308

उर्दू संग्रह

पुस्तक का नाम .... बोस्ताँ ....

लेखक .... शेख़ सादी शीराज़ी ....

प्रकाशन वर्ष .... 1904 ....

आगत संख्या .... 308 ....

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

308

308

308;U

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः
पुस्तक सं०...0.4/37
आगत सं०...2066
तिथि०...16.3...
गुरुकुल ग्रन्थालय काँगडी.

पुस्तकालय
गुरुकुल काँगड़ी.
308

भोसलों

केशव साठे

१६८३-१६८५

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بفروغ رنگ گلشن نیا چمن پہ آن میں نیا چمن سخن

گلستان ہمیشہ بہار وفا بکہ از اثر ترجمہ و باغ بنا مودار اردو عنوان اسم بستان سعدی

بستان

سبز فرق معانی نے گلشن آرا جہاں آباد کیا یعنی حد بجہار یداز شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمۃ اللہ علیہ

بہار باغ روز افزا گلشن نو گشتہ
از فراہمی این مطبع منشی نولکشور عنایت

باہتمام ... اشاعت یافت

308
0.8
33
Acc 2076
308.U
कांगड़ी गुरुकुल
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب موجود ہین شائقین کو فہرست مطول سے جو علیحدہ موجود ہے اور درخواست کرنے سے مل سکتی ہے معلوم ہو سکتا ہے قیمت اس سال مین نہایت ارزان مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب فارسی درس مبتدیان و کتب اخلاق و موعظت و تصوف و کتب لغت فارسی ذیل مین درج کرتے ہین ناظرین و شائقین ملاحظہ فرما کر حظ وافی و بہرہ کافی اٹھائین۔

کتب فارسی درس مبتدیان

کریما محشی از تصنیفات شیخ سعدی رح۔

کریما معرب۔ قلم جلی مع اعراب با د منشی کالکا پرشاد موجد مرحوم و

کریما مترجم۔ ہر ایک شعر کے نیچے معنی اُس کے اُردو مین ہین

کریما رحیما۔ ترجمہ ہے کریما کا ابیات ہموزن مین۔

پنج گنج۔ یعنی کریما۔ نام حق۔ محمود نامہ۔ پندنامہ عطار۔ رسالہ قاضی کُشت

نانقیمان۔ تصنیف شاہ علاء الدین اودھی۔

محمود نامہ۔ مصنفہ عنصری مشہور کتاب ہے

قافنامہ۔ چراغنامہ [illegible] بیت بجہت مبتدیان۔

عطائی نامہ۔ تصنیف شیخ شاہ محمد غوث لیاقت لائیہ۔

صفوۃ المصادر۔ عرف آمدنامہ مشہور کتاب ہے۔

ہفت ضابطہ۔

دستور المکتوبات۔

انشای بہار عجم۔ مصنفہ مولوی امانت علی۔

انشای فائز۔ از مولوی محمد اکبر متخلص بفائز مطبوعہ مطبع نظامی

انشای نیفر سان۔ از منشی حفیظ الدین

انشای خلیفہ۔ مصنفہ خلیفہ شاہ محمد مرحوم قنوجی۔

انشای تمیز۔ مصنفہ منشی کالی رائے تخلص تمیز

انشای مادھورام۔ مشہور انشا ہے۔

انشای منیر۔ مصنفہ منیر صافی لاہوری۔

انشای بہار مند۔ تصنیف مولوی عبد العزیز

انشای جامی۔ تصنیف مشہور کتاب از مولانا عبد الرحمن جامی

انشای طاہر وحید۔ مشہور کتاب از مرزا طاہر وحید۔

انشای فائق۔ از مولوی محمد فائق

انشای دولت رام۔

انشای صفدری۔ جس مین رقعات فارسی اور اُس کے مقابل اُردو مین ہین۔

انشای گلزار عجم۔ مصنفہ مولوی مقبول احمد فاروقی۔

انشای مفید۔ تصنیف منشی لچھمن رام۔

انشای دلاویز۔

انشای عجیب۔ مشہور کتاب ہے۔

ظہیر الانشا۔ مصنفہ منشی ظہیر الدین مرحوم۔

مجموعہ انشای صفیر بلبل و صحبت نامہ۔ از عبد اللہ خان علوی۔

منشئم شاداب مع فرہنگ لغات۔ نادر انشا از ملا ظہیرائے تفرشی یہ بڑے رتبے کی انشا ہے متین عبارت۔

انشای دلکشا۔ مصنفہ منشی فتح محمد

فیاض دبستان۔ مصنفہ منشی ولایت حسین خان۔

دستور الصبیان۔ درس اطفال کے لیے مفید ہے۔

رقعات عنبرین۔ از تصنیفات مولوی عبد العزیز

رقعات عالمگیری۔

رقعات قتیل۔ مصنفہ مرزا محمد حسن قتیل

رقعات ابوالفضل۔ از تصنیفات ابوالفضل علامی مشہور کتاب ہے۔

پنجرقعہ ملا ظہوری۔ کا مشہور مع دو شرح۔

رقعات بیدل۔ از مرزا عبد القادر بیدل۔

رقعات لچھمی نرائن۔ تصنیف منشی لچھمی نرائن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بعون صناع عالمین و مکان فضل خلاق زمین و آسمان

در مطبع فیض منبع منشی نولکشور بطبع رسیده شهرت یافت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسم الله الرحمن الرحیم

بنام جهاندار جان آفرین — حکیم سخن در زبان آفرین

خداوند بخشنده دستگیر — کریم خطا بخش پوزش پذیر

عزیزی که هر کز درش سر بتافت — بهر در که شد هیچ عزت نیافت

سر پادشاهان گردن فراز — بدرگاه او بر زمین نیاز

نه گردن کشان را بگیرد بفور — نه عذر آوران را براند بجور

وگر خشم گیرد بکردار زشت — چو باز آمدی ماجرا در نوشت

وگر با پدر جنگ جوید کسی — پدر بیگمان خشم گیرد بسی

وگر خویش راضی نباشد ز خویش — چو بیگانگانش براند ز پیش

وگر بنده چابک نیاید بکار — عزیزش ندارد خداوندگار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دگر بر رفیقان نباشد شفیق	بفرسنگ بگریزد از وی رفیق
وگر ترک خدمت کند لشکری	شود شاه لشکرکش از وی بری
ولیکن خداوند بالا و پست	بعصیان در رزق بر کس نبست
دو کونش یکی قطره در بحر علم	گنه بیند و پرده پوشد بحلم
ادیم زمین سفرهٔ عام اوست	چه دشمن برین خوان یغما چه دوست
اگر بر جفا پیشه بشتافتی	که از دست قهرش امان یافتی
بری ذاتش از تهمت ضد و جنس	غنی ملکش از طاعت جن و انس
پرستار امرش همه چیز و کس	بنی آدم و مرغ و مور و مگس
چنان پهن خوان کرم گسترد	که سیمرغ در قاف قسمت خورد
لطیف کرم گستر کارساز	که دارای خلق است و دانای راز
مر او را رسد کبریا و منی	که ملکش قدیمست و ذاتش غنی
یکی را بسر بر نهد تاج بخت	یکی را بخاک اندر آرد ز تخت
کلاه سعادت یکی بر سرش	گلیم شقاوت یکی در برش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گلستان کند آتشی بر خلیل
گروهی بر آتش برد ز آب نیل

گر آن است منشور احسان او
ور این است توقیع فرمان او

پس پرده بیند عملهای بد
همو پرده پوشد بآلای خود

بتهدید گر بر کشد تیغ حکم
بمانند کروبیان صم و بکم

و گر در دهد یک صلای کرم
عزازیل گوید نصیبی برم

بدرگاه لطف و بزرگیش بر
بزرگان نهاده بزرگی ز سر

فروماندگان را برحمت قریب
تضرع کنان را بدعوت مجیب

بر احوال نابوده علمش بصیر
باسرار ناگفته لطفش خبیر

بقدرت نگهدار بالا و شیب
خداوند دیوان روز حسیب

نه مستغنی از طاعتش پشت کس
نه بر حرف او جای انگشت کس

قدیمی نکوکار نیکی پسند
بکلک قضا در رحم نقشبند

ز مشرق بمغرب مه و آفتاب
روان کرد و گسترد گیتی بر آب

زمین از تب لرزه آمد ستوه
فرو کوفت بر دامنش میخ کوه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

دهد نطفه را صورتی چون پری
که کردست بر آب صورتگری

نهد لعل و فیروزه در صلب سنگ
گل لعل در شاخ فیروزه رنگ

ز ابر افکند قطره سوی یم
ز صلب اوفتد نطفه در شکم

ازان قطره لؤلؤی لالا کند
وزین صورتی سرو بالا کند

برو علم یکذره پوشیده نیست
که پیدا و پنهان بنزدش یکیست

مهیا کن روزی مار و مور
و گر چند بیدست و پایند و زور

بامرش وجود از عدم نقش بست
که داند جز او کردن از نیست هست

دگر ره بکتم عدم در برد
وزانجا بصحرای محشر برد

جهان متفق بر الهیتش
فرو ماند در کنه ماهیتش

بشر ماورای جلالش نیافت
بصر منتهای جمالش نیافت

نه بر اوج ذاتش پرد مرغ وهم
نه در ذیل وصفش رسد دست فهم

درین ورطه کشتی فروشد هزار
که پیدا نشد تخته بر کنار

چه شبها نشستم درین سیر گم
که دهشت گرفت آستینم که قم

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

محیط است علم ملک بر بسیط
قیاس تو بر وی نگردد محیط

نه ادراک در کنه ذاتش رسد
نه فکرت بغور صفاتش رسد

توان در بلاغت بسحبان رسید
نه در کنه بیچون سبحان رسید

که خاصان درین ره فرس رانده اند
بلا احصی از تگ فرو مانده اند

نه هر جای مرکب توان تاختن
که جاها سپر باید انداختن

وگر سالکی محرم راز گشت
ببندند بروی در باز گشت

کسی را درین بزم ساغر دهند
که داروی بیهوشیش در دهند

یکی باز را دیده بر دوخته است
یکی دیده ها باز و پر سوخته است

کسی ره سوی گنج قارون نبرد
وگر برد ره باز بیرون نبرد

بمردم درین موج دریای خون
کزو کس نبردست کشتی برون

اگر طالبی کاین زمین طی کنی
نخست اسپ باز آمدن پی کنی

تأمل در آیینه دل کنی
صفائی بتدریج حاصل کنی

مگر بویی از عشق مستت کند
طلبکار عهد الستت کند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بپای طلب ره بدانجا بری ‌‌‌‌‌‌ وز آنجا ببال محبت پری

ببرد یقین پرده های خیال ‌‌ نماند سراپرده الا جلال

دگر مرکب عقل را پویه نیست ‌‌ عنانش بگیرد تحیر که بیست

درین بحر جز مرد داعی نرفت ‌‌ گم آن شد که دنبال راعی نرفت

کسانیکه زین ره برگشته اند ‌‌ برفتند بسیار و سرگشته اند

خلاف پیمبر کسی ره گزید ‌‌ که هرگز بمنزل نخواهد رسید

میندار سعدی که راه صفا ‌‌ توان رفت جز بر پی مصطفی

در نعت سرور کائنات علیه افضل الصلوات

کریم السجایا جمیل الشیم ‌‌ نبی البرایا شفیع الامم

امام رسل پیشوای سبیل ‌‌ امین خدا مهبط جبرئیل

شفیع الوری خواجه بعث و نشر ‌‌ امام الهدی صدر دیوان حشر

کلیمی که چرخ فلک طور اوست ‌‌ همه نورها پرتو نور اوست

یتیمی که ناکرده قرآن درست ‌‌ کتبخانه چند ملت بشست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو عزمش برآهیخت شمشیر بیم — به معجز میان قمر زد دو نیم

چو صیتش در افواه دنیا فتاد — تزلزل در ایوان کسری فتاد

بلا قامت لات بشکست خرد — به اعزاز دین آب عزی ببرد

نه از لات و عزی برآورد گرد — که تورات و انجیل منسوخ کرد

شبی بر نشست از فلک برگذشت — به تمکین و جاه از ملک درگذشت

چنان گرم در تیه قربت براند — که در سدره جبریل ازو باز ماند

بدو گفت سالار بیت الحرام — که ای حامل وحی برتر خرام

چو در دوستی مخلصم یافتی — عنانم ز صحبت چرا تافتی

بگفتا فراتر مجالم نماند — بماندم که نیروی بالم نماند

اگر یک سر موی برتر پرم — فروغ تجلی بسوزد پرم

نماند به عصیان کسی در گرو — که دارد چنین سیدی پیشرو

چه نعت پسندیده گویم ترا — علیک السلام ای نبی الوری

درود ملک بر روان تو باد — بر اصحاب و بر پیروان تو باد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نخستین ابوبکر پیر مرید — عمر پنجه برپیچ دیو مرید

خردمند عثمان شب زنده دار — چهارم علی شاه دلدل سوار

خدایا بحق بنی فاطمه — که بر قول ایمان کنم خاتمه

اگر دعوتم رد کنی ور قبول — من و دست و دامان آل رسول

چه کم گردد ای صدر فرخنده پی — ز قدر رفیعت بدرگاه حی

که باشند مشتی گدایان خیل — بمهمان دار السلام طفیل

خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد — زمین بوس قدر تو جبریل کرد

بلند آسمان پیش قدرت خجل — تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل

تو اصل وجود آمدی از نخست — دگر هر چه موجود شد فرع تست

ندانم کدامین سخن گویمت — که والاتری زانچه من گویمت

ترا عز لولاک تمکین بس است — ثنای تو طه و یس بس است

چه وصفت کند سعدی ناتمام — علیک الصلوة ای نبی السلام

سبب نظم کتاب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در اقصای عالم بگشتم بسی — بسر بردم ایام با هر کسی
تمتع بهر گوشهٔ یافتم — ز هر خرمنی خوشهٔ یافتم
چو پاکان شیراز خاکی نهاد — ندیدم که رحمت برین خاک باد
تولای مردان این پاک بوم — برانگیختم خاطر از شام و روم
دریغ آمدم زان همه بوستان — تهیدست رفتن سوی دوستان
بدل گفتم از مصر قند آورند — بر دوستان ارمغانی برند
مرا گر تهی بود ازان قند دست — سخنهای شیرین تر از قند هست
نه قندی که مردم بصورت خورند — که ارباب معنی بکاغذ برند
چو این کاخ دولت بپرداختم — برو ده در از تربیت ساختم
یکی باب عدلست و تدبیر و رای — نگهبانی خلق و ترس خدای
دوم باب احسان نهادم اساس — که منعم کند فضل حق را سپاس
سوم باب عشقست و مستی و شور — نه عشقی که بندند بر خود بزور
چهارم تواضع رضا پنجمین — ششم ذکر مرد قناعت گزین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بهفتم در از عالم تربیت بهشتم در از شکر بر عافیت
نهم راه توبست و راه صواب دهم در مناجات و ختم کتاب
بروز همایون و سال سعید بتاریخ فرخ میان دو عید
ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج که پر در شد این نامبردار گنج
الا ای خردمند فرخنده خوی هنرمند نشنیده‌ام عیب جوی
قبا گر حریرست و گر پرنیان بناچار حشوش بود در میان
تو گر پرنیانی نیابی مکوش کرم کار فرما و حشوم بپوش
ننازم بسرمایهٔ فضل خویش بدریوزه آورده‌ام دست پیش
شنیدم که در روز امید و بیم بدان را به نیکان ببخشد کریم
تو نیز ار بدی بینیم در سخن بخلق جهان آفرین کار کن
چو بیتی پسند آیدت از هزار بمردی که دست از تعنت بدار
همانا که در پارس انشای من چو مشک است بی قیمت اندر ختن
چو بانگ دهل هولم از دور بود بغیبت درم عیب مستور بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گل آورده سعدی سوی بوستان | بشوخی و فلفل بهندوستان
چو خرما بشیرینی اندوده پوست | چو بازش کنی استخوانی درو ست

ذکر مجاهد اتابک ابوبکر بن سعد زنگی طاب ثراه

مرا طبع ازین نوع خواهان نبود | سر مدحت پادشاهان نبود
ولی نظم کردم بنام فلان | مگر باز گویند صاحبدلان
که سعدی که گوی بلاغت ربود | در ایام بوبکر بن سعد بود
سزد گر بدورش بنازم چنان | که سید بدوران نوشیروان
جهانبان دین پرور دادگر | نیامد چو بوبکر بعد از عمر
سر سرفرازان و تاج مهان | بدوران عدلش بناز ای جهان
گر از فتنه آید کسی در پناه | ندارد جز این کشور آرامگاه
فطوبی لباب کبیت العتیق | حوالیه من کل فج عمیق
ندیدم چنین گنج و ملک و سریر | که وقفست بر طفل و درویش و پیر
نیامد برش دردناک غمی | که ننهاد بر خاطرش مرهمی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طلبگار خیرست و امیدوار | خدایا امیدی که دارد برآر

کله گوشه بر آسمان برین | هنوز از تواضع سرش بر زمین

ز گردن فرازان تواضع نکوست | گدا گر تواضع کند خوی اوست

اگر زیردستی بیفتد چه خاست | زبردست افتاده مرد خداست

نه ذکر جمیلش نهان میرود | که صیت کرم در جهان میرود

چنو خردمند فرخ نهاد | ندارد جهان تا جهانست یاد

نه بینی در ایام او رنجه‌ای | که نالد ز بیداد سرپنجه‌ای

کس این رسم و ترتیب و آئین ندید | فریدون با آن شکوه این ندید

از آن پیش حق پایگاهش قویست | که دست ضعیفان بجاهش قویست

چنان سایه گسترده بر عالمی | که زالی نیندیشد از رستمی

همه وقت مردم ز جور زمان | بنالند و از گردش آسمان

در ایام عدل تو ای شهریار | ندارد شکایت کس از روزگار

بعهد تو می‌بینم آرام خلق | پس از تو ندانم سرانجام خلق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هم از بخت فرخنده فرجام تست ‌ ‌ که تاریخ سعدی در ایام تست

که تا بر فلک ماه و خورشید هست ‌ ‌ درین دفترت ذکر جاوید هست

ملوک ار نکونامی اندوختند ‌ ‌ ز پیشینگان سیرت آموختند

تو در سیرت پادشاهی خویش ‌ ‌ سبق بردی از پادشاهان پیش

سکندر بدیوار روئین و سنگ ‌ ‌ بکرد از جهان راه یاجوج تنگ

ترا سد یاجوج کفر از زرست ‌ ‌ نه روئین چو دیوار اسکندرست

زبان آوری کاندرین امن و داد ‌ ‌ سپاست نگوید زبانش مباد

زهی بحر بخشایش و کان جود ‌ ‌ که مستظهرند از وجودت وجود

برون بینم اوصاف شاه از حساب ‌ ‌ نگنجد درین تنگ میدان کتاب

گر آن جمله را سعدی املا کند ‌ ‌ مگر دفتری دیگر انشا کند

فرو ماندم از شکر چندین کرم ‌ ‌ همان به که دست دعا گسترم

جهانت بکام و فلک یار باد ‌ ‌ جهان آفرینت نگهدار باد

بلند اخترت عالم افروخته ‌ ‌ زوال اختر دشمنت سوخته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

غم از گردش روزگارت مباد	وز اندیشه بر دل غبارت مباد
که بر خاطر پادشاهان همی	پریشان کند خاطر عالمی
دل و کشورت جمع و معمور باد	ز ملکت پراگندگی دور باد
تنت باد پیوسته چون دین درست	بداندیش را دل چو تدبیر سست
درونت بتائید حق شاد باد	دل و دین و اقلیمت آباد باد
جهان آفرین بر تو رحمت کناد	دگر هرچه گویم فسانست و باد
همینت بس از کردگار مجید	که توفیق خیرت بود بر مزید
نرفت از جهان سعد زنگی بدرد	که چون تو خلف نامبردار کرد
عجب نیست این فرع ازان اصل پاک	که جانش بر اوج است و جسمش بخاک
خدایا بر آن تربت نامدار	بفضلت که باران رحمت ببار
گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد	فلک یاور سعد بوبکر باد

در مدح شاهزادهٔ اسلام سعد بن ابی بکر بن سعد گوید

جوان جوان بخت روشن ضمیر	بدولت جوان و بتدبیر پیر

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدانش بزرگ و بهمت بلند — بیازو دلیر و بدل هوشمند

زهی دولت مادر روزگار — که رودی چنین پرورد در کنار

بدست کرم آب دریا ببرد — برفعت محل ثریا ببرد

زهی چشم دولت بروی تو باز — همه شهریاران گردن فراز

صدف را که بینی ز دُردانه پُر — نه آن قدر دارد که یکدانه دُر

تو آن دُر مکنون یکدانهٔ — که پیرایهٔ سلطنت خانهٔ

نگهدار یارب بچشم خودش — بپرهیز ز آسیب چشم بدش

خدایا در آفاق نامی کنش — بتوفیق طاعت گرامی کنش

مقیمش در انصاف و تقوی بدار — مرادش بدنیا و عقبی برآر

غم از دشمن ناپسندت مباد — ز دوران گیتی گزندت مباد

بهشتی درخت آورد چون تو بار — پسر نامجوی و پدر نامدار

از آن خاندان خیر بیگانه دان — که باشند بدگوی این خاندان

زهی دین و دانش زهی عدل و داد — زهی ملک و دولت که پاینده باد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باب اول در عدل و رای و تدبیر جهانداری

نگنجد کرمهای حق در قیاس — چه خدمت گزارد زبان سپاس
خدایا تو این شاه درویش دوست — که آسایش خلق در ظل اوست
بسی بر سر خلق پاینده دار — بتوفیق طاعت دلش زنده دار
برومند دارش درخت امید — سرش سبز و رویش برحمت سفید
بره تکلف مرو سعدیا — اگر صدق داری بیار و بیا
تو منزل شناسی و شه راهرو — تو حق گوی و خسرو حقایق شنو
چه حاجت که نه کرسی آسمان — نهی زیر پای قزل ارسلان
مگو پای عزت بر افلاک نه — بگو روی اخلاص بر خاک نه
بطاعت بنه چهره بر آستان — که اینست سر جادهٔ راستان
اگر بنده سر برین در بنه — کلاه خداوندی از سر بنه
چو طاعت کنی لبس شاهی مپوش — چو درویش مخلص برآور خروش
که پروردگارا توانگر توئی — توانا و درویش پرور توئی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه کشور خدایم نه فرماندهم	یکی از گدایان این درگهم
چه برخیزد از دست و کردار من	مگر دست لطفت شود یار من
تو بر خیر و نیکی دهم دسترس	وگرنه چه خیر آید از من به کس
دعا کن به شب چون گدایان به سوز	اگر می‌کنی پادشاهی به روز
کمر بسته گردنکشان بر درت	تو بر آستان عبادت سرت
زهی بندگان را خداوندگار	خداوند را بنده حق گزار

حکایت

یکی دیدم از عرصهٔ رودبار	که پیش آمدم بر پلنگی سوار
چنان هول از آن حال بر من نشست	که ترسیدنم پای رفتن ببست
تبسم کنان دست بر لب گرفت	که سعدی مدار آنچه دیدی شگفت
تو هم گردن از حکم داور مپیچ	که گردن نپیچد ز حکم تو هیچ
چو خسرو بفرمان داور بود	خدایش نگهبان و یاور بود
محالست چون دوست دارد ترا	که در دست دشمن گذارد ترا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ره اینست و از طریقت متاب	بنه گام و کامی که خواهی بیاب
نصیحت کسی سودمند آیدش	که گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادن کسری هرمز را

شنیدم که در وقت نزع روان	به هرمز چنین گفت نوشین روان
که خاطر نگهدار درویش باش	نه در بند آسایش خویش باش
نیاساید اندر دیار تو کس	چو آسایش خویش خواهی و بس
نیاید بنزدیک دانا پسند	شبان خفته و گرگ در گوسفند
برو پاس درویش محتاج دار	که شاه از رعیت بود تاجدار
رعیت چو بیخ اند و سلطان درخت	درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دل خلق ریش	وگر میکنی میکنی بیخ خویش
اگر جاده‌ای بایدت مستقیم	ره پارسایان امید است و بیم
گزند کسانش نیاید پسند	که ترسد که در ملکش آید گزند
وگر در سرشت وی این خوی نیست	دران کشور آسودگی بوی نیست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر پای بندی رضا پیش گیر
وگر یک سواره ره خویش گیر

فراخی در آن مرز و کشور مخواه
که دلتنگ بینی رعیت ز شاه

ز مستکبران دلاور بترس
از آن کو نترسد ز داور بترس

دگر کشور آباد بیند بخواب
که دارد دل اهل کشور خراب

خرابی و بدنامی آید ز جور
بزرگان رسند این سخن را بغور

رعیت نشاید به بیداد کشت
که مر سلطنت را پناهند و پشت

مراعات دهقان کن از بهر خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

مروت نباشد بدی با کسی
کز و نیکویی دیده باشی بسی

پند دادن خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت
در آندم که چشمش ز دیدن بخفت

بر آن باش تا هر چه نیت کنی
نظر در صلاح رعیت کنی

مپیچ ای پسر گردن از عقل و رای
که مردم ز دستت نپیچند پای

گریزد رعیت ز بیدادگر
کند نام زشتش بگیتی سمر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بسی بر نیاید که بنیاد خود — بکند آنکه بنهاد بنیاد بد

خرابی کند مرد شمشیر زن — نه چندانکه دود دل طفل و زن

چراغی که بیوه زنی برفروخت — بسی دیده باشی که شهری بسوخت

از آن بهره ورتر در آفاق کیست — که در ملک رانی بانصاف زیست

چو نوبت رسد زین جهان غربتش — ترحم فرستند بر تربتش

بد و نیک مردم چو می بگذرند — همان به که نامت بنیکی برند

خدا ترس را بر رعیت گمار — که معمار ملکست پرهیزگار

بد اندیش تست آن و خونخوار خلق — که نفع تو جوید در آزار خلق

ریاست بدست کسانی خطاست — که از دستشان دستها بر خداست

نکوکار پرور نبیند بدی — چو بد پروری خصم جان خودی

مکافات دشمن بمالش مکن — که بیخش بر آورده باید ز بن

مکن صبر بر عامل ظلم دوست — که از فربهی بایدش کند پوست

سر گرگ باید هم اول برید — نه چون گوسفندان مردم درید

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

چه خوش گفت بازارگان اسیر — چو گردش گرفتند دزدان بتیر
چو مردانگی آید از رهزنان — چه مردان لشکر چه خیل زنان
شهنشه که بازارگان را بخست — در خیر بر شهر و لشکر ببست
کی آنجا دگر هوشمندان روند — چو آوازهٔ رسم بد بشنوند
نکو بایدت نام و نیکی قبول — نکو دار بازارگان و رسول
بزرگان مسافر بجان پرورند — که نام نکوئی بعالم برند
تبه گردد آن مملکت عنقریب — کزو خاطر آزرده آید غریب
غریب آشنا باش و سیاح دوست — که سیاح جلاب نام نکوست
نکو دار ضیف و مسافر عزیز — وز آسیب شان بر حذر باش نیز
ز بیگانه پرهیز کردن نکوست — که دشمن توان بود در زی دوست
قدیمان خود را بیفزای قدر — که هرگز نیاید ز پرورده غدر
چه خدمت گزاریت گردد کهن — حق سالیانش فراموش مکن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گر او را هنر نیست خدمت بس است | ترا بر کرم همچنان دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم درکشید	چو خسرو بر اسمش قلم درکشید
چو شد حالش از بینوایی تباه	نبشت این حکایت بنزدیک شاه
گرامی شاه آفاق گستر بعدل	اگر من نمانم تو مانی بفضل
چو بذلت تو کردم جوانی خویش	بهنگام پیری مرانم ز پیش
غریبی که پرفتنه باشد سرش	میازار و بیرون کن از کشورش
تو گر خشم بروی نرانی رواست	که خود خوی بد دشمنش در قفاست
وگر پارسی باشدش زاد و بوم	بصنعاش مفرست و سقلاب و روم
هم آنجا امانش مده تا بچاشت	نشاید بلا بر دگر کس گماشت
که گویند برگشته باد آن زمین	کزو مردم آیند بیرون چنین
عمل گر دهی مرد منعم شناس	که مفلس ندارد ز سلطان هراس
چو مفلس فرو برد گردن بدوش	ازو برنیاید دگر جز خروش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو مشرف دو دست از امانت بداشت | بباید بر او ناظری برگماشت

ور او نیز در ساخت با خاطرش | ز مشرف عمل برکن و ناظرش

خدا ترس باید امانت گزار | امین کز تو ترسد امینش مدار

بیفشان و بشمار و فارغ نشین | که از صد یکی را نبینی امین

دو همجنس دیرینه را هم قلم | نباید فرستاد یکجا بهم

چه دانی که همدست گردند و یار | یکی دزد باشد یکی پرده دار

چو دزدان ز هم باک دارند و بیم | رود در میان کاروانی سلیم

یکی را که معزول کردی ز جاه | چو چندی برآید ببخشش گناه

برآوردن کام امیدوار | به از قید بندی شکستن هزار

نویسنده را گر ستون عمل | بیفتد نبرد طناب امل

بفرمانبران بر شه دادگر | پدروار خشم آورد بر پسر

گهش میزند تا شود دردناک | گهی میکند آبش از دیده پاک

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر | وگر خشم گیری شوند از تو سیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

درشتی و نرمی بهم در بهست / چو رگزن که جراح و مرهم نهست

جوانمرد و خوش خلق و بخشنده باش / چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش

بیاد آیدت عهد شاهان پیش / همین نقش خوان پس از عهد خویش

نیامد کس اندر جهان کو بماند / مگر آنکز او نام نیکی بماند

نمرد آنکه ماند پس از وی بجای / پل و خانی و خوان و مهمانسرای

هر آنکو نماند از پسش یادگار / درخت وجودش نیاورد بار

وگر رفت و آثار خیرش نماند / نشاید پس از مرگش الحمد خواند

چو خواهی که نامت بود در جهان / مکن نام نیک بزرگان نهان

همین کام و ناز و طرب داشتند / بآخر برفتند و بگذاشتند

یکی نام نیکو ببرد از جهان / یکی رسم بد ماند از او جاودان

بسمع رضا مشنو ایذای کس / وگر گفته آید بغورش برس

گنهکار را عذر نسیان بنه / چو زنهار خواهند زنهار ده

گر آید گنهکاری اندر پناه / نه شرطست کشتن باول گناه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو باری بگفتند و نشنید پند
بده گوشمالش بزندان و بند

وگر پند و بندش نیاید بکار
درختی خبیثست بیخش برآر

چو خشم آیدت بر گناه کسی
تأمل کنش در عقوبت بسی

که سهلست لعل بدخشان شکست
شکسته نشاید دگرباره بست

حکایت در تدبیر پادشاهان و تأخیر کردن در سیاست

ز دریای عمان برآمد کسی
سفر کرده هامون و دریا بسی

عرب دیده و ترک و تاجیک و روم
ز هر جنس در نفس پاکش علوم

جهان گشته و دانش اندوخته
سفر کرده و صحبت آموخته

بهیکل قوی چون تناور درخت
ولیکن فرو مانده بی برگ سخت

دو صد رقعه بالای هم دوخته
ز حراق و او در میان سوخته

بشهری درآمد ز دریا کنار
بزرگی در آن ناحیت شهریار

که طبعی نکونامی اندیش داشت
سر عجز بر پای درویش داشت

بشستند خدمتگزاران شاه
سر و تن بحمامش از گرد راه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو بر آستان ملک سر نهاد | نیایش کنان دست بر بر نهاد
نرفتم درین مملکت منزلی | کز آسیب آزرده دیدم دلی
ندیدم کسی سرگران از شراب | مگر هم خرابات دیدم خراب
ملک را همین ملک پیرایه بس | که راضی نگردد بآزار کس
سخن گفت و دامان گوهر فشاند | بنطقی که شاه آستین برفشاند
پسند آمدش حسن گفتار مرد | بنزد خودش خواند و اکرام کرد
زرش داد و گوهر بشکر قدوم | بپرسیدش از گوهر و زاد و بوم
بگفت آنچه پرسیدش از سرگذشت | بقربت ز دیگر کسان درگذشت
ملک با دل خویشتن [illegible] | که دستور ملک این چنینی سزد
ولیکن بتدریج تا انجمن | بسستی نخندند بر رای من
بعقلش بباید نخست آزمود | بقدر هنر پایگاهش فزود
برد بر دل از جور غم بارها | که نا آزموده کند کارها
چو قاضی بفکرت نویسد سجل | نگردد ز دستار بندان خجل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نظر کن چو سوفار داری نشست | نه آنگه که پرتاب کردی ز شست
چو یوسف کسی در صلاح و تمیز | بیک سال باید که گردد عزیز
بایام تا بر نیاید بسی | نشاید رسیدن بغور کسی
ز هر نوع اخلاق او کشف کرد | خردمند و پاکیزه دین بود مرد
نکو سیرتش دید و روشن قیاس | سخن سنج و مقدار مردم شناس
برای ز بزرگان بهش دید و بیش | نشاندش زبر دست دستور خویش
چنان حکمت و معرفت کار بست | که در امر و نهیش درونی نخست
در آورد ملکی بزیر قلم | که از بود وجودی نیامد الم
زبان همه حرف گیران ببست | که حرفی بدش بر نیامد ز دست
حسودی که یک جو خیانت ندید | بکارش نیامد چو گندم طپید
ز روشن دلش ملک پرتو گرفت | وزیر کهن را غم نو گرفت
ندید آن خردمند را رخنه | که در وی تواند زدن طعنه
امین و بد اندیش طشتند و مور | نشاید در او رخنه کردن بزور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملک را دو خورشید طلعت غلام
بسر بر کمر بسته بودی مدام

دو پاکیزه پیکر چو حور و پری
چو خورشید و مه از یکدیگر بری

دو صورت که گفتی یکی نیست بیش
نموده در آئینه همتای خویش

سخنهای دانای شیرین سخن
گرفت اندر ان هر دو شمشاد بن

چو دیدند کاوصاف خلقش نکوست
بطبعش هواخواه گشتند و دوست

درو هم اثر کرد میل بشر
نه میلی چو کوتاه بینان بشر

از آسایش آنگه خبر داشتی
که در روی ایشان نظر داشتی

چو خواهی که قدرت بماند بلند
دل ای خواجه در ساده رویان مبند

وگر خود نباشد غرض در میان
حذر کن که دارد بهیبت زیان

وزیر اندرین شمه‌ای راه برد
بخبث این حکایت بر شاه برد

که این را ندانم چه خوانند و کیست
نخواهد بسامان درین ملک زیست

شنیدم که با بندگانش سرست
خیانت پسندست و شهوت پرست

سفر کردگان لاابالی زیند
که پرورده ملک و دولت نیند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نشاید چنین خیره روی تباه | که بدنامی آرد در ایوان شاه

اگر نعمت شه فراموش کنم | که بی نعمتی [illegible] خامش کنم

به پندار نتوان سخن گفت و [illegible] | دگر گفتم آیا یقین [illegible]

ز فرمانبرانم کسی گوش داشت | [illegible] گوش دار

من این گفتم اکنون ملک راست رای | چنین کازمودم تو نیز آزمای

بنا خوبتر صورتی شرح داد | که [illegible] مر ورا نیک روزی مباد

[illegible] دست یافت | درون بزرگان به آتش بتافت

به خردی توان آتش افروختن | پس آنگه درخت کهن سوختن

ملک را چنان گرم کرد این خبر | که جوشش برآمد چو مرجل به سر

غضب دست در خون درویش داشت | ولیکن سکون دست در پیش داشت

که پرورده کشتن نه مردی بود | ستم در پی داد [illegible] بود

میازار پرورده خویشتن | چو تیر تو دارد به تیرش [illegible]

به نعمت نبایست پروردنش | چو خواهی به بیداد خون خوردنش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

از دو تا هنرها یقینت شد — در ایوان شاهی قرینت نشد

کنون تا یقینت نگردد گناه — بگفتار دشمن گزندش مخواه

ملک در دل این از [illegible] نشست — که قول حکیمان نپوشیده داشت

دل است اینکه خردمند [illegible] ان ازو — چه گفتی نیاید بزنجیر باز

نظر کرد پوشیده [illegible] — خلل دید در رای هشیار مرد

که ناگه نظر زی یکی بنده کرد — پریچهره در زیر لب خنده کرد

دو کس را که با هم بود جان و هوش — حکایت کنانند و ایشان خموش

تو دانی که صاحب نظر [illegible] — نگردد چو مستسقی از دجله سیر

ملک را گمان بدی راست شد — بسودا برآشفت خشمگین [illegible] شد

هم از حسن تدبیر و رای تمام — بآهستگی گفتش ای نیکنام

ترا من خردمند پنداشتم — بر اسرار ملکت امین داشتم

گمان بردمت زیرک و هوشمند — ندانستمت خیره و ناپسند

چنین مرتفع پایه جای تو نیست — گناه از من آمد خطای تو نیست

که چون بدگهر پرورم لاجرم	خیانت روا داردم در حرم
برآورد سر مرد بسیار دان	چنین گفت با خسرو کاردان
مرا چون بود دامن از جرم پاک	نیاید ز خبث بداندیش باک
بخاطر درم هرگز این ظن نرفت	ندانم که گفت آنچه بر من نرفت
شهنشه برآشفت کای نیک وزیر	[illegible] بیندیش و حجت بگیر
تبسم کنان دست بر لب گرفت	کز او هرچه گوید نیاید شگفت
حسودی که بیند بجای خودم	کجا بر زبان آورد جز بدم
من آنساعت انگاشتم دشمنش	که بنشاند شه زیر دست منش
چو سلطان فضیلت نهد بر ویم	ندانی که دشمن بود در پیم
مرا تا قیامت نگیرد دوست	چو بیند که در عز من ذل اوست
برینت بگویم حدیثی درست	اگر گوش با بنده داری نخست

مثل

که ابلیس را دید شخصی بخواب	بقامت صنوبر بر و آفتاب

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نظر کرد و گفت ای [illegible] — ندارند خلق از جمالت خبر

ترا سهمگین روی پنداشتند — بگرمابه در زشت بنگاشتند

بخندید و گفت آن نه شکل منست — ولیکن قلم در کف دشمنست

برانداختم بیخشان از بهشت — کنونم بکین می‌نگارند زشت

مرا همچنین نام نیکست لیک — ز علت نشاید بداندیش نیک

وزیری که جاه من آبش بریخت — بفرسنگ باید ز مکرش گریخت

ولیکن نیندیشم از خشم شاه — دلاور بود در سخن بیگناه

چو حرفم برآید درست از قلم — مرا از همه حرفگیران چه غم

نیاورده عامل غش اندر میان — نیندیشد از رفع دیوانیان

اگر محتسب گردد آنرا غمست — که سنگ ترازوی بارش کمست

ملک در سخن گفتنش خیره ماند — سر دست فرماندهی برفشاند

که مجرم بزرق و زبان آوری — ز جرمی که دارد نگردد بری

ز خصمت همانا که نشنیده‌ام — نه آخر بچشم خودت دیده‌ام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

گزین نعرهٔ خلق در بارگاه — ...باشدت حسرت چو در اینان نگاه

بخندید مرد سخنگوی و گفت — ...ست این سخن حق نشاید نهفت

درین نکته هست ار بشنوی — ...گذشت آن بادو دولت هوی

نه بینند که درویش بی دستگاه — بحسرت کند در توانگر نگاه

مرا دستگاه جوانی برفت — ...لهو و لعب زندگانی برفت

ز دیدار اینان ندارم شکیب — که سرمایه داران حسن اند و زیب

مرا همچنین چهره گلفام بود — بلورینم از خوی اندام بود

درین غایتم رشته باید کفن — که مویم چو پنبه است و دوکم بدن

مرا همچنین جعد شبرنگ بود — قبا در بر از نازکی تنگ بود

دو رسته درم در دهان داشتم — چو دیواری از خشت سیمین بپای

کنونم نگه کن بوقت سخن — بیفتاده یک یک چو سور کهن

در اینان بحسرت چرا ننگرم — که عمر تلف کرده یاد آورم

برفت از من آن روزهای عزیز — بپایان رسد ناگه این روز نیز

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو دانشور این دُر معنی بسفت | بگفت این گران به محالست گفت
در ارکان دولت نگه کرد شاه | گزین خوبتر لفظ و معنی مخواه
کسی را نظر سوی شاهد رواست | که داند بدین شاهدی عذر خواست
بعقل ار نه آهستگی کردمی | بگفتار خصمش بیازردمی
به تندی سبک دست بردن بتیغ | بدندان برد پشت دست دریغ
ز صاحب غرض تا سخن نشنوی | که گر کار بندی پشیمان شوی
نکونام را جاه و تشریف و مال | بیفزود و بدگوی را گوشمال
بتدبیر دستور دانشورش | به نیکی بشد نام در کشورش
بعدل و کرم سالها ملک راند | برفت و نکونامی از وی بماند
چنین پادشاهان که دین پرورند | به بازوی دین گوی دولت برند
از آنان نبینم درین عهد کس | وگر هست بوبکر سعدست و بس
خدایش خردمند فرخ نهاد | که شاخ امیدش برومند باد
بهشتی درختی تو ای پادشاه | که افکنده سایه یکساله راه

۳۵

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طمع بود در بخت نیک اخترم	که بال همای افکند بر سرم
خرد گفت دولت نبخشد همای	گر اقبال خواهی درین سایه آی
خدایا برحمت نظر کرده	که این سایه بر خلق گسترده
دعا گوی این دولتم بنده وار	خدایا تو این سایه پاینده دار
صواب است پیش از کشش بند کرد	که نتوان سر کشته پیوند کرد
خداوند فرمان و رای و شکوه	ز غوغای مردم نگردد ستوه
سر پر غرور از تحمل تهی	حرامش بود تاج شاهنشهی
نگویم چو جنگ آوری پای دار	چو خشم آیدت عقل بر جای دار
تحمل کند هر که را عقل هست	نه عقلی که خشمش کند زیر دست
چو لشکر برون تاخت خشم از کمین	نه انصاف ماند نه تقوی نه دین
ندیدم چنین دیو زیر فلک	کزو می‌گریزند چندین ملک

گفتار

نبی حکم شرع آب خوردن خطاست	وگر خون بفتوی بریزی رواست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر شرع فتوی دهد بر هلاک — الا تا نداری ز کشتنش باک

وگر دانی اندر تبارش کسان — بر ایشان ببخشای و راحت رسان

گنه بود مرد ستمکاره را — چه تاوان زن و طفل بیچاره را

تنت زورمندست و لشکر گران — ولیکن در اقلیم دشمن مران

که وی بر حصاری گریزد بلند — رسد کشوری بیگنه را گزند

نظر کن در احوال زندانیان — که ممکن بود بیگنه در میان

چو بازارگان در دیارت بمرد — بمالش خباثت بود دستبرد

کزان پس که بر وی بگریند زار — بهم باز گویند خویش و تبار

که مسکین در اقلیم غربت بمرد — متاعی کزو ماند ظالم ببرد

بیندیش ازان طفلک بی پدر — وز آه دل دردمندش حذر

بسا نام نیکوی پنجاه سال — که یک نام زشتش کند پایمال

پسندیده کاران جاوید نام — تطاول نکردند بر مال عام

بر آفاق گر سر بسر پادشاست — چو مال از توانگر ستاند گداست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بهر واز شنیدستی آزاده مرد	ز بس های مسکین شکم پر نکرد

حکایت

شنیدم که فرماندهی دادگر
قبا داشتی هر دو روی آستر

یکی گفتش ای خسرو نیکروز
ز دیبای چینی قبایی بدوز

بگفت این قدر ستر و آسایش است
وز این بگذری زیب و آرایش است

نه از بهر آن میستانم خراج
که زینت کنم بر خود و تخت و تاج

چو همچون زنان حله در تن کنم
بمردی کجا دفع دشمن کنم

مرا هم ز صد گونه آز و هواست
ولیکن خزینه نه تنها مراست

خزاین پر از بهر لشکر بود
نه از بهر آذین و زیور بود

سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه
ندارد حدود ولایت نگاه

چو دشمن خر روستایی برد
ملک باج و ده یک چرا میخورد

مخالف خرش برد و سلطان خراج
چه اقبال ماند در آن تخت و تاج

مروت نباشد بر افتاده زور
برد مرغ دون دانه از پیش مور

پادشاهان کبار که باج و ده یک یعنی عشر میگیرند از روستا و این حق الصیانت است هرگاه مخالف از سواد شهر مواشی دهقان برده باشد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

पुस्तकालय

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رعیت درخت است اگر پروری — بکام دل دوستان برخوری

به بیرحمی از بیخ و بارش مکن — که نادان کند حیف بر خویشتن

کسان برخورند از جوانی و بخت — که بر زیردستان نگیرند سخت

اگر زیردستی درآید ز پای — حذر کن ز نالیدنش بر خدای

چو شاید گرفتن بنرمی دیار — به پیکار خون از مشامی میار

بمردی که ملک سراسر زمین — نیرزد که خونی چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت — بسر چشمه‌ای بر بسنگی نوشت

برین چشمه چون ما بسی دم زدند — برفتند چون چشم برهم زدند

گرفتیم عالم بمردی و زور — ولیکن نبردیم با خود بگور

چو بر دشمنی باشدت دسترس — مرنجانش کو را همین غصه بس

عدو زنده سرگشته پیرامنت — به از خون او کشته در گردنت

حکایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شنیدم که دارای فرخ تبار ‏ ‏ ز لشکر جدا ماند روز شکار

دوان آمدش گله‌بانی به پیش ‏ ‏ [illegible] بشه برآورد تیر از کیش

بصحرا در از دشمنان است باک ‏ ‏ که دولت نباشد گل از خار پاک

برآورد چوپان بدو دل خروش ‏ ‏ که دشمن نیم در هلاکم مکوش

من آنم که اسپان شه پرورم ‏ ‏ بخدمت درین مرغزار آورم

ملک را دل رفته آمد بجای ‏ ‏ بخندید و گفت ای نکوهیده رای

ترا یاوری کرد فرخ سروش ‏ ‏ وگرنه زه آورده بودم بگوش

نگهبان مرعی بخندید و گفت ‏ ‏ نصیحت ز یاران نشاید نهفت

نه تدبیر محمود و رای نکوست ‏ ‏ که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چنانست در مهتری شرط زیست ‏ ‏ که هر کهتری را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیده ‏ ‏ ز خیل و چراگاه پرسیده

کنونت بمهر آمدم پیش باز ‏ ‏ نمیدانیم از بداندیش باز

توانم من ای نامور شهریار ‏ ‏ که اسپی برون آرم از صد هزار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هر آنکه یابی بعقل [illegible] | تو هم گلهٔ خویش داری بپای
ویران دار ملک از خلل [illegible] بود | که تدبیر شاه از شبان کم بود

گفتار

تو کی بشنوی نالهٔ دادخواه | بکیوان برت کلهٔ خوابگاه
چنان خسپ کاید فغانت بگوش | اگر دادخواهی برآرد خروش
که نالد ز ظالم که در دور تست | که هر جور کو میکند جور تست
نه سگ دامن کاروانی درید | که دهقان نادان که سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن | چو تیغی بدست است فتحی بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته به | نه رشوت ستانی و نه عشوه ده
زبان بند و دفتر ز حکمت بشوی | طمع بگسل و هرچه خواهی بگوی

حکایت

خبر یافت گردنکشی در عراق | که میگفت مسکینی از زیر طاق
تو هم بر دری هستی امیدوار | پس امید بر در نشینان برآر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دل دردمندان برآور ز بند	که ناید ز بند دولت دردمند
پریشانی خاطر دادخواه	بر اندازد از مملکت پادشاه
تو خفته خنک در حرم نیم روز	غریب از برون گو بگرما بسوز
ستاننده داد آنکس خداست	که نتواند از پادشه دادخواست

حکایت

یکی از بزرگان اهل تمیز	حکایت کند از ابن عبد العزیز
که بودش نگینی بر انگشتری	فرو مانده در قیمتش جوهری
بشب گفتی آن جرم گیتی فروز	دری بود در روشنائی چو روز
قضا را در آمد یکی خشکسال	که شد بدر سیمای مردم هلال
چو در مردم آرام و قوت ندید	خود آسوده بودن مروت ندید
چو بیند کسی زهر در کام خلق	کیش بگذرد آب نوشین بحلق
بفرمود بفروختندش بسیم	که رحم آمدش بر غریب و یتیم
بیک هفته نقدش بتاراج داد	بدرویش و مسکین و محتاج داد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بربندند بروی ملامت کنان	که دیگر بدستت نیاید چنان
شنیدم که بشکفت چون صبح	فرو میدویدش بعارض چو شمع
که زشتست پیرایه بر شهریار	دل شهری از ناتوانی فگار
مرا شاید انگشتری بی نگین	نشاید دل خلقی اندوهگین
خنک آنکه آسایش مرد و زن	گزیند بر آسایش خویشتن
نکردند رغبت هنرپروران	بشادی خویش از غم دیگران
اگر خوش بخسپد ملک بر سریر	نپندارم آسوده خسپد فقیر
وگر زنده دارد شب دیر باز	بخسپند مردم بآرام و ناز
بحمد الله این سیرت و راه راست	اتابک ابوبکر بن سعد راست
کس از فتنه در پارس دیگر نشان	نبیند مگر قامت مهوشان
یکی پنج بیتم خوش آمد بگوش	که در مجلسی میسرودند دوش

قول

مرا راحت از زندگی دوش بود	که آن ماهرویم در آغوش بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

مر او را چو دیدم سر از خواب مست | بدو گفتم ای سرو پیش تو پست
دمی نرگس از خواب نوشین بشوی | چو گلبن بخند و چو بلبل بگوی
چه می‌خسپی ای فتنهٔ روزگار | بیا و می لعل نوشین بیار
نگه کرد شوریده از خواب و گفت | مرا فتنه خوانی و گویی مخفت
در ایام سلطان روشن نفس | نبیند دگر فتنه بیدار کس

حکایت

در اخبار شاهان پیشینه هست | که چون تکله بر تخت زنگی نشست
به دورانش از کس نیازرد کس | سبق برد اگر خود همین بود و بس
چنین گفت یکره به صاحبدلی | که عمرم بسر رفت بی‌حاصلی
چو می‌بگذرد ملک و جاه و سریر | نبرد از جهان دولت الا فقیر
بخواهم به کنج عبادت نشست | که دریابم این پنج روزی که هست
چو بشنید دانای روشن نفس | به تندی برآشفت کای تکله بس
طریقت بجز خدمت خلق نیست | به تسبیح و سجاده و دلق نیست

تو بر تخت سلطانی خویش باش	به اخلاق پاکیزه درویش باش
بصدق و ارادت میان بسته دار	ز طامات و دعوی زبان بسته دار
قدم باید اندر طریقت نه دم	که اصلی ندارد دم بی قدم
بزرگان که نقد صفا داشتند	چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان روم	بر نیک مردی ز اهل علوم
که پایابم از دست دشمن نماند	جز این قلعه و شهر با من نماند
بسی جهد کردم که فرزند من	پس از من بود سرور انجمن
کنون دشمن بدگهر دست یافت	سر دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه چاره کنم	که از غم بفرسود جان در تنم
بر آشفت دانا که این گریه چیست	برین عقل و همت بباید گریست
ولایت چه باشد غم خویش خور	که از عمر بهتر شد و بیشتر
ترا اینقدر تا بمانی بس است	چو رفتی جهان جای دیگر کس است

اگر هوشمندست اگر بی خرد
غم او مخور کو غم خود خورد

مشقت نیرزد جهان داشتن
گرفتن بشمشیر و بگذاشتن

تو تدبیر خود کن که آن بی خرد
که بعد از تو باشد غم خود خورد

بدین پنج روزه اقامت مناز
باندیشه تدبیر رفتن بساز

کرا دانی از خسروان عجم
که کردند بر زیردستان ستم

که در تخت و ملکش نیامد زوال
نماند بجز ملک ایزد تعال

کرا جاودان ماندن امید نیست
که گیتی همین جای جاوید نیست

کرا سیم و زر ماند و گنج و مال
پس از وی بچندی شود پایمال

وزان کس که خیری بماند روان
دمادم رسد رحمتش بر روان

بزرگی کزو نام نیکو بماند
توان گفت با اهل دل کو بماند

الا تا درخت کرم پرورے
که بیشک بکامرانی خوری

کرم کن که فردا که دیوان نهند
منازل بمقدار احسان نهند

یکی را که سعی قدم بیشتر
بدرگاه حق منزلت بیشتر

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بوستان

یکی باز پس خائن و شرمسار | بنو شد بسی مرد ناکرده کار
تهی تا بدندان برد پشت دست | تنوری چنین گرم و نان در نبست
بدانی گه غله برداشتن | که سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خدادوست نامی در اقصای شام | گرفت از جهان کنج غاری مقام
بصبرش در آن کنج تاریک جای | بگنج قناعت فرو رفته پای
بزرگان نهادند سر بر درش | که در می نیامد بدر از درش
تمنا کند عارف پاکباز | بدریوزه از خویشتن ترک آز
چو هر ساعتش نفس گوید بده | بخواری بگرداندش ده بده
در آن مرزکین پیر هشیار بود | یکی مرزبان ستمکار بود
که هر ناتوان را که دریافتی | بسرپنجگی پنجه برتافتی
جهانسوز بیرحمت و خیره کش | ز تلخیش روی جهانی ترش
گروهی برفتند زان ظلم و عار | ببردند نام بدش در دیار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گروهی بمانند مسکین پریش | پس پرده نفرین گرفتند پیش
بد ظلم جائیکه گردد دراز | نه بینی لب مردم از خنده باز
بدیدار شیخ آمدی گاه گاه | خدادوست در وی نکردی نگاه
ملک نوبتی گفتش ای نیکبخت | بنفرت ز ما درمکش روی سخت
مرا با تو دانی سر دوستیست | ترا دشمنی با من از بهر چیست
گرفتم که سالار کشور نیم | بعزت ز درویش کمتر نیم
نگویم فضیلت نهم بر کسی | چنان باش با من که با هر کسی
شنید این سخن عابد هوشیار | برآشفت و گفت ای ملک هوشدار
وجودت پریشانی خلق ازوست | ندارم پریشانی خلق دوست
تو با دوستداران من دشمنی | نپندارمت دوستدار منی
گر افتد همی دوستی با منت | مگر آنکه دارد خدا دشمنت
خدادوست را گر بدرند پوست | نخواهد شدن دشمن دوست دوست
عجب دارم از خواب آن سنگدل | که شهری بخسپند ازو تنگدل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

الا گر هنرداری و عقل و هوش | بفضل و ترحم میان بند و کوش

گفتار اندر نگهداشتن خاطر درویشان

مها زورمندی مکن بر کهان | که بر یک نمط می نماند جهان

سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ | که گر دست یابد بر آید به هیچ

مبر گفتمت پای مردم ز جای | که عاجز شوی گر در آیی ز پای

دل دوستان جمع بهتر که گنج | خزینه تهی به که مردم به رنج

مینداز در پای کار کسی | که افتد که در پایش افتی بسی

تحمل کن ای ناتوان از قوی | که روزی تواناتر از وی شوی

بهمت برآر از ستیزنده شور | که بازوی همت به از دست زور

لب خشک مظلوم را گو بخند | که دندان ظالم بخواهند کند

به بانگ دهل خواجه بیدار گشت | چه داند شب پاسبان چون گذشت

خورد کاروانی غم بار خویش | نسوزد دلش بر خر پشت ریش

گرفتم کز افتادگان نیستی | چو افتاده بینی چرا بیستی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زبیت بگویم یکی سرگذشت | که سستی بود زین سخن در گذشت

حکایت

چنان قحط سالی شد اندر دمشق | که یاران فراموش کردند عشق

چنان آسمان بر زمین شد بخیل | که لب تر نکردند زرع و نخیل

بخوشید سرچشمه‌های قدیم | نماند آب جز آب چشم یتیم

نبودی بجز آه بیوه زنی | اگر بر شدی دودی از روزنی

چو درویش بی برگ دیدم درخت | قوی بازوان سست و درمانده سخت

نه در کوه سبزی نه در باغ شخ | ملخ بوستان خورده و مردم ملخ

در آن حال پیش آمدم دوستی | ازو مانده بر استخوان پوستی

شگفت آمدم کو قوی حال بود | خداوند جاه و زر و مال بود

بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی | چه درماندگی پیشت آمد بگوی

بغرید بر من که عقلت کجاست | چو دانی و پرسی سوالت خطاست

نبینی که سختی بغایت رسید | مشقت بحد نهایت رسید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه باران همی آید از آسمان | نه بر میرود دود فریاد خوان
بدو گفتم آخر ترا باک نیست | کشد زهر جایی که تریاک نیست
اگر از نیستی دیگری شد هلاک | ترا هست بط را ز طوفان چه باک
نگه کرد رنجیده در من فقیه | نگه کردن عالم اندر سفیه
که مرد ارچه بر ساحل است ای رفیق | نیاساید و دوستانش غریق
من از بینوایی نیم روی زرد | غم بینوایان دلم خسته کرد
نخواهم که بیند خردمند ریش | نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش
بحمد الله ارچه ز ریش ایمنم | چو ریشی ببینم بلرزد تنم
منغص بود عیش آن تندرست | که باشد به پهلوی بیمار سست
چو بینم که درویش مسکین نخورد | بکام اندرم لقمه زهرست و درد
یکی را بزندان برند دوستان | کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دود خلق آتشی برفروخت | شنیدم که بغداد نیمی بسوخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی شکر گفت اندران خاک و دود | که دکان ما را گزندی نبود
جهاندیده گفتش ای بوالهوس | ترا خود غم خویشتن بود و بس
پسندی که شهری بسوزد بنار | اگرچه سرایت بود بر کنار
بجز سنگدل کی کند معده تنگ | چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ
توانگر خود آن لقمه چون میخورد | چو بیند که درویش خون میخورد
مگو تندرست است بیمار دار | که می پیچد از غصه رنجور وار
تنکدل چو یاران بمنزل رسند | نخسپند که واماندگان از پسند
دل پادشاهان شود بارکش | چو بینند در گل خر خارکش
اگر در سرای سعادت کس است | ز گفتار سعدیش حرفی بس است
همینت بسندست اگر بشنوی | که گر خار کاری سمن ندروی

مثال

خبر داری از خسروان عجم | که کردند بر زیردستان ستم
نه آن شوکت و پادشاهی بماند | نه آن ظلم بر روستائی بماند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خطا بین که بر دست ظالم برفت | جهان ماند و با او مظالم برفت

خنک روز محشر تن دادگر | که در سایهٔ عرش دارد مقر

بقومی که نیکی پسندد خدای | دهد خسروی عادل نیکرای

چو خواهد که ویران شود عالمی | نهد ملک در پنجهٔ ظالمی

سگالند ازو نیکمردان حذر | که خشم خدایست بیدادگر

بزرگی ازو دان و منت شناس | که زایل شود نعمت ناسپاس

نه خود خوانده در کتاب مجید | که در شکر نعمت شود بر مزید

اگر شکر کردی برین ملک و مال | بمالی و ملکی رسی بی زوال

وگر جور در پادشاهی کنی | پس از پادشاهی گدائی کنی

حرام است بر پادشه خواب خوش | چو باشد ضعیف از قوی بارکش

میازار عامی بیک خردله | که سلطان شبانست و عامی گله

چو پرخاش جویند و بیداد ازو | شبان نیست گرگست فریاد ازو

بد انجام رفت و بد اندیشه کرد | که با زیردستان جفا پیشه کرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نخواهی که نفرین کنند از پست	نکو باش تا بد نگوید کست

حکایت

شنیدم که در مرزی از باختر	برادر دو بودند از یک پدر
سپهدار و گردنکش و پیلتن	نکوروی و دانا و شمشیرزن
پدر هر دو را سهمگین مرد یافت	طلبکار جولان و ناورد یافت
برفت آن زمین را دو قسمت نهاد	بهر یک پسر زان نصیبی بداد
مبادا که بر یکدگر سر کشند	به پیکار شمشیر کین بر کشند
پدر بعد از آن روزگاری شمرد	بجان آفرین جان شیرین سپرد
اجل بگسلاندش طناب امل	وفاتش فرو بست دست عمل
مقرر شد آن مملکت بر دو شاه	که بیحد و مر بود گنج و سپاه
بحکم نظر در به افتاد خویش	گرفتند هر یک یکی راه پیش
یکی عدل تا نام نیکو برد	یکی ظلم تا مال گرد آورد
یکی عاطفت سیرت خویش کرد	درم داد و تیمار درویش کرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت | شب از بهر درویش شبخانه ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش | چنان کز خلائق بهنگام عیش

بگردون شدی بانگ شادی چو رعد | چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد | که شاخ امیدش برومند باد

حکایت شنو کودکی نامجوی | پسندیده پی بود و فرخنده خوی

ملازم بدلداری خاص و عام | ثناگوی حق بامدادان و شام

در آن ملک قارون برفتی دلیر | که شه دادگر بود و درویش سیر

نیامد بر ایام او بر دلی | نگویم که خاری که برگ گلی

سر آمد بتائید ملک از سران | نهادند سر بر خطش سروران

دگر خواست کافزون کند تخت و تاج | بیفزود بر مرد دهقان خراج

طمع کرد در مال بازارگان | بلا ریخت بر جان بیچارگان

نگویم که بدخواه درویش بود | حقیقت که او دشمن خویش بود

به امید بیشی نداد و نخورد | خردمند داند که ناخوب کرد

ق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که تا جمع کرد آن زر از گربزی | پراگنده شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازارگانان خبر | که ظلمست در بوم آن بی هنر
بریدند از آنجا خرید و فروخت | زراعت نیامد رعیت بسوخت
چو اقبالش از دوستی سر بتافت | بناکام دشمن برو دست یافت
ستیز فلک بیخ و بارش بکند | سم اسپ دشمن دیارش بکند
وفا با که جوید چو پیمان گسیخت | خراج از که خواهد چو دهقان گریخت
چه نیکی طمع دارد آن بی صفا | که باشد دعای بدش در قفا
چو بختش نگون بود در کاف کن | نکرد آنچه نیکانش گفتند کن
چه گفتند نیکان بر آن نیکمرد | تو بر خور که بیدادگر برنخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سست | که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

یکی بر سر شاخ و بن می‌برید | خداوند بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد میکند | نه با من که با نفس خود میکند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بوستان

نصیحت نجات است اگر بشنوی
ضعیفان میفکن بکتف قوی

که فردا بداور برد خسروی
گدائی که پیشت نیرزد جوی

چو خواهی که فردا بوی مهتری
مکن دشمن خویشتن کهتری

که چون بگذرد بر تو این سلطنت
بگیرد بکین آن گدا دامنت

مکن پنجه از ناتوانان بدار
که گر بفکنندت شوی شرمسار

که زشت است در چشم آزادگان
بیفتادن از دست افتادگان

بزرگان روشندل نیکبخت
بفرزانگی تاج بردند و تخت

بدنباله راستان کج مرو
وگر راست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاهی از سلطنت بیش نیست
که ایمن تر از ملک درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند
حق اینست و صاحبدلان بشنوند

تهیدست تشویش نانی خورد
جهانبان بقدر جهانی خورد

گدا را چو حاصل شود نان شام
چنان خوش بخسپد که سلطان شام

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

غم و شادمانی بسر میرود | بمرگ این دو از سر بدر میرود
چه آنرا که بر سر نهادند تاج | چه آنرا که بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازی بکیوان برست | وگر تنگدستی بزندان درست
دراندم که اجل بر سر هر دو تاخت | نمی شاید از یکدگرشان شناخت

حکایت

شنیدم که یکبار در حله | سخن گفت با عابدی کله
که من فر فرماندهی داشتم | بسر بر کلاه مهی داشتم
سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق | گرفتم ببازوی دولت عراق
طمع کرده بودم که کرمان خورم | که ناگه بخوردند کرمان سرم
بکن پنبه غفلت از گوش هوش | که از مردگان پندت آید بگوش

در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش | نورزد کسی بد که نیک آیدش
شرانگیز هم در سر شر رود | چو کژدم که در خانه کمتر رود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر نفع کس در نهاد تو نیست / چنین جوهر و سنگ خارا یکیست
غلط گفتم ای یار شایسته خوی / که نفع است در آهن و سنگ و روی
چنین آدمی مرده به ننگ را / که بر وی فضیلت بود سنگ را
نه هر آدمی زاده از دد به است / که دد ز آدمی زادهٔ بد به است
به است از دد انسان صاحب خرد / نه انسان که در مردم افتد چو دد
چو انسان نداند بجز خورد و خواب / کدامش فضیلت بود بر دواب
سوار نگون بخت بی راهرو / پیاده برد زو به رفتن گرو
کسی دانهٔ نیکمردی نکاشت / کزو خرمن کام دل برنداشت
نه هرگز شنیدیم در عمر خویش / که بدمرد را نیکی آمد به پیش

حکایت

گربزی بجاهی در افتاده بود / که از هول او شیر نر ماده بود
بداندیش مردم بجز بد ندید / بیفتاد و عاجزتر از خود ندید
همه شب ز فریاد و زاری نخفت / یکی بر سرش کوفت سنگی و گفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

تو هرگز رسیدی بفریاد کس
که میخواهی امروز فریادرس

همه تخم نیکو دمی کاشتی
ببین لاجرم بر که برداشتی

که بر جان ریشت نهد مرهمی
که دلها ز ریشت بنالد همی

تو ما را همی چاه کندی براه
بسر لاجرم در فتادی بچاه

دو کس چه کنند از پی خاص و عام
یکی نیک محضر دگر زشت نام

یکی تا کند تشنه را تازه حلق
دگر تا بگردن در افتند خلق

اگر بد کنی چشم نیکی مدار
که هرگز نیارد گز انگور بار

نپندارم ای در خزان کشته جو
که گندم ستانی بوقت درو

درخت زقوم ار بجان پروری
مپندار هرگز کزو بر خوری

رطب ناورد چوب خرزهره بار
چه تخم افگنی بر همان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکی نیکمرد
که اکرام حجاج یوسف نکرد

بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز
که نطعش بینداز و خونش بریز

چو حجت نماند جفا جوی را / بپرخاش درهم کشد روی را

بخندید و بگریست مرد خدای / عجب داشت سنگین دل تیره رای

چو دیدش که خندید و دیگر گریست / بپرسید کین خنده و گریه چیست

بگفتا همی گریم از روزگار / که طفلان بیچاره دارم چهار

همی خندم از لطف یزدان پاک / که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک

یکی گفتش ای نامور شهریار / مکن دست ازین پیر ان بدا

که خلقی بدو تکیه دارند و پشت / روا نیست خلقی بیکبار کشت

بزرگی و عفو و کرم پیشه کن / ز خردان اطفالش اندیشه کن

مگر دشمن خاندان خودی / که بر خاندانها پسندی بدی

مپندار و دلها بداغ تو ریش / که روز پسین آیدت خیر پیش

نخفتست مظلوم از آهش بترس / ز دود دل صبحگاهش بترس

نترسی که پاک اندرونی شبی / برآرد ز سوز جگر یاربی

بسوز اچنان بر و افشاند دست / که حجاج را دست حجت ببست

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید ‌ ‌ ‌ ‌ بر پاک ناید ز تخم پلید

بده پرده کس بهنگام جنگ ‌ ‌ ‌ ‌ که باشد ترا نیز در پرده ننگ

مزن بانگ بر شیرمردان درشت ‌ ‌ ‌ ‌ چو با کودکان بر نیائی بمشت

شنیدم که نشنید خفتش بر تخت ‌ ‌ ‌ ‌ ز فرمان داور که داند گریخت

بزرگی وران فکرت آنشب بخفت ‌ ‌ ‌ ‌ سخن اندرین بود و بیش گفت

دمی بیش جستن سیاست اند ‌ ‌ ‌ ‌ عقوبت برو تا قیامت بماند

حکایت

یکی پند میداد فرزند را ‌ ‌ ‌ ‌ نگهدار پند خردمند را

مکن جور بر خردکان ای پسر ‌ ‌ ‌ ‌ که یک روز افتد بزرگی بسر

نمی ترسی ای کودک کم خرد ‌ ‌ ‌ ‌ که روزی پلنگیت برهم درد

بخردی درم زور سرپنجه بود ‌ ‌ ‌ ‌ دل زیردستان ز من رنجه بود

بخوردم یکی مشت زورآوران ‌ ‌ ‌ ‌ نکردم دگر زور بر لاغران

گفتار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

الا تا بغفلت نخسپی که نوم
حرام ست بر چشم سالار قوم

غم زیردستان بخور زینهار
بترس از زبردستی روزگار

نصیحت که خالی بود از غرض
چو داروی تلخست دفع مرض

حکایت در همین معنی

یکی را حکایت کنند از ملوک
که بیماری رشته گردش چو دوک

چنانش در انداخت ضعف جسد
که می برد بر کمترینان حسد

که شاه ار چه بر عرصه نام آورست
چو ضعف آمد از بیذقی کمترست

ندیمی زمین ملک بوسه داد
که عمر خداوند جاوید باد

درین شهر مردی مبارک دمست
که از پارسایان چنوی کم است

نبردند پیش مهمات کس
که مقصود حاصل نشد در نفس

بخوان تا بخواند دعایی بر این
که رحمت رسد ز آسمان بر زمین

بفرمود تا مهتران خدم
بخواندند پیر مبارک قدم

بگفتا دعایی کن ای هوشمند
که در رشته چون سوزنم پای بند

شنید این سخن پیر خم بوده پشت / به تندی بر آورد بانگ درشت

که حق مهربانست بر دادگر / ببخشای و بخشایش حق نگر

دعای منت کی شود سودمند / اسیران مظلوم در چاه و بند

تو ناکرده بر خلق بخشایشی / کجا بینی از دولت آسایشی

بباید ترا عذر خطا خواستن / پس از شیخ صالح دعا خواستن

کجا دست گیرد دعای ویت / دعای ستمدیدگان در پیت

شنید این سخن شهریار عجم / ز خشم و خجالت بر آمد بهم

برنجید و پس با دل خویش گفت / چه رنجم حق است اینکه درویش گفت

بفرمود تا هر که در بند بود / بفرمانش آزاد کردند زود

جهاندیده بعد از دو رکعت نماز / بداور بر آورد دست نیاز

که ای بر فرازنده آسمان / بجنگش گرفتی بصلحش بمان

ولی همچنان بر دعا داشت دست / که سر بر نهاد از بر پای و جست

تو گفتی ز شادی بخواهد پرید / چو طاوس چون رشته در پا ندید

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بفرمود گنجینهٔ گوهرش	فشاندند در پای و زیر سرش
حق از بهر باطل نشاید نهفت	از آن جمله دامن بیفشاند و گفت
مرو باهر رشته بار دگر	مبادا که دیگر کند رشته سر
چو باری فتادی نگهدار پای	که یکبار دیگر بلغزد ز جای
ز سعدی شنو کین سخن راستست	نه هر بار افتاده برخاستست

گفتار

جهان ای پسر ملک جاوید نیست	ز دنیا وفاداری امید نیست
نه بر باد رفتی سحرگاه و شام	سریر سلیمان علیه السلام
به آخر ندیدی که بر باد رفت	خنک آنکه با دانش و داد رفت
کسی زین میان گوی دولت ربود	که در بند آسایش خلق بود
بکار آمد آنها که برداشتند	نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل	سپه تاخت بر روزگارش اجل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

جمالش برفت از رخ دلفروز — چو خور زرد شد پس نماند ز روز

گزیدند فرزانگان دست فوت — که در طب ندیدند داروی موت

همه تخت و ملکی پذیرد زوال — بجز ملک فرمانده لایزال

چو نزدیک شد روز عمرش به شب — شنیدند میگفت در زیر لب

که در مصر چون من عزیزی نبود — چو حاصل همین بود چیزی نبود

جهان گرد کردم نخوردم برش — برفتم چو بیچارگان از سرش

پسندیده رایی که بخشید و خورد — جهان از پی خویشتن گرد کرد

درین کوش تا با تو ماند مقیم — که هرچه از تو ماند دریغست و بیم

کند خواجه بر بستر جانگداز — یکی دست کوتاه و دیگر دراز

در آن دم ترا می‌نماید بدست — که دهشت زبانش ز گفتن ببست

که دستی بجود و کرم کن دراز — دگر دست کوته کن از ظلم و آز

کنونت که دستست خاری بکن — دگر کی برآری تو دست از کفن

بتابد بسی ماه و پروین و هور — که سر برنداری ز بالین گور

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

قزل ارسلان قلعهٔ سخت داشت / که گردن بالوند بر می‌فراشت

نه اندیشه از کس نه حاجت بهیچ / چو زلف عروسان رهش پیچ پیچ

چنان نادر افتاده در روضهٔ / که بر لاجوردی طبق بیضهٔ

شنیدم که مردی مبارک حضور / بنزدیک شاه آمد از راه دور

حقایق شناسی جهاندیدهٔ / هنرمندی آفاق گردیدهٔ

بخندید کین قلعه خرم است / ولیکن نپندارمش محکم است

نه پیش از تو گردنکشان داشتند / دمی چند بودند و بگذاشتند

نه بعد از تو شاهان دیگر برند / درخت امید ترا بر خورند

ز دوران ملک پدر یاد کن / دل از بند اندیشه آزاد کن

چنان روزگارش بکنجی نشاند / که بر یک پشیزش تصرف نماند

چو نومید ماند از همه چیز و کس / امیدش بفضل خدا ماند و بس

بر مرد هشیار دنیا خس است / که هر مدتی جای دیگر کس است

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

چنین گفت شوریده‌ای در عجم
به کسری که ای وارث ملک جم

اگر ملک بر جم بماندی و بخت
ترا کی میسر شدی تاج و تخت

اگر گنج قارون بدست آوری
نماند مگر آنچه بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد
پسر تاج شاهی بسر بر نهاد

بتربت سپردندش از تاج و گاه
نه جای نشستن بد آماجگاه

چنین گفت دیوانهٔ هوشیار
چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زهی ملک و دوران سر در نشیب
پدر رفت و پای پسر در رکیب

چنین است گردیدن روزگار
سبک سیر بدعهد ناپایدار

چو دیرینه روزی سر آورد عهد
جوان دولتی سر بر آرد ز مهد

منه بر جهان دل که بیگانه‌ایست
چو مطرب که هر روز در خانه‌ایست

نه لایق بود عیش با دلبری
که هر بامدادش بود شوهری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نکوئی کن امسال چون ده تراست	که سال دگر دیگری ده خداست

حکایت

بزرگی جفا پیشه در حد غور | گرفتی خر روستائی بزور
خران زیر بار گران بی علف | بروزی دو مسکین شدندی تلف
چو منعم کند سفله را روزگار | نهد بر دل تنگ درویش بار
چو بام بلندش بود خودپرست | کند بول و خاشاک بر بام پست
شنیدم که باری بعزم شکار | برون رفت بیدادگر شهریار
تکاپوی دنبال صیدی براند | شبش درگرفت از حشم دور ماند
بتنها ندانست روی و رهی | بینداخت ناکام شب در دهی
[illegible] | [illegible] ور آور و بار [illegible]
یکی مرکره را استخوانی بدست | چنان میزدش کاستخوان ها شکست
شهنشه شنفت و بگفت ای جوان | ز حد رفت جورت برین بیزبان
چو زور آوری خودنمائی مکن | برافتاده زورآزمائی مکن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پسندش نیامد فرومایه قول	یکی بانگ بر پادشه زد دهول
که بیهوده نگرفتم این کار پیش	برو چون ندانی پس کار خویش
بسا کس که پیش تو معذور نیست	چو واهی نبینی ز مصلحت دور نیست
ملک را درشت آمد از وی خطاب	بگفتا بیا تا چه بینی صواب
که پندارم از عقل بیگانهٔ	نه مستی همانا که دیوانهٔ
بخندید کای ترک نادان خموش	مگر حال خضرت نیامد بگوش
نه دیوانه خواند کس او را نه مست	چرا کشتی ناتوانان شکست
جهانجوی گفت ای ستمگاره مرد	چه دانی که خضر آن ای چه [illegible]
دران بحر مردی جفا پیشه بود	که دلها از و بحر اندیشه بود
جزائر ز گرد آورد [illegible]	نهانی فرستادش [illegible]
پس آنگه ز بهر مصالح شکست	که سالار ظالم نگیرد بدست
شکسته متاعی که در بحر هست	از آن به که در دست دشمن درست
بخندید دهقان روشن ضمیر	که پس حق بدست منست ای امیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

خر از جهل می‌شکنم پای خر	که از جور سلطان بیدادگر
خر این جا بگه لنگ و تیمار کش	از آن به که پیش ملک بارکش
تو آنرا نگویی که کشتی گرفت	که چون نام بدنام زشتی گرفت
تفو بر چنان ملک و دولت که راند	که شنعت بر او تا قیامت بماند
ستمگر جفا بر تن خویش کرد	نه بر زیردستان درویش کرد
که فردا بر آن محفل نام و ننگ	بگیرد دگر بار دامنش تنگ
نهد بار او را بر گردنش	نیارد سر از غار بر گردنش
شنیدم که خر بارش اکنون کشد	در آن روز بار خر آن چون کشد
اگر انصاف پرسی بد اختر کس است	که در آتش رنج دیگر کس است
همین بس چو در پرسش ستم	که ساکن در رنج مردم بود
اگر بر نخیزد به آن مرده دل	که خسپند از او مردم آزرده دل
شه این جمله بشنید و چیزی نگفت	به بست اسپ و سر بر نمدزین بخفت
همه شب ز بیداری اختر شمرد	ز سودا و اندیشه خوابش نبرد

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو آواز مرغ سحر گوش کرد
پریشانی شب فراموش کرد

سواران همه شب نه یک تا خفتند
سحرگه پی اسپ بشناختند

بران عرصه بر اسپ دیدند شاه
پیاده دویدند پیش سپاه

بخدمت نهادند سر بر زمین
چو دریا شد از موج لشکر زمین

بزرگان نشستند و خوان خواستند
بخوردند و مجلس بیاراستند

چو شور طرب در نهاد آمدش
ز دهقان درویش یاد آمدش

بفرمود و جستند و بستند سخت
بخواری فگندند در پای تخت

سیه دل برآهیخت شمشیر تیز
ندانست بیچاره روی گریز

بدانست کآمد ز زندگی آخرش
بگفت آنچه گردید در خاطرش

همی که چون کار در سر بود
قلم را زبانش روان تر بود

چو دانست کز خصم نتوان گریخت
سنان باکی او تیر ترکش بریخت

سر ناامیدی برآورد و گفت
شب گور در وی محالست خفت

زبان مهربانی که در دورست
همه عالم آوازه جور تست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه من کردم از دست جورت نفیر | که خلقی ز خلقی یکی کشته گیر
عجب گر زمنت بگوش آمد درشت | بکش گر توانی همه خلق کشت
دگر سخت آمد که هش زمین | بانصاف برخیز و نیکی مکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است | نه بیچاره بیگنه کشتن است
چو بیداد کردی توقع مدار | که نامت به نیکی رود در دیار
ندانی که چون خسپد و بیدگان | نخفته ز دستت ستمدیدگان
جهان کی ستوده شود پادشاه | که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سر انجمن | پس چرخه نفرین کنان پیرزن
گرفت این سخن شاه ظالم نکو | ز سر مستی غفلت آمد بهوش
دران ده که طالع نمودش تهی | دهی را به بخشید فرماندهی
بیاموزی از عالمان عقل و هوش | نه چندانکه از جاهل عیب جوی
ز دشمن شنو سیرت خود که دوست | هر آنچه از تو آید بچشمش نکوست
ستایش سرایان نه یار تو اند | ملامت کنان دوستدار تو اند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ترشروئی بهتر کند سرزنش	که یاران خوش طبع شیرین منش
ازین به نصیحت نگوید کست	وگر عاقلی یک اشارت بست

حکایت

چو دور خلافت بمامون رسید	یکی ماه پیکر کنیزک خرید
بچهر آفتابی بتن گلبنی	بعقل خردمند بازی کنی
بخون عزیزان فرو برده چنگ	سر انگشتها کرده عناب رنگ
برابروی عابد فریبش خضاب	چو قوس قزح بود بر آفتاب
شب خلوت آن لعبت حورزاد	مگر تن در آغوش مامون نداد
گرفت آتش خشم در وی عظیم	سرش خواست کردن چو جوزا دو نیم
بگفتا سر اینک بشمشیر تیز	بینداز و با من مکن خفت خیز
بگفت از که بر دل گزند آمدت	چه خصلت ز من ناپسند آمدت
بگفت ار کشی ور شکافی سرم	ز بوی دهانت برنج اندرم
کشد تیر پیکار و تیغ ستم	بیکبار و بوی دهان دمبدم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شنید این سخن سرور نیکبخت
بشوریده برخود بپیچید سخت

دلش گرچه در حال ازو رنجه شد
دوا کرد و خوشبوی چون غنچه شد

پریچهره همنشین کرد و دوست
که این عیب من گفت یار من اوست

بنزد من آن کس نکوخواه تست
که گوید فلان خار در راه تست

بگمراه رفتن نکو میروی
جفای تمامست و جور قوی

هر آنگه که عیبت نگویند پیش
هنر دانی از جاهلی عیب خویش

مگو شهد شیرین شکر فایقست
کسی را که سقمونیا لایقست

چه خوش گفت یکروز داروفروش
شفا بایدت داروی تلخ نوش

بپرویزن معرفت بیخته
بشهد عبادت برآمیخته

حکایت

شنیدم که از نیکمردی فقیر
دل آزرده شد پادشاهی کبیر

مگر بر زبانش حقی رفته بود
ز گردنکشی بر وی آشفته بود

بزندان فرستادش از بارگاه
که زور آزمایست بازوی شاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز یاران یکی گفتش اندر نهفت
مصالح نبود این سخن گفت گفت

رسانیدن امر حق طاعت است
ز زندان نترسم که یکساعت است

همان دم که در خفیه این راز رفت
حکایت بگوش ملک باز رفت

بخندید کو ظن بیهوده برد
نداند که خواهد درین حبس مرد

غلامی بدرویش برد این پیام
بگفتا بخسرو بگو ای غلام

که دنیا همین ساعتی بیش نیست
غم و خرمی پیش درویش نیست

نه گر دستگیری کنی خرمم
نه گر سر بری در دل آید غمم

ترا گر سپاهست و فرمان و گنج
مرا گر عیالست و حرمان و رنج

بدروازهٔ مرگ چون در شویم
بیک هفته با هم برابر شویم

منه دل برین [illegible]
[illegible]

نه پیش از تو بیش از تو اندوختند
به بیداد کردن جهان سوختند

چنان زی که ذکرت بتحسین کنند
چو مردی نه بر گور نفرین کنند

نباید برسم بد آئین نهاد
که گویند لعنت بران کین نهاد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وگر میر آید خداوند زور — نه زیرش کند عاقبت خاک گور
بفر بود دولتمندی از جفا — که بیرون کنندش زبان از قفا
چنین گفت مرد حقایق شناس — ازین هم که گفتی ندارم هراس
من از بینوایی ندارم غمی — که دانم که ناگفته داند همی
اگر بینوایی برم ور ستم — گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبت ماتمت — گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت

یکی مشت زن بخت و روزی نداشت — نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
ز جور شکم گل کشیدی به پشت — که روزی محالست خوردن بمشت
مدام [illegible] — [illegible] آلود و تن سوگوار
گهش جنگ با عالم خیره کش — گه از بخت شوریده رویش ترش
گه از دیدن عیش شیرین خلق — فرو میشدی آب تلخش بحلق
گه از کار آشفته بگریستی — که کس دید ازین عیش بدتر زیستی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کسان شهد نوشند و مرغ و بره ... مرا روی نان می نبیند تره

گر انصاف پرسی نه نیکوست این ... برهنه من و گربه را پوستین

دریغ ار فلک شیوه ساختی ... که گنجی بدست من انداختی

مگر روزگاری هوس راندمی ... ز خود گرد محنت بیفشاندمی

شنیدم که روزی زمین میشکافت ... عظام زنخدان پوسیده یافت

بخاک اندرش عقد بگسیخته ... گهرهای دندان فرو ریخته

دهان بی زبان پند میگفت و راز ... که ای خواجه با بی مرادی بساز

نه این است حال دهن زیر گل ... شکر خورده انگار یا خون دل

غم از گردش روزگاران مدار ... که بیما بگردد بسی روزگار

همانگه که این خاطرش روی داد ... غم از خاطرش رخت یکسو نهاد

که ای نفس بی رای و تدبیر و هش ... بکش بار تیمار و خود را مکش

اگر بنده بار بر سر برد ... وگر سر باوج فلک بر برد

در آندم که حالش دگرگون شود ... بمرگ از سرش هر دو بیرون شود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

غم و شادمانی نماند ولیک | جزای عمل ماند و نام نیک
کرم پایدار به ده دیهیم و تخت | بده کز تو این ماند ای نیکبخت
مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم | که پیش از تو بودست و بعد از تو هم
زر افشان چو دنیا بخواهی گذاشت | که سعدی در افشاند اگر زر نداشت

حکایت

حکایت کنند از جفاگستری | که فرماندهی داشت بر کشوری
در ایام او روز مردم چو شام | شب از بیم او خواب مردم حرام
همه روز نیکان از او در بلا | بشب دست پاکان از او بر دعا
گروهی بر شیخ آن روزگار | ز دست ستمگر گرستند زار
که ای پیر دانای فرخنده رای | بگو این جوان را بترس از خدای
بگفتا دریغ آیدم نام دوست | که هر کس نه درخورد پیغام اوست
کسی را که بینی ز حق بر کران | منه با وی ای خواجه حق در میان
حقیقت گفتم ای خسرو نیک رای | توان گفت حق پیش مرد خدای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پدر مرد نادان شد بزم علوم	گر ضایع کنم تخم در شوره بوم
چو در روی نگیرد عدو و ادم	برنجد سحبان و برنجاندم
ترا عادت ای پادشه حق روست	دل مرد حق گوی ازینجا قویست
نگین خصلتی دارد ای نیکبخت	که در موم گیرد نه در سنگ سخت
عجب نیست گر ظالم از من بجان	برنجد که دزدست و من پاسبان
تو هم پاسبانی بانصاف و داد	که حفظ خدا پاسبان تو باد
ترا نیست منت ز روی قیاس	خداوند را فضل و منت سپاس
که در کار خیرت بخدمت بداشت	نه چون دیگرانت معطل گذاشت
همه کس بمیدان کوشش درند	ولی گوی بخشش نه هرکس برند
تو حاصل نکردی بکوشش بهشت	خدا در تو خوی بهشتی سرشت
دلت روشن و وقت مجموع باد	قدم ثابت و پایه مرفوع باد
حیاتت خوش و رفتنت بر صواب	عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

همی تا برآید بتدبیر کار | مداراي دشمن به از کارزار
چو نتوان عدو را بقوت شکست | بباید بنعمت در فتنه بست
گر اندیشه داری ز دشمن گزند | بتعویذ احسان زبانش ببند
عدو را بجای خسک زر بریز | که احسان کند کند دندان تیز
بتدبیر شاید جهان خورد و... | چو دستی نشاید بریدن ببوس
بتدبیر رستم درآید به بند | که اسفندیارش نجست از کمند
عدو را بفرصت توان کند پوست | پس او را مدارا چنان کن که دوست
حذر کن ز پیکار کمتر کسی | که از قطره سیلاب دیدم بسی
مزن تا توانی بر ابرو گره | که دشمن اگرچه زبون دوست به
بود دشمنش تازه و دوست ریش | کسی کش بود دشمن از دوست بیش
مزن با سپاهی ز خود بیشتر | که نتوان زد انگشت با نیشتر
وگر زو توانا تری در نبرد | نه مردیست بر ناتوان زور کرد
اگر پیل زوری وگر شیر چنگ | به نزدیک من صلح بهتر که جنگ

گلستان ... اسفندیار بن گشتاسب بن لهراسب که از دست رستم بن زال ... نجات نیافت

۸۱

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو دست از همه حیلتی درگسست
حلالست بردن بشمشیر دست

اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ
وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ

که گر وی ببندد در کارزار
ترا قدر و هیبت شود یک هزار

ورا و پای جنگ آورد در رکاب
نخواهد بحشر از تو داور حساب

تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست
که با کینه ور مهربانی خطاست

چو با سفله گویی بلطف و خوشی
فزون گردد ش کبر و گردن کشی

چو دشمن در آمد بعجز از درت
بدر کن ز دل کین و خشم از سرت

چو زنهار خواهد کرم پیشه کن
ببخشای و از مکرش اندیشه کن

ز تدبیر پیر کهن بر مگرد
که کار آزموده بود سالخورد

[illegible] بنیاد رویین ز پای
جوانان بشمشیر و پیران برای

بیندیش در قلب هیجا مفر
چه دانی کزآن کی باشد ظفر

چو بینی که لشکر ز هم دست داد
بتنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری برفتن بکوش
وگر در میان لبس دشمن بپوش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وگر خود دو هزاری و دشمن دویست | چو شب شد در اقلیم دشمن مایست
شب تیره پنجه سوار از کمین | چو پانصد بهیبت بدرد زمین
چو خواهی بریدن بشب راهها | حذر کن نخست از کمینگاهها
میان دو لشکر چو یک روزه راند | سر پنجهٔ زورمندش نماند
تو آسوده بر لشکر مانده زن | که نادان ستم کرد بر خویشتن
چو دشمن شکستی بیفکن علم | که بازش نیاید جراحت بهم
بسی در قفای هزیمت مران | نباید که دور افتی از یاوران
هوا بینی از گرد هیجا چو میغ | بگیرند گردت بزوبین و تیغ
بدنبال غارت نراند سپاه | که خالی بماند پس پشت شاه
سپه را نگهبانی شهریار | به از جنگ در حلقهٔ کارزار

گفتار

دلاور که باری تهور نمود | بباید بمقدارش اندر فزود
که بار دگر دل نهد بر هلاک | ندارد ز پیکار یأجوج باک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سپاهی در آسودگی خوش بدار | که در حالت سختی آید بکار

کنون دست مردان جنگی ببوس | نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس

سپاهی که کارش نباشد ببرگ | چرا دل نهد روز هیجا بمرگ

نواحی ملک از کف بدسگال | بلشکر نگهدار و لشکر بمال

ملک را بود بر عدو دست چیر | چو لشکر دل آسوده باشند و سیر

بها سر خویشتن می خورد | نه انصاف باشد که سختی برد

چو دارند گنج از سپاهی دریغ | دریغ آیدش دست بردن به تیغ

چه مردی کند در صف کارزار | چو دستش تهی باشد و کار زار

گفتار

[illegible] دشمن [illegible] فرست | [illegible] فرست

برای جهاندیدگان کار کن | که صید آزموده است گرگ کهن

مترس از جوانان شمشیر زن | حذر کن ز پیران بسیار فن

جوانان پیل افکن شیر گیر | ندانند دستان روباه پیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خردمند باشد جهاندیده مرد ... که بسیار گرم آزمودست و سرد

جوانان شایسته بخت‌ور ... ز گفتار پیران نپیچند سر

گرت مملکت باید آراسته ... مده کار معظم به نوخاسته

سپه را مکن پیشرو جز کسی ... که در جنگها بوده باشد بسی

نتابد سگ صید روی از پلنگ ... ز روبه رمد شیر نادیده جنگ

چو پرورده باشد پسر در شکار ... نترسد چو پیش آیدش کارزار

به کشتی و نخجیر و آماج و گوی ... دلاور شود مرد پرخاشجوی

به گرمابه پرورده و عیش و ناز ... برنجد چو بیند در جنگ باز

دو مردش نشانند بر پشت زین ... بود کش زند کودکی بر زمین

یکی را که دیدی تو در جنگ پشت ... بکش گر عدو در مصافش نکشت

مخنث به از مرد شمشیرزن ... که روز وغا سر بتابد چو زن

حکایت

چه خوش گفت گرگین به فرزند خویش ... چو قربان پیکار بربست و کیش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[illegible]

اگر چون زنان جست خواهی گریز / مرو آب مردان جنگی مریز

سواری که بنمود در جنگ پشت / نه خود را که نام آوران را بکشت

شجاعت نیاید مگر زان دو یار / که افتند در حلقهٔ کارزار

دو همجنس همسفره همزبان / بکوشند در قلب هیجا بجان

که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر / برادر بچنگال دشمن اسیر

چو بینی که یاران نباشند یار / هزیمت ز میدان غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاه کشور نواز / یکی اهل بازو دوم اهل راز

ز نام آوران گوی دولت برند / که دانا و شمشیرزن پرورند

[illegible]

قلم زن نگهدار و شمشیرزن / نه مطرب که مردی نیاید ز زن

نه مردیست دشمن در اسباب جنگ / تو مدهوش ساقی و آواز چنگ

بسا اهل دولت به بازی نشست / که دولت برفتش به بازی ز دست

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گفتار

نگویم ز جنگ بداندیش ترس | در آوازهٔ صلح ازو بیش ترس

بسا کس بروز آیت صلح خواند | چو شب شد سپه بر سر خفته راند

زره پوش خسپند مرد اوژنان | که بستر بود خوابگاه زنان

بخیمه درون مرد شمشیرزن | برهنه نخسپد چو در خانه زن

بباید نهان جنگ را ساختن | که دشمن نهان آورد تاختن

حذر کار مردان کارآگه است | یزک سد رویین لشکرگه است

گفتار

میان دو بدخواه کوتاه دست | نه فرزانگی باشد ایمن نشست

یکی [illegible] | [illegible] کوتاه [illegible]

یکی را به نیرنگ مشغول دار | دگر را برآور ز هستی دمار

اگر دشمنی پیش گیرد ستیز | بشمشیر تدبیر خونش بریز

برو دوستی گیر با دشمنش | که زندان شود پیرهن بر تنش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو در لشکر دشمن افتد خلاف	تو بگذار شمشیر خود در غلاف
چو گرگان پسندند بر هم گزند	برآساید اندر میان گوسفند
چو دشمن به دشمن شود مشتغل	تو با دوست بنشین به آرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی	نگهدار پنهان ره آشتی
که لشکرشکافان مغفرشکاف	نهان صلح جستند و پیدا مصاف
دل مرد میدان نهانی بجوی	که باشد که در پایت افتد چو گوی
چو سالاری از دشمن افتد به چنگ	به کشتن درش کرد باید درنگ
که افتد کزین نیمه هم سروری	بماند گرفتار در دست دیگری
اگر کشتی این بندی ریش را	نبینی دگر بندی خویش را
نترسد که دوران بندی کند	که بر بندیان زورمندی کند
کسی بندیان را بود دستگیر	که خود بوده باشد به بندی اسیر
اگر سر نهد بر خطت سروری	چو نیکش بداری نهد دیگری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر خفیه ده دل بدست آوری
ازان به که صد ره شبیخون بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی که در طاعت آید

اگر خویش دشمن شود دوستدار
ز تلبیس ایمن مشو زینهار

که گردد درونش بکین تو ریش
چو یاد آیدش مهر پیوند خویش

بد اندیش را لفظ شیرین مبین
که ممکن بود زهر در انگبین

کسی جان از آسیب دشمن برد
که مر دوستان را بدشمن شمرد

نگهدارد آن شوخ در کیسه در
که بیند همه خلق را کیسه بر

سپاهی که عاصی شود در امیر
ورا تا توانی بخدمت مگیر

ندانست سالار خود را سپاس
ترا هم نداند ز غدرش هراس

بسوگند و عهد استوارش مدار
نگهبان پنهان برو برگمار

نوآموز را ریسمان کن دراز
نه بگسل که دیگر نه بینیش باز

چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار
بگیری بزندانیانش سپار

که بندی چو دندان بخون در برد
ز حلقوم بیداد گر خون خورد

زندان بخون فرو بردن عبارت از کین خواستن و بمعنی محنت کشیدن هم آمده است

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو برکندی از دست دشمن دیار
رعیت بسامان‌تر از وی بدار

که گر باز کوبد در کارزار
برآرند عام از دماغش دمار

وگر شهریان را رسانی گزند
در شهر بر روی دشمن مبند

مگو دشمن تیغ زن بر در است
که انباز دشمن بشهر اندر است

بتدبیر جنگ بداندیش کوش
مصالح بیندیش و نیت بپوش

منه در میان راز با هر کسی
که جاسوس همکاسه دیدم بسی

سکندر که با شرقیان حرب داشت
در خیمه گویند در غرب داشت

چو بهمن بزاولستان خواست شد
چپ آوازه افکند و از راست شد

اگر جز تو داند که عزم تو چیست
بران رای و دانش بباید گریست

کرم کن نه پرخاش و کین آوری
که عالم بزیر نگین آوری

چو کاری برآید بلطف و خوشی
چه حاجت بتندی و گردن‌کشی

نخواهی که باشد دلت دردمند
دل دردمندان برآور ز بند

ببازو توانا نباشد سپاه
برو همت از ناتوانان بخواه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دعای ضعیفان امیدوار	ز بازوی مردی به آید بکار
هر آنکه استعانت بدرویش برد	اگر بر فریدون شد از پیش برد

باب دوم در احسان

اگر هوشمندی بمعنی گرای	که معنی بماند ز صورت بجای
کرا دانش و جود و تقوی نبود	بصورت درش هیچ معنی نبود
کسی خسپد آسوده در زیر گل	که خسپند ازو مردم آسوده دل
غم خویش در زندگی خور که خویش	بمرده نپردازد از حرص خویش
زر و نعمت اکنون بده کان تست	که بعد از تو بیرون ز فرمان تست
نخواهی که باشی پراگنده دل	پراگندگان را ز خاطر مهل
پریشان کن امروز گنجینه چست	که فردا کلیدش نه در دست تست
تو با خود ببر توشهٔ خویشتن	که شفقت نیاید ز فرزند و زن
کسی گوی دولت ز دنیا برد	که با خود نصیبی بعقبی برد
بغمخوارگی چون سرانگشت من	نخارد کسی در جهان پشت من

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مکن بر کف دست نه هر چه هست ‌‌‌ که فردا بدندان بری پشت دست

بپوشیدن ستر درویش کوش ‌‌‌ که ستر خدایت بود پرده پوش

مگردان غریب از درت بی نصیب ‌‌‌ مبادا که گردی بدرها غریب

بزرگی رساند بمحتاج خیر ‌‌‌ که ترسد که محتاج گردد بغیر

بحال دل خستگان درنگر ‌‌‌ که باری دل خسته باشی مگر

درون فروماندگان شاد کن ‌‌‌ ز روز فروماندگی یاد کن

نه خواهنده بر در دیگران ‌‌‌ بشکرانه خواهنده از در مران

گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال ایشان

پدر مرده را سایه بر سر فکن ‌‌‌ غبارش بیفشان و خارش بکن

ندانی چه بودش فرو مانده سخت ‌‌‌ بود تازه بی بیخ هرگز درخت

چو بینی یتیمی سر افکنده پیش

یتیم ار بگرید که نازش خرد ‌‌‌ وگر خشم گیرد که بارش برد

الا تا نگرید که عرش عظیم ‌‌‌ بلرزد همی چون بگرید یتیم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برحمت بکن آبش از دیده پاک | بشفقت بیفشانش از چهره خاک
اگر سایهٔ خود برفت از سرش | تو در سایهٔ خویشتن پرورش
من آنگه سر تاجور داشتم | که سر در کنار پدر داشتم
اگر بر وجودم نشستی مگس | پریشان شدی خاطر چند کس
کنون گر بزندان برندم اسیر | نباشد کس از دوستانم نصیر
مرا باشد از درد طفلان خبر | که در طفلی از سر برفتم پدر

حکایت در ثمرهٔ نیکوکاری

کسی دید در خواب صدر خجند | که خاری ز پای یتیمی بکند
همی گفت و در روضه‌ها می‌چمید | کزان خار بر من چه گلها دمید
مشو تا توانی ز رحمت بری | که رحمت برندت چو رحمت بری
چو انعام کردی مشو خودپرست | که من سرورم دیگری زیردست
اگر تیغ دورانش انداخت است | نه شمشیر دوران هنوز آخت است
چو بینی دعاگوی دولت هزار | خداوند را شکر نعمت گزار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که چشم از تو دارند مردم بسی
نه تو چشم داری بدست کسی

کرم خوانده ام سیرت سروران
غلط گفتم اخلاق پیغمبران

حکایت در اخلاق پیغمبران

شنیدم که یک هفته ابن السبیل
نیامد بمهمانسرای خلیل

ز فرخنده خویی نخوردی پگاه
مگر بینوایی درآید ز راه

برون رفت و هر جانبی بنگرید
بر اطراف وادی نگه کرد و دید

بتنها یکی در بیابان چو بید
سر و مویش از برف پیری سفید

بدلداریش مرحبایی بگفت
برسم کریمان صلایی بگفت

که ای چشمهای مرا مردمک
یکی مردمی کن بنان و نمک

نعم گفت و برجست و برداشت گام
که دانست خلقش علیه السلام

رقیبان مهمانسرای خلیل
بعزت نشاندند پیر ذلیل

بفرمود و ترتیب کردند خوان
نشستند بر هر طرف همگنان

چو بسم الله آغاز کردند جمع
نیامد ز پیرش حدیثی بسمع

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چنین گفت ای پیر دیرینه روز | چو پیران نمی بینمت صدق و سوز
نه شرطست وقتی که روزی خوری | که نام خداوند روزی بری
بگفتا نگیرم طریقی بدست | که نشنیدم از پیر آذر پرست
بدانست پیغمبر نیک فال | که گبرست پیر تبه بوده حال
بخواری براندش چو بیگانه دید | که منکر بود پیش پاکان پلید
سروش آمد از کردگار جلیل | بهیبت ملامت کنان کای خلیل
منش داده صد ساله روزی و جان | ترا نفرت آمد ازو یک زمان
گر او می برد پیش آتش سجود | تو واپس چرا می بری دست جود

گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

گره بر سر بند احسان مزن | که این زرق و شیدست و آن مکر و فن
زیان میکند مرد تفسیر دان | که علم و ادب میفروشد بنان
کجا عقل یا شرع فتوی دهد | که مرد خرد دین بدنیا دهد
ولیکن تو بستان که صاحب خرد | از ارزان فروشان برغبت خرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت عابد با شیاد شوخ دیده

تهیدستی آمد بصاحبدلی　　که محکم فرو مانده ام در گلی

یکی سفله را ده درم بر منست　　که دانگی از و بر دلم ده منست

همه شب پریشان از و حال من　　همه روز چون سایه دنبال من

بکرد از سخنهای خاطر پریش　　درون دلم چون در خانه ریش

خدایش مگر تا ز مادر بزاد　　جز این ده درم چیز دیگر نداد

ندانسته از دفتر دین الف　　نخوانده بجز باب لا ینصرف

خور از کوه یک روز سر بر نزد　　که آن قلتبان حلقه بر در نزد

در اندیشه ام تا کدامم کریم　　از آن سنگدل دست گیرد بسیم

شنید این سخن پیر فرخ نهاد　　درستی دو در آستینش نهاد

زر افتاد در دست افسانه گوی　　برون رفت از آنجا چو زر تازه روی

یکی گفت شیخ این ندانی که کیست　　برو گر بمیرد نباید گریست

گدائی که بر شیر نر زین نهد　　ابو زید را اسپ و فرزین نهد

این بیت ذو قافیتین ست اشعار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بوستان

برآشفت عابد که خاموش باش ‌‌‌‌‌‌ | ‌ تو مرد زبان نیستی گوش باش

اگر راست بود آنچه پنداشتم ‌ | ‌ ز خلق آبرویش نگهداشتم

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد ‌ | ‌ الا تا نه پنداری افسوس کرد

که خود را نگهداشتم آبروی ‌ | ‌ ز دست چنان گربز یاوه گوی

بدونیک اندرز کن سیم و زر ‌ | ‌ که این کسب خیرست و آن دفع شر

خنک آنکه در صحبت عاقلان ‌ | ‌ بیاموزد اخلاق روشندلان

گرت عقل و رایست و تدبیر و هوش ‌ | ‌ بعزت کنی پند سعدی بگوش

که اغلب درین شیوه دارد مقال ‌ | ‌ نه در چشم و زلف و بناگوش و خال

حکایت پدر ممسک و فرزند جوانمرد

یکی رفت و دینار ازو یادگار ‌ | ‌ خلف [illegible] صاحبدل [illegible]

نه چون ممسکان دست بر زر گرفت ‌ | ‌ چو آزادگان دست ازو برگرفت

ز درویش خالی نماندی درش ‌ | ‌ مسافر بمهمان سرای اندرش

دل خویش و بیگانه خرسند کرد ‌ | ‌ نه همچون پدر سیم و زر بند کرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملامت کنی گفتش ای باد دست | بیک دم پریشان مکن هر چه هست

بسالی توان خرمن اندوختن | بیکدم نه مردی بود سوختن

چو در تنگدستی نداری شکیب | نگهدار وقت فراخی حسیب

مثل

بدختر چه خوش گفت بانوی ده | که روز نوا برگ سختی بنه

همه وقت بردار مشک و سبو | که پیوسته در ده روان نیست جو

بدنیا توان آخرت یافتن | بزر پنجهٔ دیو بر تافتن

زدست تهی بر نیاید امید | بزر بر کنی چشم دیو سفید

اگر تنگدستی مرو پیش یار | و گر سیم داری بیا و بیار

[illegible] هیچ | [illegible] هیچ

وگر هرچه داری بکف بر نهی | بگفت ای [illegible] حاجت [illegible]

گدایان بسعی تو هرگز قوی | نگردند و ترسم تو لاغر شوی

باز آمدن بحکایت فرزند خلف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو مناع خیر این حکایت بگفت | ز غیرت جوانمرد را رگ بخفت
پراگنده دل گشت از آن گفتگوی | برآشفت و گفت ای پراگنده گوی
مرا دستگاهی که پیرامن است | پدر گفت میراث جد من است
نه ایشان به خست نگه داشتند | بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم بیفتاد مال پدر | که بعد از من افتد بدست پسر
همان به که امروز مردم خورند | که فردا پس از من بیغما برند
خور و پوش و بخشای و راحت رسان | نگه می چه داری بهر کسان
برند از جهان با خود اصحاب رای | فرومایه ماند بحسرت بجای
زر و نعمت اکنون بده کان تست | که بعد از تو بیرون ز فرمان تست
بدنیا توانی که عقبی خری | بخر جان من ورنه حسرت بری

حکایت اندر رحمت رسانیدن بهمسایگان

بزارید وقتی زنی پیش شوی | که دیگر مخر نان ز بقال کوی
ببازار گندم فروشان گرای | که این جو فروش است و گندم نمای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه از مشتری کار دو جامه کس | بیک نیمه روپوش نه بدست کس
بدلداری آن مرد صاحب نفس | بزن گفت کای مرد شنائی بسان
بامید ما کلبه آنجا گرفت | نه مردی بود نفع ازو وا گرفت
ره نیک مردان آزاده گیر | چو استاده دست افتاده گیر
ببخشای کانانکه مرد حقند | خریدار دکان بی رونقند
اگر بیس بیزی گر است خواهی گی | کرم پیشه شاه مردان علی

حکایت

شنیدم که مردی براه حجاز | بهر خطوه کردی دو رکعت نماز
چنان گرم رو در طریق خدای | که خار مغیلان بکندی ز پای
به آخر ز وسواس خاطر پریش | پسند آمدش در نظر کار خویش
بتلبیس ابلیس در چاه رفت | که نتوان ازین خوبتر راه رفت
گرش رحمت حق نه دریافتی | غرورش سر از جاده برتافتی
یکی هاتف از غیب آواز داد | که ای نیکبخت مبارک نهاد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

مپندار اگر طاعتی کرده	که نزلی بدین حضرت آورده
باحسانی آسوده کردن دلی	به از الف رکعت بهر منزلی

حکایت

بسرهنگ سلطان چنین گفت زن	که خیز ای مبارک در رزق زن
برو تا زخوانت نصیبی دهند	که فرزندگانت ببختی درند
بگفتا بود مطبخ امروز سرد	که سلطان بشب نیت روزه کرد
زن از ناامیدی سر انداخت پیش	همیگفت با خود دل از فاقه ریش
که سلطان ازین روزه گویی چه خواست	که افطار او عید طفلان ماست
خورنده که خیرش براید ز دست	به از صائم الدهر دنیاپرست
مسلم کسی را بود روزه داشت	که درمانده را دهد نان چاشت
وگرنه چه حاجت که زحمت بری	ز خود باز گیری و هم خود خوری
خیالات نادان خلوت نشین	بهم بر کند عاقبت کفر و دین
صفاییست در آب و آیینه نیز	ولیکن صفا را بباید تمیز

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

حکایت کریم تنگدست با سائل

یکی را کرم بود و قوت نبود | کفافش بقدر مروت نبود

که سفله خداوند هستی مباد | جوانمرد را تنگدستی مباد

کسی را که همت بلند اوفتد | مرادش کم اندر کمند اوفتد

چو سیلاب ریزان که در کوهسار | نگیرد همی بر بلندی قرار

نه در خورد سرمایه کردی کرم | تنک مایه بودی ازین لاجرم

برش تنگدستی دو حرفی نبشت | که ای خوب فرجام فرخ سرشت

یکی دست گیرم به چندی درم | که چندیست تا من بزندان درم

بچشم اندرش قدر چیزی نبود | ولیکن بدستش پشیزی نبود

بخصمان بندی فرستاد مرد | که ای نیکنامان آزادمرد

بدارید چندی کف از دامنش | وگر می‌گریزد ضمانم برش

وزانجا بزندانی آمد که خیز | وزین شهر تا پای داری گریز

چو گنجشک در باز دید از قفس | قرارش نبود اندر یک نفس

۱۰۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو باد صبا زان میان سیر کرد
نه سیری که بادش رسیدی بگرد

گرفتند حالی جوانمرد را
که حاصل کنی سیم یا مرد را

چو بیچارگان راه زندان گرفت
که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت

شنیدم که در حبس چندی بماند
نه رقعه نبشت و نه فریاد خواند

زمانها نیاسود و شبها نخفت
بر و پارسائی گذر کرد و گفت

نپندارمت مال مردم خوری
چه پیش آمدت تا بزندان دری

بگفتا که هان ای مبارک نفس
نخوردم بحیلتگری مال کس

یکی ناتوان دیدم از بند ریش
خلاصش ندیدم بجز بند خویش

ندیدم بنزدیک دانش پسند
من آسوده و دیگری پای بند

بمرد آخر و نیکنامی ببرد
زهی زندگانی که نامش نمرد

تنی زنده دل خفته در زیر گل
به از عالمی زنده مرده دل

دل زنده هرگز نگردد هلاک
تن زنده دل گر بمیرد چه باک

حکایت در معنی احسان با خلق خدا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by ...

یکی در بیابان سگی تشنه یافت | برون از رمق در حیاتش نیافت
کله دلو کرد آن پسندیده کیش | چو حبل اندر آن بست دستار خویش
بخدمت میان بست و بازو گشاد | سگ ناتوان را دمی آب داد
خبر داد پیغمبر از حال مرد | که داور گناهان او عفو کرد
الا گر جفاکاری اندیشه کن | کرم پیشه گیر و وفا پیشه کن
کسی با سگی نیکوئی گم نکرد | کجا گم شود خیر با نیکمرد
کرم کن چنان کت برآید ز دست | جهانبان در خیر بر کس نبست
گرت در بیابان نباشد چهی | چراغی بنه در زیارتگهی
بقنطار زر بخش کردن ز گنج | نه چندانکه قیراطی از دسترنج
برد هر کسی بار در خورد زور | گرانست پای ملخ پیش مور
تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت | که فردا نگیرد خدا بر تو سخت
گر از پا درآید نماند اسیر | که افتادگان را بود دستگیر
بآزار فرمان مده بر رهی | که باشد که افتد بفرماندهی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو تمکین و جاهت بود بر دوام
مکن زور بر مرد درویش عام

کم افتد که با جاه و تمکین شود
چو بیذق که ناگاه فرزین شود

نصیحت شنو مردم نیک بین
نپاشد در هیچ دل تخم کین

خداوند خرمن زیان میکند
که بر خوشه چین سر گران میکند

نترسد که نعمت بمسکین دهند
وزان بار غم بر دل این نهند

بسا زورمندا که افتاد سخت
بس افتاده را یاوری کرد بخت

دل زیردستان نباید شکست
مبادا که روزی شوی زیردست

حکایت

بنالید درویشی از ضعف حال
بر تندروی خداوند مال

نه دینار دادش سیه دل نه دانگ
برو زد بسر باری از طیره بانگ

دل سائل از جور او خون گرفت
سر از غم برآورد و گفت ای شگفت

توانگر ترش روی باری چراست
مگر می نترسد ز تلخی خواست

بفرمود کوته نظر تا غلام
براندش بخواری و زجر تمام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بنا کردن شکر پروردگار — شنیدم که برگشت از روزگار

بگیتش سر در سیاهی نهاد — عطارد قلم در سیاهی نهاد

شقاوت برهنه نشاندش چو سیر — نه بارش رها کرد و نه بارگیر

فشاندش قضا بر سر از فاقه خاک — مشعبد صفت کیسه و دست پاک

سراپای حالش دگرگونه گشت — بگردش بس از بدی برگذشت

[illegible] بدستی گرمی قبا — تو انگه دل و دست روشن نهاد

بدیدار مسکین شفقت حال — چنان شاد بودی که مسکین بمال

شبانگه یکی پرورش لقمه جست — ز سختی کشیدن قدمهاش سست

بفرمود صاحب نظر بنده را — که خوشنود کن مرد درمانده را

[illegible] پیش برو زر خوان [illegible] — بر آورد و بنشستن نعره [illegible]

چو نزدیک آمد بر خواجه باز — نهان کرد [illegible]

بپرسید سالار فرخنده خو — که شکست ز جوری که آمد برو

بگفت اندرونم بشوریده سخت — بر احوال این پیر شوریده بخت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که مملوک وی بوده اند قدیم ‌‌ — خداوند املاک و اسباب و سیم

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز ‌‌ — کند دست خواهش بر ها درا

بخندید و گفتا ای پسر بیست ‌‌ — ستم بر کس از گردش دور نیست

نه آن تنگ روزیست بازارگان ‌‌ — که بردی سر از کبر بر آسمان

من آنم که آخر روزم از در براند ‌‌ — به روز منش در گیتی نشاند

نگه کرد باز آسمان سوی من ‌‌ — فرو شست گرد [illegible]

خدای ار بحکمت ببندد دری ‌‌ — گشاید بفضل و کرم دیگری

بسا مفلس بینوا سیر شد ‌‌ — بسا کار منعم زبر زیر شد

حکایت

یکی سیرت نیکمردان شنو ‌‌ — اگر نیکبختی و مردانه رو

که شبلی ز حانوت گندم فروش ‌‌ — بده برد انبان گندم بدوش

نگه کرد موری در آن غله دید ‌‌ — که سرگشته از هر طرف میدوید

ز رحمت بر او شب نیارست خفت ‌‌ — بماوای خود بازش آورد و گفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بوستان

شاهنامه نام از تصنیفات اوست

مروت نباشد که این مور ریش — پراگنده گردانم از جای خویش

درون پراگندگان جمع دار — که جمعیت باشد از روزگار

چه خوش گفت فردوسی پاک زاد — که رحمت بران تربت پاک باد

میازار موری که دانه کش است — که جان دارد و جان شیرین خوش است

سیه اندرون باشد و سنگدل — که خواهد که موری شود تنگدل

مزن بر سر ناتوان دست زور — که روزی بپایش در افتی چو مور

نبخشید بر حال پروانه شمع — نگه کن که چون سوخت در پیش جمع

گرفتم ز تو ناتوان تر بسیست — تواناتر از تو هم آخر کسیست

گفتار اندر جوانمردی و ثمرهٔ آن

[illegible] — باحسان توان کرد وحشی بقید

عدو را بالطاف گردن ببند — که نتوان بریدن بتیغ این کمند

چو دشمن کرم بیند و لطف و جود — نیاید دگر خبث ازو در وجود

مکن بد که بد بینی از یار نیک — نروید ز تخم بدی بار نیک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو با دوست دشوار گیری و تنگ	نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
وگر خواجه با دشمنان نیکخوست	بسی بر نیاید که گردند دوست

حکایت در معنی صید کردن دلها باحسان

یکی در رهی پیشم آمد جوان	بتگ در پیش گوسفندی دوان
بدو گفتم این ریسمانست و بند	که می‌آرد اندر پیت گوسپند
سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد	چپ و راست پوییدن آغاز کرد
همچنان در پیش میدوید	که جو خورده بود از کف مرد و خوید
چو باز آمد از عیش و بازی بجای	مرا دید و گفت ای خداوند رای
نه این ریسمان میبرد با منش	که احسان کمندیست در گردنش
بلطفی که دیدست پیل دمان	نیارد همی حمله بر پیلبان
بدان را نوازش کن ای نیکمرد	که سگ پاس دارد چو نان تو خورد
بران مرد کندست دندان یوز	که مالد زبان بر پنیرش دو روز

حکایت درویش با روباه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی روبهی دید بی دست و پای — فرو ماند در صنع و لطف خدای

که چون زندگانی بسر می برد — بدین دست و پا از کجا میخورد

درین بود درویش شوریده رنگ — که شیری درآمد شغالی بچنگ

شغال نگون بخت را شیر خورد — بماند آنچه روباه ازو سیر خورد

دگر روز باز اتفاقی فتاد — که روزی رسان قوت روزش بداد

یقین مرد را دیده بیننده کرد — شد و تکیه بر آفریننده کرد

کزین پس بکنجی نشینم چو مور — که روزی نخوردند پیلان بزور

زنخدان فرو برد چندی بجیب — که بخشنده روزی فرستد ز غیب

نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست — چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست

چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش — ز دیوار محرابش آمد بگوش

برو شیر درنده باش ای دغل — مینداز خود را چو روباه شل

چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر — چه باشی چو روبه بوامانده سیر

چو شیران کرا گردن فربهست — گر افتد چو روبه سگ از وی بهست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بچنگ آر و با دیگران نوش کن | نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن

بخور تا توانی به بازوی خویش | که سعیت بود در ترازوی خویش

چو مردان ببر رنج و راحت رسان | مخنث خورد دست رنج کسان

بر دوست گیر ای نصیحت پذیر | نه خود را بیفگن که دستم بگیر

خدا را بر آن بنده بخشایش است | که خلق از وجودش در آسایش است

کرم ورزد آن سر که مغزی در وست | که دون همتانند بی مغز پوست

کسی نیک بیند بهر دو سرای | که نیکی رساند بخلق خدای

حکایت عابد بخیل

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم | شناسا و رهرو در اقصای روم

من و چند سالوک صحرا نورد | برفتیم قاصد بدیدار مرد

سر و چشم هر یک ببوسید و دست | بتمکین و عزت نشاند و نشست

زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت | ولی بی مروت چو بی بر درخت

بخلق و لطف گرم رو مرد بود | ولی دیگدانش قوی سرد بود

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همه شب نبودش قرار و هجوع
ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع

سحرگه میان بست و در باز کرد
همان لطف دوشینه آغاز کرد

یکی بنده شیرین و خوش طبع بود
که با ما مسافر در ایوان ربع بود

مرا بوسه گفتا بتصحیف ده
که درویش را توشه از بوسه به

بخدمت منه دست بر کفش من
مرا نان ده و کفش بر سر بزن

بایثار مردان سبق برده اند
نه شب زنده داران دل مرده اند

همی دیدم از پاسبانان تتار
دل مرده و چشم شب زنده دار

کرامت جوانمردی و نان دهیست
مقالات بیهوده طبل تهیست

قیامت کسی بینی اندر بهشت
که معنی طلب کرد و دعوی بهشت

بمعنی توان کرد دعوی درست
دم بی قدم تکیه گاهیست سست

حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی وی

شنیدم در ایام حاتم که بود
بخیل اندرش بادپایی چو دود

صبا سرعتی رعد بانگ ادهمی
که بر برق پیشی گرفتی همی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بتگ ژاله میریخت بر کوه و دشت — تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت

یکی سیل رفتار هامون نورد — که باد از پیش باز ماندی چو گرد

بگفتند مردان صاحب علوم — سخنهای حاتم بسلطان روم

که همتای او در کرم مرد نیست — چو اسپش بجولان و ناورد نیست

بیابان نوردی چو کشتی برآب — که بالای سیرش نپرد عقاب

بدستور دانا چنین گفت شاه — که دعوی خجالت بود بی گواه

من از حاتم آن اسپ تازی نژاد — بخواهم گر او مکرمت کرد و داد

بدانم که در وی شکوه مهی است — وگر رد کند بانگ طبل تهی است

رسولی خردمند عالم طبی — روان کرد و ده مرد همراه وی

زمین مرده و ابر گریان برو — صبا کرده بار دگر جان درو

بمنزلگه حاتم آمد فرود — برآسود چون تشنه بر زنده رود

سماطی بیفگند و اسپی بکشت — بدامن شکر دادشان زر بمشت

شب آنجا ببودند و روز دگر — بگفت آنچه دانست صاحب خبر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همی گفت و حاتم پریشان چو مست ‌‌ ‌‌ ز حسرت بدندان همی کند دست

که ای بهره ور موبد نیکنام ‌‌ ‌‌ چرا پیش ازینم نگفتی پیام

من آن بادرفتار دلدل شتاب ‌‌ ‌‌ ز بهر شما دوش کردم کباب

که دانستم از دست باران و سیل ‌‌ ‌‌ نشاید شدن در چراگاه خیل

بنوعی دگر روی و راهم نبود ‌‌ ‌‌ جز او بر در بارگاهم نبود

مروت ندیدم در آیین خویش ‌‌ ‌‌ که مهمان بخسپد دل از فاقه ریش

مرا نام باید در اقلیم فاش ‌‌ ‌‌ دگر مرکب نامور گو مباش

کسانرا درم داد و تشریف و اسب ‌‌ ‌‌ طبیعی ست اخلاق نیکو نه کسب

خبر شد بروم از جوانمرد طی ‌‌ ‌‌ هزار آفرین کرد بر طبع وی

ز حاتم بدین نکته راضی مشو ‌‌ ‌‌ ازین نغزتر ماجرایی شنو

حکایت در آزمودن پادشاه یمن حاتم را بآزادمردی

ندانم که گفت این حکایت بمن ‌‌ ‌‌ که بود است فرماندهی در یمن

ز نام آوران گوی دولت ربود ‌‌ ‌‌ که در گنج بخشی نظیرش نبود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

توان گفت او را سحاب کرم — که دستش چو باران فشاندی درم

کسی نام حاتم نبردی به پیش — که سودا بر فتی از او در سرش

که چند از مقالات آن باد سنج — که نه ملک دارد نه فرمان نه گنج

شنیدم که جشنی ملوکانه ساخت — چو چنگ اندر آن بزم خلقی نواخت

در ذکر حاتم کسی باز کرد — دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد

حسد مرد را بر سر کینه داشت — یکی را به خون خوردنش برگماشت

که تا هست حاتم در ایام من — نخواهد به نیکی شدن نام من

بلا جوی راه بنی طی گرفت — بکشتن جوانمرد را پی گرفت

جوانی به ره پیشباز آمدش — کز او بوی انسی فراز آمدش

نکوروی و دانا و شیرین زبان — بر خویش برد آن شبش میهمان

کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود — بد اندیش را دل به نیکی ربود

نهادش سحر بوسه بر دست و پای — که نزدیک ما چند روزی بپای

بگفتا نیارم شد اینجا مقیم — که در پیش دارم مهمی عظیم

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بگفت ار چنینی باش اندر میان — چو یاران یکدل بکوشم بجان
بمن گر اگرگفت ای جوانمرد گوش — که دانم جوانمرد و پاکیزه پوش
درین بوم حاتم شناسی نکو — که فرخنده نام است و نیکو سرشت
سرش باد شاه یمن خواستست — ندانم چه کین در میان خاستست
گرم ره نمایی بدانجا که اوست — همین چشم دارم ز لطف تو دوست
بخندید برنا که حاتم منم — سر اینک جدا کن بتیغ از تنم
نباید که چون صبح گردد سفید — گزندت رسد یا شوی ناامید
چو حاتم بآزادگی سر نهاد — جوان را برآمد خروش از نهاد
بخاک اندر افتاد و بر پای جست — گهش خاک بوسید و گه پای و دست
بینداخت شمشیر و ترکش نهاد — چو فرمانبران دست بر کش نهاد
که گر من گلی بر وجودت زنم — نه مردم که در کیش مردان زنم
دو چشمش ببوسید و در بر گرفت — وز انجا طریق یمن برگرفت
ملک در میان دو ابروی مرد — بدانست حالی که کاری نکرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بگفتش بیا تا چه داری خبر | چرا سر نبستی بفتراک بر
مگر بر تو نام آوری حمله کرد | نیاوردی از ضعف تاب نبرد
جوانمرد شاطر زمین بوسه داد | ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد
بدو گفت کای شاه با داد و هوش | ازین در سخنهای حاتم نیوش
که دریافتم حاتم نامجوی | هنرمند و خوش منظر و خوبروی
جوانمرد و صاحب خرد دیدمش | بمردانگی فوق خود دیدمش
مرا بار لطفش دوتا کرد پشت | بشمشیر احسان و فضلم بکشت
بگفت آنچه دید از کرمهای وی | شهنشه ثنا گفت بر آل طی
فرستاده را داد مهر درم | که مهرست بر نام حاتم کرم
مر او را رسد گر گواهی دهند | که معنی و آوازه اش همرهند

حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیه السلام

شنیدم که طی در زمان رسول | نکردند منشور ایمان قبول
فرستاد لشکر بشیر نذیر | گرفتند از ایشان گروهی اسیر

بفرمود کشتن بشمشیر کین	که ناپاک بودند و ناپاک دین
زنی گفت من دختر حاتمم	بخواهند ازین نامور حاکمم
کرم کن بجای من ای محترم	که مولای من بود از اهل کرم
بفرمان پیغمبر پاکرای	گشادند زنجیرش از دست و پای
دران قوم باقی نهادند تیغ	که رانند سیلاب خون بیدریغ
بزاری بشمشیر زن گفت زن	مرا نیز با جمله گردن بزن
مروت نه بینم رهایی ز بند	بتنها و یارانم اندر کمند
همی گفت و گریان بر اخوان طی	بسمع رسول آمد آواز وی
ببخشید آن قوم و دیگر عطا	که هرگز نکرد اصل و گوهر خطا

حکایت در آزادمردی حاتم و ذکر پادشاه اسلام

ز بنگاه حاتم یکی پیرمرد	طلب ده درم سنگ فانید کرد
ز راوی چنین یاد دارم خبر	که پیشش فرستاد تنگی شکر
زن از خیمه گفت این چه تدبیر بود	همان ده درم حاجت پیر بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شنید این سخن نامبردار طی	بخندید و گفت ای دلارام حی
گرآوردی حاجت خویش خواست	جوانمردی آل حاتم کجاست
چو حاتم به آزاد مردی دگر	ز دوران گیتی نیامد مگر
ابوبکر سعد آنکه دست نوال	نهد همتش بر دهان سؤال
رعیت پناها دلت شاد باد	بسعیت مسلمانی آباد باد
سرافرازد این خاک فرخنده بوم	ز عدلت بر اقلیم یونان و روم
چو حاتم که گر نیستی فر وی	نبردی کس اندر جهان نام طی
ثنا ماند ازان نامور در کتاب	ترا هم ثنا ماند و هم ثواب
که حاتم بدان نام و آوازه خواست	ترا سعی و جهد از برای خداست
تکلف بر مرد درویش نیست	وصیت همین یک سخن بیش نیست
که چندانکه جهدت بود خیر کن	ز تو خیر ماند ز سعدی سخن

حکایت در حلم پادشاهان

یکی را خری در گل افتاده بود	ز سوداش خون در دل افتاده بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بیابان و باران و سرما و سیل — فروهشته ظلمت بر آفاق ذیل

همه شب در این غصه تا بامداد — سقط گفت و نفرین و دشنام داد

نه دشمن برست از زبانش نه دوست — نه سلطان که این بوم و بر زان اوست

قضا شاه کشور یکی نامجوی — به نخچیرگه برده چوگان و گوی

شنید آن سخنهای دور از صواب — نه صبر شنیدن نه روی جواب

نگه کرد سالار و تسلیم دید — که بر پشته تا جرائی شنید

ملک شرمگین در حشم بنگریست — که سودای این بر من از بهر چیست

یکی گفت شاها به تیغش بزن — که نگذاشت کس را نه دختر نه زن

نگه کرد سلطان عالی محل — خودش در بلا دید و خر در وحل

ببخشید بر حال مسکین مرد — فرو خورد خشم سخنهای سرد

زرش داد و اسپ و قبا پوستین — چه نیکو بود مهر در وقت کین

یکی گفتش ای پیر بی عقل و هوش — عجب رستی از قتل گفتا خموش

اگر من بنالیدم از درد خویش — وی انعام فرمود در خورد خویش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

عدوی را بدی سهل باشد جزا	اگر مردی احسن الی من اسا

حکایت توانگر سفله و درویش صاحبدل

شنیدم که مغروری از کبر مست	در خانه بر روی سائل ببست
بکنجی فرو مانده بنشست مرد	جگر گرم و آه از تف سینه سرد
شنیدش یکی مرد پوشیده چشم	بگفتا چه در پایت آورد و خشم
فرو گفت و بگریست بر خاک کوی	جفای کز آن شخصش آمد بروی
بگفت ای فلان ترک آزار کن	یک امشب بنزد من افطار کن
بخلق و فریبش گریبان کشید	بمنزل در آورد و خوان برکشید
برآسود درویش روشن نهاد	بگفت ایزدت روشنایی دهاد
شب از نرگسش قطره چند چکید	سحر دیده برکرد و دنیا بدید
حکایت بشهر اندر افتاد و جوش	که بی دیده دیده برکرد دوش
شنید این سخن خواجهٔ سنگدل	که برگشت درویش ازو تنگدل
بگفتا حکایت کن ای نیکبخت	که چون سهل شد بر تو این کار سخت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که هرگز نکردست این شمع گیتی فروز ‌‌ ‌ بگفت ای ستمکار آشفته روز

تو کوته نظر بودی و سست رای ‌ ‌ ‌ که مشغول گشتی بجغد از همای

بروی من این در کسی کرد باز ‌ ‌ ‌ که کردی تو بر روی او در فراز

اگر بوسه بر خاک مردان زنی ‌ ‌ ‌ بمردی که پیش آیدت روشنی

کسانیکه پوشیده چشم دل اند ‌ ‌ ‌ همانا کزین توتیا غافل اند

چو برگشته دولت ملامت شنید ‌ ‌ ‌ سر انگشت حسرت بدندان گزید

که شهباز من صید دام تو شد ‌ ‌ ‌ مرا بود دولت بنام تو شد

کسی چون بدست آورد جره باز ‌ ‌ ‌ فرو برده چون موش دندان آز

گفتار اندر دلداری خلقی تا برسند بدلی

الا گر طلبکار اهل دلی ‌ ‌ ‌ ز خدمت مکن یک زمان غافلی

خورش ده بدراج و کبک و حمام ‌ ‌ ‌ که یک روزت افتد همائی بدام

چو هر گوشه تیر نیاز افگنی ‌ ‌ ‌ امیدست ناگه که صیدی کنی

دری هم بر آید ز چندین صدف ‌ ‌ ‌ ز صد چوبه آید یکی بر هدف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت در همین معنی

یکی را پسر گم شد از راحله / شبانگه بگردید در قافله
ز هر خیمه پرسید و هر سو شتافت / بتاریکی آن روشنائی بتافت
چو آمد بر مردم کاروان / شنیدم که میگفت با ساروان
ندانی که چون راه بردم بدوست / هر آنکس که پیش آمدم گفتم اوست
مشایخ بجان طالب هر کس اند / که باشد که روزی بمردی رسند
برند از برای دلی بارها / خورند از برای گلی خارها

حکایت هم در معنی

ز تاج ملک زاده در مناخ / شبی لعلی افتاد در سنگلاخ
پدر گفتش اندر شب تیره رنگ / چه دانی که گوهر کدام است سنگ
همه سنگها گوش دار ای پسر / که لعل از میانش نباشد بدر
در اوباش پاکان شوریده رنگ / همان جای تاریک لعلند و سنگ
بغیرت بکش بار هر جاهلی / گر افتی بسر وقت صاحبدلی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کسی را که با دوستی سر خوشست / نه بینی که چون بار دشمن کشست

بدرد چو گل جامه از دست خار / که خون در دل افتاده خنده چو نار

غم جمله خورد در هوای یکی / مراعات صد کن برای یکی

گرت خاکپایان شوریده سر / حقیر و فقیرند اندر نظر

تو هرگز مبین شان بچشم پسند / که ایشان پسندیده حق بسند

کسی را که نزدیک ظنت بد اوست / چه دانی که صاحب ولایت خود اوست

در معرفت بر کسانی ست باز / که درهاست بر روی ایشان فراز

بسا تلخ عیشان تلخی چشان / که آیند در حله دامن کشان

ببوسی گرت عقل و تدبیر هست / ملک زاده را در نواخانه دست

که روزی برآید از شهربند / بلندیت بخشد چو گردد بلند

مسوزان درخت گل اندر خریف / که در نوبهارت نماید ظریف

حکایت پدر بخیل و فرزند لاابالی

یکی زهرهٔ خرج کردن نداشت / زرش بود و یارای خوردن نداشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نخوردی که خاطر بیاسایدش | ندادی که فردا بکار آیدش

شب و روز در بند زر بود و سیم | زر و سیم در بند مرد لئیم

بدانست روزی پسر در کمین | که ممسک کجا کرد زر در زمین

ز خاکش بر آورد و بر باد داد | شنیدم که سنگی در آنجا نهاد

جوانمرد را زر بقائی نکرد | بیک دستش آمد بدیگر بخورد

کزین کم زنی بود ناپاک رو | کلاهش ببازار و میزر گرو

نهاده پدر چنگ در نای خویش | پسر چنگی و نائی آورد پیش

پدر زار و گریان همه شب نخفت | پسر بامدادان بخندید و گفت

زر از بهر خوردن بود ای پدر | ز بهر نهادن چه سنگ و چه زر

زر از سنگ خارا برون آورند | که بخشند و پوشند و آسان خورند

زر اندر کف مرد دنیا پرست | هنوز ای برادر بسنگ اندر است

چو در زندگانی بدی با عیال | گرت مرگ خواهند از ایشان منال

چو خشمار و آنگه خورند از تو سیر | که از بام پنجه گز افتی بزیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بخیل توانگر بدینار و سیم
طلسمیست بالای گنجی مقیم

از آن سالها می بماند زرش
که لرزد طلسمی چنین بر سرش

بسنگ اجل ناگهش بشکنند
باسودگی گنج قسمت کنند

پس از بردن و گرد کردن چو مور
بخور پیش از آن کت خورد کرم گور

سخنهای سعدی مثالست و پند
بکار آیدت گر شوی کاربند

دریغست ازین روی بر تافتن
کزین روی دولت توان یافتن

حکایت احسان اندک و ثمرهٔ آن بی نهایت

جوانی بدانگی کرم کرده بود
تمنای پیری بر آورده بود

بجرمی گرفت آسمان ناگهش
فرستاد سلطان بکشتن گهش

تکاپوی ترکان و غوغای عام
تماشاکنان بر در و کوی و بام

چو دید اندر آشوب درویش پیر
جوان را بدست خلایق اسیر

دلش بر جوانمرد مسکین بخست
که باری بر آورده بود از دست

برآورد زاری که سلطان بمرد
جهان ماند و خوی پسندیده برد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بسهم بر همی سود دست دریغ ❊ شنیدند ترکان آهخته تیغ
بغوغا و از ایشان بر آمد خروش ❊ تپانچه زنان بر سر و روی و دوش
پیاده تبرها در بارگاه ❊ دویدند و بر تخت دیدند شاه
جوان از میان رفت و بردند پیر ❊ بگردن بر تخت سلطان اسیر
بهولش بپرسید و هیبت نمود ❊ که مرگ منت خواستن بر چه بود
چو نیکست خوی من و راستی ❊ بد مردم آخر چرا خواستی
بر آورد پیر دلاور زبان ❊ که ای حلقه در گوش حکمت جهان
بقول دروغی که سلطان بمرد ❊ نمردی و بیچاره جان برد
ملک زین حکایت چنان بر شگفت ❊ که چیزش ببخشید و چیزی نگفت
وزین جانب افتان و خیزان جوان ❊ همی رفت بیچاره هر سو دوان
یکی گفتش از چار سوی قصاص ❊ چه کردی که آمد بجانت خلاص
بگوشش فرو گفت کای هوشمند ❊ بجانی و دانگی رستم ز بند
یکی تخم در خاک از آن می نهد ❊ که روز فرو ماندگی بر دهد

۱۲۷

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو بی بازو ار بلای درشت — عصائی ندیدی که بوجی نشست

حدیثی درست آخر از مصطفی است — که بخشایش و خیر دفع بلاست

عدو را نه بینی درین بقعه پای — که بوبکر سعد است کشورگشای

بگیر ای جهانی بروی تو شاد — جهانی که شادی بروی تو باد

کس از کس بدور تو باری نبرد — گلی در چمن جور خاری نبرد

تعالی سایه لطف حق بر زمین — پیمبر صفت رحمة العالمین

ترا قدر اگر کس نداند چه غم — شب قدر را می نداند همه

حکایت در معنی ثمرهٔ نیکوکاری

کسی دید صحرای محشر بخواب — مس تفته روی زمین ز آفتاب

همی بر فلک شد ز مردم خروش — دماغ از تبش می برآمد بجوش

یکی شخص ازین جمله در سایه — بگردن برش از حله پیرایه

بپرسید کای مجلس آرای مرد — که بود اندرین مجلست پایمرد

رزی داشتم بر در خانه گفت — بسایه درش نیک مردی بخفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در ینوقت نومیدی آمد درست
گناهم ز دادار داور بشست

که یارب برین بنده بخشایشی
که گرزیده ام وقتی آسایشی

بگفتیم چو حل گردم این راز را
بشارت خداوند شیراز را

که آفاق در سایهٔ همتش
مقیم اند و بر سفرهٔ نعمتش

درختیست مرد کرم باروَر
وزو بگذری هیزم کوهسار

حطب را اگر تیشه بر وی زنند
درخت برومند را کی زنند

بسی پایدار ای درخت هنر
که هم میوه داری و هم سایه ور

گفتار اندر رحمت ملوک و سیاست ملک

بگفتیم در باب احسان بسی
ولیکن نه شرطست با هر کسی

بخور مردم آزار را خون و مال
که از مرغ بد کنده به پر و بال

کسی را که با خواجهٔ تست جنگ
بدستش چرا میدهی چوب و سنگ

برانداز بیخی که خار آورد
درختی بپرور که بار آورد

کسی را بده پایهٔ مهتران
که بر کهتران سر ندارد گران

۱۲۹

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ببخشای بر هر کجا ظالمیست — که رحمت برو جور بر عالمیست

جهانسوز را کشته بهتر چراغ — یکی به در آتش که خلقی بداغ

هر آنکه که بر دزد رحمت کنی — ببازوی خود کاروان میزنی

جفا پیشگان را بده سر بباد — ستم بر ستم پیشه عدلست و داد

گفتار در معنی احسان با کسیکه سزاوار نباشد

شنیدم که مردی غم خانه خورد — که زنبور بر سقف او لانه کرد

زنش گفت ازینان چه خواهی مکن — که مسکین پریشان شوند از وطن

بشد مرد نادان پی کار خویش — گرفتند یکروز زن را بنیش

بیامد ز دکان سوی خانه مرد — بران بیخرد زن بسی طیره کرد

زن بیخرد بر در و بام و کوی — همی کرد فریاد و میگفت شوی

مکن روی بر مردم ای زن ترش — تو گفتی که زنبور مسکین مکش

کسی با بدان نیکوئی چون کند — بدان را تحمل بد افزون کند

چو اندر سری بینی آزار خلق — بشمشیر تیزش بیازار حلق

۱۳۰

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سگ آخر که باشد که خوانش نهند
بفرمای تا استخوانش دهند

چه نیکو زدست این مثل پیر ده
ستور لگدزن گران بار به

اگر نیک مردی نماید عسس
نیارد به شب خفتن از دزد کس

نی نیزه در حلقه کارزار
بقیمت تر از نیشکر صد هزار

نه هر کس سزاوار باشد بمال
یکی مال خواهد یکی گوشمال

چو گربه نوازی کبوتر برد
چو فربه کنی گرگ یوسف درد

بنایی که محکم ندارد اساس
بلندش مکن ور کنی زو هراس

گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چه خوش گفت بهرام صحرانشین
چو یکران توسن زدش بر زمین

دگر اسپی از گله باید گرفت
اگر سر کشد باز شاید گرفت

سر چشمه شاید گرفتن به بیل
چو پر شد نشاید گذشتن به پیل

ببند ای پسر دجله در آب کاست
که سودی ندارد چو سیلاب خاست

چو گرگ خبیث آمد اندر کمند
بکش ورنه دل برکن از گوسفند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

از ابلیس هرگز نیاید سجود
نه از بد گهر نیکوئی در وجود

بد اندیش را جاه و فرصت مده
عدو در چه و دیو در شیشه به

مگو شاید این مار کشتن بچوب
چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب

قلمزن که بد کرد با زیر دست
قلم بهتر او را بشمشیر دست

مدبر که قانون بد می نهد
ترا می برد تا باتش نهد

مگو ملک را این مدبر بس است
مدبر مخوانش که مدبر کس است

سعید آورد قول سعدی بجای
که ترتیب ملکست تدبیر رای

باب سوم در عشق

خوشا وقت شوریدگان غمش
اگر ریش بینند و گر مرهمش

گدایانی از پادشاهی نفور
بامیدش اندر گدائی صبور

دمادم شراب الم در کشند
وگر تلخ بینند دم در کشند

بلای خمارست در عیش مل
سلحدار خارست با شاخ گل

نه تلخست صبری که بر یاد اوست
که تلخی شکر باشد از دست دوست

[illegible]

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اسیرش نخواهد رهائی ز بند — شکارش نجوید خلاص از کمند

سلاطین عزلت گدایان حی — منازل شناسان گم کرده پی

ملامت کشانند مستان یار — سبکتر برد اشتر مست بار

بسر وقتشان خلق کی ره برند — که چون آب حیوان بظلمت درند

چو بیت المقدس درون پر قباب — رها کرده دیوار بیرون خراب

چو پروانه آتش بخود در زنند — نه چون کرم پیله بخود در تنند

دلارام در بر دلارام جوی — لب از تشنگی خشک بر طرف جوی

نگویم که بر آب قادر نیند — که بر ساحل نیل مستسقی اند

گفتار اندر ثبوت عشق حقیقی بدلیل مجازی

ترا عشق همچون خودی ز آب و گل — رباید همی صبر و آرام دل

به بیداریش فتنه بر خد و خال — بخواب اندرش پای بند خیال

بصدقش چنان سر نهی بر قدم — که بینی جهان با وجودش عدم

چو در چشم شاهد نیاید زرت — زر و خاک یکسان نماید برت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دگر با کسش بر نیاید نفس — که با او نماند دگر جای کس

تو گویی بچشم اندرش منزل است — وگر چشم برهم نهی در دل است

نه اندیشه از کس که رسوا شود — نه قوت که یکدم شکیبا شود

گرت جان بخواهد بلب بر نهد — ورت تیغ بر سر نهد سر نهد

چو عشقی که بنیاد او بر هواست — چنین فتنه انگیز و فرمانرواست

عجب داری از سالکان طریق — که باشند در بحر معنی غریق

بسودای جانان ز جان مشتغل — بذکر حبیب از جهان مشتغل

بیاد حق از خلق بگریخته — چنان مست ساقی که می ریخته

نشاید بدارو دوا کردشان — که کس مطلع نیست بر دردشان

الست از ازل همچنانشان بگوش — بفریاد قالوا بلی در خروش

گروهی عملدار عزلت نشین — قدمهای خاکی دم آتشین

بیک نعره کوهی ز جا بر کنند — بیک ناله ملکی بهم بر زنند

چو باد اند پنهان و چالاک پوی — چو سنگ اند خاموش و تسبیح گوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سحرها بگریند چندانکه آب / فرو شوید از دیده شان کحل خواب

فرس کشته از بس که شب رانده اند / سحرگه خروشان که وامانده اند

شب و روز در بحر سودا و سوز / ندانند ز آشفتگی شب ز روز

چنان فتنه بر حسن صورت نگار / که با حسن صورت ندارند کار

ندادند صاحبدلان دل به پوست / وگر ابلهی داد بی مغز اوست

می صرف وحدت کسی نوش کرد / که دنیا و عقبی فراموش کرد

حکایت گدازاده با پادشاهزاده

شنیدم که وقتی گدازاده / نظر داشت با پادشازاده

همی رفت و می پخت سودای خام / خیالش فرو برده دندان بکام

ز میدانش خالی نبودی چو میل / همه وقت پهلوی اسپش چو پیل

دلش خون شد و راز در دل بماند / ولی پایش از گریه در گل بماند

رقیبان خبر یافتندش ز درد / دگر باره گفتندش اینجا مگرد

دمی رفت و یاد آمدش روی دوست / دگر خیمه زد بر سر کوی دوست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

غلامی شکستش سر و دست و پای … که باری نگفتیمت ایدر مپای

دگر ره برفت و صبر و قرارش نبود … شکیبایی از روی یارش نبود

مگس وارش از پیش شکر بجور … براندندی و بازگشتی بفور

کسی گفتش ای شوخ دیوانه رنگ … عجب صبر داری تو بر چوب و سنگ

بگفت این جفا بر من از دست اوست … نه شرطست نالیدن از دست دوست

من اینک دم دوستی میزنم … گر او دوست دارد و گر دشمنم

ز من صبر بی او توقع مدار … که با او هم امکان ندارد قرار

نه نیروی صبرم نه جای ستیز … نه امکان بودن نه پای گریز

مگو زین در بارگه سر بتاب … وگر سر چو میخم کشند در طناب

نه پروانه جان داده در پای دوست … به از زنده در کنج تاریک اوست

بگفت ار خوری زخم چوگان او … بگفتا بپایش در افتم چو گوی

بگفتا سرت گر ببرد به تیغ … بگفت اینقدر نبود از وی دریغ

یکی را که معشوق باشد یکی … ننازد ازوی بهر اندکی

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرا خود ز سر نیست چندان خبر | که تاج است بر تارکم یا تبر

مکن با من ناشکیبا عتیب | که در عشق صورت نبندد شکیب

چو یعقوبم ار دیده گردد سپید | نبرّم ز دیدار یوسف امید

رکابش ببوسید روزی جوان | برآشفت و برتافت ازوی عنان

بخندید و گفتا عنان بر مپیچ | که سلطان عنان بر نپیچد ز هیچ

مرا با وجود تو هستی نماند | بیاد تو ام خود پرستی نماند

گرم جرم بینی مکن عیب من | توئی سر بر آورده از جیب من

بدان زهره دستت زدم در رکاب | که خود را نیاوردم اندر حساب

کشیدم قلم در سر نام خویش | نهادم قدم بر سر کام خویش

مرا خود کشد تیر آن چشم مست | چه حاجت که آری بشمشیر دست

تو آتش به نی در زن و درگذر | که نه خشک در بیشه ماند نه تر

حکایت در معنی فنای اهل محبت

شنیدم که بر لحن خنیاگری | برقص اندر آمد پری پیکری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز دلهای شوریده پیرامنش گرفت آتش شمع در دامنش
پراگنده خاطر شد و خشمناک یکی گفتش از دوستداران چه باک
ترا آتش از دوست و من بسوخت مرا خود بیکبار از من بسوخت
اگر یاری از خویشتن دم مزن که شرکست با یار و با خویشتن

حکایت در معنی اشتغال اهل محبت

چنین دارم از پیر داننده یاد که شوریده سر بصحرا نهاد
پدر در فراقش نخورد و نخفت پسر را ملامت بکردند و گفت
از آنگه که یارم کس خویش خواند دگر با کسم آشنایی نماند
بحقش که تا حق جمالم نمود دگر هرچه دیدم خیالم نمود
نشد گم که روی از خلائق بتافت که گم کردهٔ خویش را بازیافت
پراگندگانند زیر فلک که هم دد توان خواندشان هم ملک
ز یاد ملک چون ملک نارمند شب و روز چون دد ز مردم رمند
قوی بازوانند کوتاه دست خردمند شیدا و هشیار مست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گه آسوده در گوشهٔ خرقه دوز — گه آشفته در مجلسی خرقه سوز

نه سودای خودشان نه پروای کس — نه در کنج توحیدشان جای کس

پرشیده عقل و پراگنده هوش — ز قول نصیحتگر آگنده گوش

بدریا نخواهد شدن بط غریق — سمندر چه داند عذاب الحریق

تهیدست مردان پر حوصله — بیابان نوردان بی قافله

ندارند چشم از خلایق پسند — که ایشان پسندیدهٔ حق بسند

عزیزان پوشیده از چشم خلق — نه زناروداران پوشیده دلق

پر از میوه و سایه ور چون رزند — نه چون ما سیه کار و ازرق برزند

بخود سر فرو برده همچون صدف — نه مانند دریا بر آورده کف

نه مردم همین استخوانند و پوست — نه هر صورتی جان معنی در اوست

نه سلطان خریدار هر بنده ایست — نه در زیر هر ژنده زنده ایست

اگر ژاله هر قطره دُر شدی — چو خرمهره بازار ازو پر شدی

چو غازی بخود بر نبندد پیی — که محکم رود پای چوبین حاجی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حریفان خلوتسرای الست | بیک جرعه تا نفخهٔ صور مست
به تیغ از غرض برنگیرند چنگ | که پرهیز و عشق آبگینه است و سنگ

حکایت در معنی غلبهٔ وجد و سلطنت عشق

یکی شاهدی در سمرقند داشت | که گفتی بجای سمرقند داشت
جمالی گرو برده از آفتاب | ز شوخیش بنیاد تقوی خراب
تعالی الله از حسن تا غایتی | که پنداری از رحمتست آیتی
همی رفتی و دیدها در پیش | دل دوستان کرده جان برخیش
نظر کردی این دوست در وی نهفت | نگه کرد باری بتندی و گفت
کای خیره سر چند پوئی پیم | ندانی که من مرغ دامت نیم
گرت بار دیگر به بینم چو تیغ | چو دشمن به برم سرت بیدریغ
کسی گفتش اکنون سر خویش گیر | ازین سهلتر مطلبی پیش گیر
نپندارم این کام حاصل کنی | مبادا که جان در سر دل کنی
چو مفتون صادق ملامت شنید | بدرد از درون ناله‌ای برکشید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر بگذارد تا ز جسم تیغ هلاک
بغلطاندم لاشه در خون و خاک

نگویند پیش دشمن و دوست
که این کشته دست و شمشیر اوست

نمی‌بینم از خاک کویش گریز
به بیداد گو آب رویم بریز

مرا توبه فرمایی ای خودپرست
ترا توبه زین گفتن اولی‌تر است

ببخشای بر من که هرچه او کند
وگر قصد خونست نیکو کند

بسوزاندم هر شبی آتشش
سحر زنده گردم ببوی خوشش

اگر میرم امروز در کوی دوست
قیامت زنم خیمه پهلوی دوست

مده تا توانی درین جنگ پشت
که زنده‌ست سعدی چو عشقش بکشت

حکایت فدا شدن اهل محبت و هلاک ز غنیمت شمردن

یکی تشنه می‌رفت و جان می‌سپرد
خنک نیکبختی که در آب مرد

بدو گفت نابالغی کای عجب
چو مردی چه سیراب و چه خشک لب

بگفتا نه آخر دهان ترکنم
که تا جان شیرینش در سر کنم

فتد تشنه در آبدان عمیق
که داند که سیراب میرد غریق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر عاشقی دامن او بگیر
وگر گویدت جان بده گو بگیر

بهشت تن آسانی آنگه خوری
که بر دوزخ نیستی بگذری

دل تخم کاران بود بارکش
چو خرمن برآید بخسپند خوش

درین مجلس آنکس بکامی رسید
که در دور آخر بجامی رسید

حکایت در صبر و ثبات روندگان

چنین نقل دارم ز مردان راه
فقیران منعم گدایان شاه

که پیری بدریوزه شد بامداد
در مسجدی دید و آواز داد

یکی گفتش این خانه خلق نیست
که چیزی دهندت بشوخی مایست

بپرسید این خانه کیست پس
که بخشایشش نیست بر حال کس

بگفتا خموش اینچه لفظ خطاست
خداوند خانه خداوند ماست

نگه کرد قندیل و محراب دید
بسوز از جگر نعره برکشید

که حیفست ازینجا فراتر شدن
دریغست محروم ازین در شدن

نرفتم بمحرومی از هیچ کوی
چرا از در حق روم زرد روی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همی آنچنان کنم دست خواهش دراز ... که دایم نگردم تهیدست باز

شنیدم که سالی مجاور نشست ... چو فریاد خواهان برآورد دست

شبی پای عمرش فرو شد بگل ... طپیدن گرفت از ضعیفیش دل

سحر برد شخصی چراغش بسر ... رمق دید ازو چون چراغ سحر

همی گفت غلغل کنان از فرح ... و من دق باب الکریم انفتح

طلبگار باید صبور و حمول ... که نشنیده ام کیمیاگر ملول

چه زرها بخاک سیه در کنند ... که باشد که روزی مسی زر کنند

زر از بهر چیزی خریدن نکوست ... نخواهی خریدن به از ناز دوست

گر از دلبری دل بتنگ آیدت ... دگر غمگساری بچنگ آیدت

مبر تلخ عیشی ز روی ترش ... بآبی دگر آتشش باز کش

ولی گر بخوبی ندارد نظیر ... باندک دل آزار ترکش مگیر

توان از کسی دل بپرداختن ... که دانی که بی او توان ساختن

حکایت در معنی آنکه طالب صادق بجفا برنگردد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شبی تا سحر صالحی زنده داشت
سحر دستهای دعا برفراشت

یکی هاتف انداخت در گوش پیر
که بیحاصلی رو سر خویش گیر

برین در دعای تو مقبول نیست
بخواری برو یا بزاری بایست

شبی دیگر از ذکر و طاعت نخفت
مریدی ز حالش خبر داشت و گفت

چو دیدی کزان روی بسته ست در
به بیحاصلی سعی چندین مبر

بدیباچه بر اشک یاقوت فام
بحسرت ببارید و گفت ای غلام

بپندار اگر وی عنان بر شکست
که من بازدارم ز فتراک دست

بنومیدی آنگه بگردیدمی
ازین ره که راه دگر دیدمی

چه خواهنده محروم گشت از دری
چه غم گر شناسد در دیگری

شنیدم که راهم درین کوی نیست
ولی هیچ راهی دگر روی نیست

درین بود سر بر زمین فدی
که گفتند در گوش جانش ندی

قبول است گرچه هنر نیستش
که جز ما پناهی دگر نیستش

حکایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی در نشابور دانی چه گفت — چو فرزندش از فرض خفتن بخفت

توقع مدار ای پسر گر کسی — که بی سعی هرگز بجائی رسی

سمیلان چو برنگیرد قدم — وجودیست بی منفعت چون عدم

طمع دار سود و بترس از زیان — که بی بهره باشند فارغ زیان

حکایت در صبر بر جفای آنکه از وصبر نتوان کرد

شکایت کند نوعروسی جوان — به پیری ز داماد نامهربان

که مپسند چندین که با این پسر — بتلخی رود روزگارم بسر

کسانی که با من درین منزل اند — نه بینیم که چون من پریشان دل اند

زن و مرد با هم چنان دوست اند — که گوئی دو مغز و یکی پوست اند

ندیدم درین مدت از شوی من — که باری بخندید در روی من

شنید این سخن پیر فرخنده فال — سخندان بود مرد دیرینه سال

جوابی چه پیرانه اش گفت خوش — که گر خوبرویست بارش بکش

دریغ است روی از کسی تافتن — که دیگر نشاید چنو یافتن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چرا سرکشی زانکه گر سر کشد — بحرف وجودت قلم در کشد

رضا ده بفرمان حق بنده وار — که چون او نه بینی خداوندگار

حکایت

یکی روز بر بنده دل بسوخت — که می گفت و فرماندهش می فروخت

ترا بنده از من به آید بسی — مرا چون تو دیگر نیفتد کسی

حکایت در معنی اختیار در و بر دربان از قبل دوست

طبیبی پریچهره در مرو بود — که در باغ دل قامتش سرو بود

نه از درد دلهای ریشش خبر — نه از چشم بیمار خویشش خبر

حکایت کند دردمندی غریب — که خوش بود چندی سرم با طبیب

نمی خواستم تندرستی خویش — که دیگر نیاید طبیبم به پیش

بسا عقل زورآور چیره دست — که سودای عشقش کند زیر دست

چو سودا خرد را بمالید گوش — نیارد دگر سر بر آورد بهوش

حکایت در معنی استیلای عشق بر عقل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی پنجهٔ آهنین راست کرد
که با شیر زور آوری خواست کرد

چو شیرش به سر پنجه در خود کشید
دگر زور در پنجهٔ خود ندید

یکی گفتش آخر چه خسپی چو زن
به سر پنجهٔ آهنینش بزن

شنیدم که مسکین در آن زیر گفت
نشاید بدین پنجه با شیر گفت

چو بر عقل دانا شود عشق چیر
همان پنجهٔ آهنین است و شیر

تو در پنجهٔ شیر مرد اوژنی
چه سودت کند پنجهٔ آهنی

چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی
که در دست چوگان اسیر است گوی

حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محب

میان دو عمزاده وصلت فتاد
دو خورشید سیمای مهتر نژاد

یکی را بغایت خوش افتاده بود
دگر نافور و سرکش افتاده بود

یکی لطف و خلق پریوار داشت
یکی روی در روی دیوار داشت

یکی خویشتن را بیاراستی
دگر مرگ خویش از خدا خواستی

پسر را نشاندند پیران ده
که مهرت بر او نیست مهرش بده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بخندید و گفتا بصد گوسفند ‌‌ ‌ ‌ تیقابن نباشد رهائی ز بند
بناخن پریچهره میکند پوست ‌ ‌ ‌ که هرگز بدین تن نکشتیم دوست
کنند ترک مهر و وفا و وصول ‌ ‌ ‌ مر از آن چه گر زو کنید یا قبول
بیا همچنین زندگانی کنیم ‌ ‌ ‌ جفا بینیم و مهربانی کنیم
نه صد گوسفندم که سیصد هزار ‌ ‌ ‌ نباید نبادیدن روی یار
ترا هر چه مشغول دارد ز دوست ‌ ‌ ‌ گر انصاف پرسی دلارامت اوست
یکی پیش شوریده حالی نبشت ‌ ‌ ‌ که دوزخ تمنا کنی یا بهشت
بگفتا مپرس از من این ماجرا ‌ ‌ ‌ پسندیدم آنچه او پسندد مرا

حکایت مجنون و صدق محبت او با لیلی

بمجنون کسی گفت کای نیک پی ‌ ‌ ‌ چه بودت که دیگر نیائی بحی
مگر در سرت شور لیلی نماند ‌ ‌ ‌ خیالت دگر گشت و میلی نماند
چو بشنید بیچاره بگریست زار ‌ ‌ ‌ که ای خواجه دستم ز دامن بدار
مرا خود دلی دردمندست ریش ‌ ‌ ‌ تو نیزم نمک بر جراحت مریش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه دوری دلیل صبوری بود	که بسیار دوری ضروری بود
بگفت ای وفادار فرخنده خوی	پیامی که داری به بلبل بگوی
بگفتا مبر نام من پیش دوست	که حیفست ذکر من آنجا که اوست

حکایت سلطان محمود و صدق محبت او و سیرت ایاز

یکی خرده بر شاه غزنین گرفت	که حسنی ندارد ایاز ای شگفت
گلی را که نه رنگ باشد نه بوی	غریبست سودای بلبل بروی
بمحمود گفت این حکایت کسی	بپیچید از اندیشه بر خود بسی
که عشق من ای خواجه بر خوی اوست	نه بر قد و بالای نیکوی اوست
شنیدم که در تنگنائی شتر	بیفتاد و بشکست صندوق در
به یغما ملک آستین برفشاند	وز آنجا به تعجیل مرکب براند
سواران پی در و مرجان شدند	ز سلطان به یغما پریشان شدند
نماند از وشاقان گردن فراز	کسی در قفای ملک جز ایاز
نگه کرد کای دلبر پیچ پیچ	ز یغما چه آورده گفت هیچ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

من اندر قفای قومی تاختم | ز خدمت به نعمت نپرداختم
گرت قربتی هست در بارگاه | به خلعت مشو غافل از پادشاه
خلاف طریقت بود کاولیا | تمنا کنند از خدا جز خدا
گر از دوست چشمت به احسان اوست | تو در بند خویشی نه در بند دوست
ترا تا دهن باشد از حرص باز | نیاید بگوش دل از غیب راز
حقیقت سرائیست آراسته | هوا و هوس گرد برخاسته
نبینی که جائی که برخاست گرد | نبیند نظر گرچه بیناست مرد

حکایت در معنی قدم درست مردان

قضا را من و پیری از فاریاب | رسیدیم در خاک مغرب بآب
مرا یک درم بود برداشتند | بکشتی و درویش بگذاشتند
سیاهان براندند کشتی چو دود | که آن ناخدا ناخدا ترس بود
مرا گریه آمد ز تیمار جفت | بر آن گریه قهقهه بخندید و گفت
مخور غم برای من ای پرخرد | مرا آنکس آرد که کشتی برد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بگسترد سجاده بر روی آب — خیالست پندارم یا بخواب

ز مدهوشیم دیده آن شب نخفت — نگه بامدادان بمن کرد و گفت

عجب ماندی ای یار فرخنده رای — ترا کشتی آورد و ما را خدای

مر اهل صورت بدین نگروند — که ابدال در آب و آتش روند

نه طفلی کز آتش ندارد خبر — نگهداردش مادر مهرور

پس آنانکه در وجد مستغرقند — چنین دان که منظور عین الحق اند

نگهدارد از تاب آتش خلیل — چو تابوت موسی ز غرقاب نیل

چو کودک بدست شناور برست — نترسد وگر دجله پهناورست

تو بر روی دریا قدم چون زنی — چو مردان که بر خشک تر دامنی

گفتار اندر معنی فنای موجودات با کبریای باری عز اسمه

ره عقل جز پیچ بر پیچ نیست — بر عارفان جز خدا هیچ نیست

توان گفتن این با حقایق شناس — ولی خرده گیرند اهل قیاس

که پس آسمان و زمین چیستند — بنی آدم و دام و دد کیستند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پسندیده پرسیدی ای هوشمند | بگویم گر آید جوابت پسند

که هامون و دریا و کوه و فلک | پری و آدمی زاد و دیو و ملک

همه هرچه هستند ازان کمترند | که با هستیش نام هستی برند

عظیم است پیش تو دریا بموج | بلندست گردون گردان باوج

ولی اهل صورت کجا پی برند | که ارباب معنی بملکی درند

که گر آفتابست یکذره نیست | وگر هفت دریاست یکقطره نیست

چو سلطان عزت علم برکشد | جهان سر بجیب عدم درکشد

حکایت دهقان در لشکر سلطان

رئیس دهی با پسر در رهی | گذشتند بر قلب شاهنشهی

پسر چاوشان دید و تیغ و تبر | قباهای اطلس کمرهای زر

یلان کماندار نخچیر زن | غلامان ترکش کش تیر زن

یکی در برش پرنیانی قباه | یکی بر سرش خسروانی کلاه

پسر کان همه شوکت و پایه دید | پدر را بغایت فرومایه دید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

که حالش بگردید و رنگش بریخت ‌‌ ‌ ‌ ز هیبت به پیغوله در گریخت

پسر گفتش آخر بزرگی دهی ‌ ‌ ‌ ‌ بسرداری از سر بزرگان مهی

چه بودت که بر دیدنی جان امید ‌ ‌ ‌ ‌ بلرزیدی از باد شاهی چو بید

بلی گفت سالار و فرماندهم ‌ ‌ ‌ ‌ ولی عزتم هست تا در دهم

بزرگان ازان دهشت آلوده اند ‌ ‌ ‌ ‌ که در بارگاه ملک بوده اند

تو ای بیخبر همچنان در دهی ‌ ‌ ‌ ‌ که بر خویشتن منصبی می نهی

نگفتند حرفی زبان آوران ‌ ‌ ‌ ‌ که سعدی نگوید مثالی بر آن

حکایت کرم شب تاب

مگر دیده باشی که در باغ و راغ ‌ ‌ ‌ ‌ بتابد بشب کرمکی چون چراغ

یکی گفتش ای کرمک شب فروز ‌ ‌ ‌ ‌ چه بودت که بیرون نیائی بروز

به بین کاتشین کرمک خاکزاد ‌ ‌ ‌ ‌ جواب از سر روشنائی چه داد

که من روز و شب جز بصحرا نیم ‌ ‌ ‌ ‌ ولی پیش خورشید پیدا نیم

حکایت دانشمند با اتابک سعد بن زنگی غفر الله له

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ثنا گفت بر سعد زنگی کسی — که بر تربتش باد رحمت بسی
درم داد و تشریف و بنواختش — بمقدار خود در منزلت ساختش
چو الله و بس دید بر نقش زر — بشورید و برکند خلعت ز بر
ز شوریدگی شعله در جان گرفت — که بر جست و راه بیابان گرفت
یکی گفتش از همنشینان دشت — چه دیدی که حالت دگرگونه گشت
تو اول زمین بوسه دادی سه جای — نبایستی آخر زدن پشت پای
بخندید کاول ز بیم و امید — همی لرزه بر تن فتادم چو بید
بآخر ز تمکین الله و بس — نه چیزم بچشم اندر آمد نه کس

حکایت مرد حق شناس

بشهری در از شام غوغا فتاد — گرفتند پیری مبارک نهاد
هنوز آن حدیثم بگوش اندر است — چو قیدش نهادند بر پا و دست
که گفت ار نه سلطان اشارت کند — کرا زهره باشد که غارت کند
بباید چنین دشمنی دوست داشت — که میدانمش دوست بر من گماشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر عز و جاه است گر ذل و قید — من از حق شناسم نه از عمرو و زید

ز علت مدارای خردمند بیم — چو داروی تلخت فرستد حکیم

بخور هر چه آید ز دست حبیب — نه بیمار داناتر است از طبیب

حکایت صاحب نظر پارسا

یکی را چو من دل بدست کسی — گرو بود و می‌برد خواری بسی

پس از هوشمندی و فرزانگی — بدف برزدندش بدیوانگی

قفا خوردی از دست آن جورکش — چو سندان پیشانی آورده پیش

خیالش چنان بر سر آشوب کرد — که با دم و با غش [illegible]

ز دشمن جفا بردی از بهر دوست — که تریاک اکبر بود زهر دوست

نبودش ز تشنیع یاران خبر — که غرقه ندارد ز باران خبر

[illegible] خاطر را اندیشه ننگ — نیندیشد از شیشه نام و ننگ

شبی دیو خود را پری چهره ساخت — در آغوش آن مرد بی باک تاخت

سحرگه مجال نمازش نبود — ز یاران کس آگه ز رازش نبود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بابلی فرو رفت نزدیک شام — هم و بسته سرها دری از رخام

نصیحتگری گوش آغاز کرد — که خود را بکشتی درین آب سرد

ز برنای مصحف برآمد خروش — که زنهار ازین حرف منکر خموش

بگفت

مرا انچه وزین بسنزل فرو — ز مهرش چنانم که نتوان شکیفت

بپرسید باری بخلق عجم — بگر تا چه بارش بجان میکشم

پس آنرا که شخصی ز خاک آفرید — بقدرت در و جان پاک آفرید

عجب دارمی ار باره امرش برم — که قوائم باحسان فضلش درم

گفتار اندر سماع اهل دل و تقریر حق و باطل آن

اگر مرد عشقی کم خویش گیر — وگرنه ره عافیت پیش گیر

مترس از محبت که خاکت کند — که باقی شوی گر هلاکت کند

نروید نبات از حبوب درست — مگر خاک بر وی بگردد نخست

ترا با حق آن آشنائی دهد — که از دست خویشت رهائی دهد

که تا با خودی در خودت راه نیست — وزین نکته جز بیخود آگاه نیست

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سماع

نه مطرب که آواز پای ستور — سماعست اگر عشق داری و شور

مگس پیش شوریده دل پر نزد — که او چون مگس دست بر سر نزد

نه بم داند آشفته سامان نه زیر — بآواز مرغی بنالد فقیر

سراینده خود می نگردد خموش — ولیکن نه هر وقت بازست گوش

چو شوریدگان می پرستی کنند — بر آواز دولاب مستی کنند

برقص اندر آیند دولاب وار — چو دولاب بر خود بگریند زار

بتسلیم سر در گریبان برند — چو طاقت نماند گریبان درند

نگویم سماع ای برادر که چیست — مگر مستمع را بدانم که کیست

گر از برج معنی بود طیر او — فرشته فرو ماند از سیر او

وگر مرد لهوست و بازی و لاغ — قوی تر شود دیوش اندر دماغ

چه مرد سماعست شهوت پرست — بآواز خوش خفته خیزد نه مست

پریشان شود گل بباد سحر — نه هیزم که نشکافدش جز تبر

جهان پر سماعست و مستی و شور — ولیکن چه بیند در آیینه کور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مکن عیب درویش حیران و مست | که غرقست ازان میزند پا و دست
نه بینی شتر بر حدای عرب | که چونش برقص اندر آرد طرب
شتر را چو شور طرب در سرست | اگر آدمی را نباشد خرست

حکایت

شکر لب جوانی نی آموختی | که دلها در آتش چو نی سوختی
پدر بارها بانگ بر وی زدی | به تندی و آتش در آن نی زدی
شبی بر ادای پسر گوش کرد | سماعش پریشان و مدهوش کرد
همیگفت و بر چهره افگنده خوی | که آتش بمن در زد این بار نی
ندانی که شوریده حالان مست | چرا بر فشانند در رقص دست
گشاید دری بر دل از واردات | فشاند سر دست بر کائنات
حلالش بود رقص بر یاد دوست | که هر آستینیش جانی در وست
گرفتم که خود چابکی در شنا | برهنه توانی زدن دست و پا
بکن خرقهٔ نام و ناموس و زرق | که عاجز بود مرد با جامه غرق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تعلق حکایت و بیت ماقبلی | چو پیوند با یکدلی واصلی

حکایت

کسی گفت پروانه را کای حقیر
برو دوستی در خور خویش گیر

رهی رو که بینی طریق رجا
تو و مهر شمع از کجا تا کجا

سمندر نه‌ای گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد

ز خورشید پنهان شود موش کور
که جهلست با آهنین پنجه زور

کسی را چو دانی که خصم تو اوست
نه از عقل باشد گرفتن بدوست

ترا کس نگوید نکو میکنی
که جان در سر کار او میکنی

گدایی که از پادشه خواست دخت
قفا خورد و سودای بیهوده پخت

کجا در حساب آرد او چون تو دوست
که روی ملوک و سلاطین در اوست

مپندار کو در چنان مجلسی
مدارا کند با چو تو مفلسی

وگر با همه خلق نرمی کند
تو بیچاره‌ای با تو گرمی کند

نگه کن که پروانهٔ سوزناک
چه گفت ای عجب گر بسوزم چه باک

فرماید تو که بیچاره واقع شده با تو گرمی و درشتی خواهد کرد و در آتش غضب و قهر خواهد سوخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

... اندر کتب زنان و آن قصه پادشاهیست که زن آن پادشاه بر پسر پادشاه عاشق شده بر خود خواند پسر قبول نکرد بعده آن زن ...

مرا چون خلیل آتشی در دلست | که پنداری این شعله بر من گلست

نه دل دامن دلستان میکشد | که مهرش گریبان جان میکشد

نه خود را بآتش بخود میزنم | که زنجیر شوقست در گردنم

مرا همچنان دور بودم که سوخت | نه این دم که آتش بمن در فروخت

نه آن میکند یار در شاهدی | که با او توان گفت از زاهدی

که عیبم کند بر تولای دوست | که من راضیم کشته در پای دوست

مرا بر تلف حرص دانی چراست | چو او هست اگر من نباشم رواست

بسوزم که یار پسندیده اوست | که در وی سرایت کند سوز دوست

مرا چند گویی که در خورد خویش | حریفی بدست آر همدرد خویش

بدان ماند اندرز شوریده حال | که گویی بکژدم گزیده منال

کسی را نصیحت مگو ای شگفت | که دانی که در وی نخواهد گرفت

ز کف رفته بیچاره را لگام | نگویند کاهسته ران ای غلام

چه نغز آمد این نکته در سندباد | که عشق آتش است ای پسر پند باد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بباد آتش تیز برتر شود | پلنگ از زدن کینه ور تر شود

چو نیکت بدیدم که بد می‌کنی | که بودیم فرا چون خودی

ز خود بهتری جوی و فرصت شمار | که با چون خودی گم کنی روزگار

پی چون خود دان خود پرستان روند | بکوی خطرناک مستان روند

من اول که این کار سر داشتم | دل از سر بیکبار برداشتم

سر انداز در عاشقی صادقست | که بد زهره بر خویشتن عاشقست

اجل ناگهی در کمینم کشد | همان به که آن نازنینم کشد

چو بی شک نبشت است بر سر هلاک | بدست دلارام خوشتر هلاک

نه روزی به بیچارگی جان دهی | پس آن به که در پای جانان دهی

مخاطبهٔ شمع و پروانه

شبی یاد دارم که چشمم نخفت | شنیدم که پروانه با شمع گفت

که من عاشقم گر بسوزم رواست | ترا گریه و سوز باری چراست

بگفت ای هوادار مسکین من | برفت انگبین یار شیرین من

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو شیرینی از من بدر میرود ❋ چو فرهادم آتش بسر میرود

همیگفت و هر لحظه سیلاب درد ❋ فرو میدویدش برخسار زرد

که ای مدعی عشق کار تو نیست ❋ که نه صبر داری نه یارای ایست

تو بگریزی از پیش یک شعله خام ❋ من استاده ام تا بسوزم تمام

ترا آتش عشق اگر پر بسوخت ❋ مرا بین که از پای تا سر بسوخت

نرفته ز شب همچنان بهرهٔ ❋ که ناگه بکشتش پریچهرهٔ

همیگفت و میرفت دودش بسر ❋ همین بود پایان عشق ای پسر

اگر عاشقی خواهی آموختن ❋ بکشتن فرج یابی از سوختن

مکن گریه بر گور مقتول دوست ❋ برو خرمی کن که مقبول اوست

اگر عاشقی سر مشوی از مرض ❋ چو سعدی فرو شوی دست از غرض

فدائی ندارد ز مقصود چنگ ❋ وگر بر سرش تیر بارند و سنگ

بدریا مرو گفتمت زینهار ❋ وگر میروی تن بطوفان سپار

باب چهارم در تواضع

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز خاک آفریدت خداوند پاک
پس ای بنده افتادگی کن چو خاک

حریص و جهانسوز و سرکش مباش
ز خاک آفریدت آتش مباش

چو گردن کشید آتش هولناک
به بیچارگی تن بینداخت خاک

چو آن سرفرازی نمود این کمی
ازین دیو کردند ازان آدمی

حکایت در همین معنی

یکی قطره باران ز ابری چکید
خجل شد چو پهنای دریا بدید

که جائیکه دریاست من کیستم
گر او هست حقا که من نیستم

چو خود را بچشم حقارت بدید
صدف در کنارش بجان پرورید

سپهرش بجائی رسانید کار
که شد نامور لؤلؤ شاهوار

بلندی بدان یافت کو پست شد
در نیستی کوفت تا هست شد

حکایت در معنی نظر مردان حق در خویشتن بحقارت

جوانی خردمند پاکیزه بوم
ز دریا برآمد بدربند روم

درو فضل دیدند و فقر و تمیز
نهادند رختش بجائی عزیز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سر صالحان گفت وزنی مرد | که خاشاک مسجد بیفشان و گرد
همان کین سخن مرد رهرو شنید | برون رفت و بازش کس آنجا ندید
بران حمل کردند یاران و پیر | که پروای خدمت ندارد فقیر
دگر روز خادم گرفتش براه | که ناخوب کردی برای تباه
ندانستی ای کودک خودپسند | که مردان ز خدمت بجایی رسند
گرستن گرفت از سر صدق و سوز | که ای یار جان پرور دلفروز
نه گرد اندران بقعه دیدم نه خاک | من آلوده بودم در آن جای پاک
گرفتم قدم لاجرم باز پس | که پاکیزه مسجد به از خاک و خس
طریقت جز این نیست درویش را | که افگنده دارد تن خویش را
بلندیت باید تواضع گزین | که این بام را نیست سلم جز این

حکایت سلطان بایزید بسطامی قدس الله سره در تواضع

شنیدم که وقتی سحرگاه عید | ز گرمابه آمد برون بایزید
یکی طشت خاکسترش بیخبر | فرو ریختند از سرایی بسر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همی‌گفت ژولیده دستار و موی — کف دست شکرانه مالان بروی
که ای نفس من در خور آتشم — بخاکستری روی درهم کشم
بزرگان نکردند در خود نگاه — خدابینی از خویشتن‌بین مخواه
بزرگی بناموس و گفتار نیست — بلندی بدعوی و پندار نیست
قیامت کسی بینی اندر بهشت — که معنی طلب کرد و دعوی بهشت
تواضع سر رفعت افرازدت — تکبر بخاک اندر اندازدت
بگردن فتد سرکش تندخوی — بلندیت باید بلندی مجوی

گفتار در عجب و عاقبت آن و شکستگی و برکت آن

ز مغرور دنیا ره دین مجوی — خدابینی از خویشتن‌بین مجوی
گرت جاه باید مکن چون خسان — بچشم حقارت نگه در کسان
گمان کی برد مردم هوشمند — که در سر گرانی است قدر بلند
ازین نامورتر محلی مجوی — که خوانند خلقت پسندیده‌خوی
نه گر چون توئی بر تو کبر آورد — بزرگش نبینی بچشم خرد

۱۶۵

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

تو نیز ار تکبر کنی همچنان	نمائی که پشت تکبر کنان
چو استاده‌ای بر مقامی بلند	بر افتاده گر هوشمندی مخند
بسا ایستاده درآمد ز پای	که افتادگانش گرفتند جای
گرفتم که خود هستی از عیب پاک	تعنت مکن بر من عیبناک
یکی حلقهٔ کعبه دارد بدست	یکی در خراباتی افتاده مست
گر آن را بخواند که نگذاردش	ور این را براند که باز آردش
نه مستظهرست آن به اعمال خویش	نه این را در توبه بستست پیش

حکایت عیسی علیه السلام و عابد ناپارسا

شنیدستم از راویان کلام	که در عهد عیسی علیه السلام
یکی زندگانی تلف کرده بود	بجهل و ضلالت سر آورده بود
دلیری سیه‌نامهٔ سخت‌دل	ز ناپاکی ابلیس از وی خجل
بسر برده ایام بی‌حاصلی	نیاسوده تا بوده از وی دلی
سرش خالی از عقل و پر ز احتشام	شکم فربه از لقمه‌های حرام

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بنا راستی دامن آلوده‌ای ... بناداشتی دوده اندوده‌ای

نه پایی چو بینندگان رست رو ... نه گوشی چو مردم نصیحت شنو

چو سال بد از وی خلایق نفور ... نمایان بهم چون مه نو ز دور

هوا و هوس خرمنش سوخته ... جوی نیکنامی نیندوخته

سیه نامه چندان تنعم براند ... که در نامه جای نبشتن نماند

گنهکار خودرای و شهوت‌پرست ... بغفلت شب و روز مخمور و مست

شنیدم که عیسی درآمد ز دشت ... بمقصورهٔ عابدی برگذشت

بزیر آمد از غرفه خلوت‌نشین ... بپایش درافتاد سر بر زمین

گنهکار برگشته اختر ز دور ... چو پروانه حیران ایشان ز نور

تأمل بحسرت کنان شرمسار ... چو درویش در دست سرمایه‌دار

خجل زیر لب عذرخواهان بسوز ... ز شبهای در غفلت آورده روز

سرشک غم از دیده باران چو میغ ... که عمرم بغفلت گذشت ای دریغ

برانداختم نقد عمر عزیز ... بدست از نکویی نیاورده چیز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو من زنده هرگز مبادا کسی — که مرگش به از زندگانی بسی

برست آنکه در عهد طفلی بمرد — که پیرانه سر شرمساری نبرد

گناهم ببخش ای جهان آفرین — که گر با من آید فبئس القرین

درین گوشه نالان گنهکار پیر — که فریاد حالم رس ای دستگیر

نگون مانده از شرمساری سرش — روان آب حسرت بشیب و برش

وزان نیمه عابد سری پر غرور — ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور

که این مدبر اندر پی ما چراست — نگون بخت نادان چه همصحبت ماست

بگردن در آتش در افتاده — بباد هوا عمر بر داده

چه خیر آمد از نفس تر دامنش — که صحبت بود با مسیح و منش

چه بودی که زحمت ببردی ز پیش — بدوزخ برفتی پس کار خویش

همی رنجم از طلعت ناخوشش — مبادا که در من فتد آتشش

بمحشر که حاضر شوند انجمن — خدایا تو با او مکن حشر من

درین بد که وحی از جلیل الصفات — در آمد بعیسی علیه الصلوات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که گر عالمست آن گروهی جهول
تبه کرده ایام برگشته روز
به بیچارگی هر که آید برم
عفو کردم از وی عملهای زشت
دگر عار دارد عبادت پرست
بگو ننگ از او در قیامت مدار
که آنرا جگر خون شد از سوز و درد
نداند که در بارگاه غنی
گرا جامه پاکست و سیرت پلید
برین آستان عجز و مسکینیست
چو خود را ز نیکان شمردی بدی
اگر مردی از مردی خود مگوی
پیاز آمد آن بی هنر جمله پوست

مراد دعوت هر دو آمد قبول
بنالید بر من بزاری و سوز
نینداز مش ز آستان کرم
در آرم بفضل خودش در بهشت
که در خلد با وی بود هم نشست
که آنرا بجنت برند این بنا
اگر این تکیه بر طاعت خویش کرد
که بیچارگی به ز کبر و منی
در دوزخش را نباید کلید
به از طاعت و خویشتن بینیست
نمی گنجد اندر خدائی خودی
نه هر شهسواری بدر برد گوی
که پنداشت چون پسته مغزی در اوست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ازین نوع طاعت نیاید بکار | برو عذر تقصیر طاعت بیار

بخورد از عبادت بر آن نیکبخت | که با حق نکو بود و با خلق بد

سخن ماند از عاقلان یادگار | ز سعدی همین یک سخن یاد دار

گنهکار اندیشناک از خدای | به از پارسای عبادت نمای

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر

فقیهی کهن جامه تنگدست | در ایوان قاضی بصف بر نشست

نگه کرد قاضی درو تیز تیز | معرف گرفت آستینش که خیز

ندانی که برتر مقام تو نیست | فروتر نشین یا برو یا بایست

بجای بزرگان دلیری مکن | چو سرپنجه ات نیست شیری مکن

نه هر کس سزاوار باشد بصدر | کرامت بجاه است و منزل بقدر

دگر ره چه حاجت به پند کست | همین شرمساری عقوبت بس است

بعزت هر آنکو فروتر نشست | بخواری نیفتد ز بالا بپست

چو آتش برآورد درویش دود | فروتر نشست از مقامی که بود

فقیهان طریق جدل ساختند لم و لا نسلم در انداختند

گشادند بر هم در فتنه باز بلا و نعم کرده گردن دراز

تو گفتی خروسان شاطر بجنگ فتادند در هم بمنقار و چنگ

یکی بیخود از خشمناکی چو مست یکی بر زمین میزند هر دو دست

فتادند در عقدهٔ پیچ پیچ که در حل آن ره نبردند هیچ

کهن جامه در صف آخرترین بغرش درآمد چو شیر عرین

که برهان قوی باید و معنوی نه رگهای گردن بحجت قوی

مرا نیز چوگان حرفست و گوی بگفتند ار نیک دانی بگوی

بکلک فصاحت بیانی که داشت بدلها چو نقش نگین برنگاشت

سر از کوی صورت بمعنی کشید قلم بر سر حرف دعوی کشید

بگفتندش از هر کنار آفرین که بر عقل و طبعت هزار آفرین

سمند سخن تا بجائی براند که قاضی چو خر در خلابی بماند

برون آمد از طاق و دستار خویش باکرام و لطفش فرستاد پیش

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که هیهات قدر تو نشناختیم | به شکر قدومت نپرداختیم
دریغ آیدم با چنین مایه‌ای | که بینم ترا در چنین پایه‌ای
معرف به دلداری آمد برش | که دستار قاضی نهد بر سرش
به دست و زبان منع کردش که دور | منه بر سرم پای بند غرور
که فردا شود بر کهن میزران | به دستار پنجه گزم سرگران
چو مولام خوانند و صدر کبیر | نمایند مردم به چشمم حقیر
تفاوت کند هرگز آب زلال | گرش کوزه زرین بود یا سفال
خرد باید اندر سر مرد و مغز | نباید مرا چون تو دستار نغز
کس از سر بزرگی نباشد به چیز | کدو سر بزرگ است و بی‌مغز نیز
میفراز گردن به دستار و ریش | که دستار پنبه‌ست و سبلت حشیش
به صورت کسانی که مردم وش‌اند | چو صورت همان به که دم درکشند
به قدر هنر جست باید محل | بلندی و نحسی مکن چون زحل
نی بوریا را بلندی نکوست | که خاصیت نیشکر خود در اوست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدین عقل و همت نخوانم کست — وگر میرود صد غلام از پست

چه خوش گفت خرمهره در گلی — چو برداشتش پر طمع جاهلی

مرا کس نخواهد خریدن بهیچ — بدیوانگی در حریرم مپیچ

نه منعم بمال از کسی بهتر است — خر ار جل اطلس بپوشد خر است

بدین شیوه مرد سخنگوی چست — بآب سخن کینه از دل بشست

دل آزرده را سخت باشد سخن — چو خصمت بیفتاد سستی مکن

چو دستت رسد مغز دشمن برار — که فرصت فروشوید از دل غبار

چنان ماند قاضی بجورش اسیر — که گفت ان هذا الیوم عسیر

بدندان گزید از تعجب یدین — بماندش دو دیده چو فرقدین

وز انجا جوان روی همت بتافت — برون رفت و بازش نشان کس نیافت

غریو از بزرگان مجلس بخاست — که گوی چنین شوخ چشم از کجاست

نقیب از پیش رفت و هر سو دوید — که مردی بدین نعت و صورت که دید

یکی گفت ازین نوع شیرین نفس — درین شهر سعدی شناسیم و بس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بر این صید هر آفرین گو بگفت | ز تلخ ببین تا چه شیرین بگفت

حکایت در توبه کردن بادشاهزاده گنجه

یکی بادشه زاده گنجه بود | که نااهل و ناپاک و سرپنجه بود
بمسجد درآمد سرایان و مست | می اندر سر و ساتکینی بدست
بمقصوره در پارسایی مقیم | زبان دلاویز و قلبی سلیم
تنی چند بر گفت او مجتمع | چو عالم نباشی کم از مستمع
چو بیعفتی پیشه کرد آن جوان | شدند آن عزیزان خراب اندرون
چو منکر بود پادشه را قدم | که یارد زد از امر معروف دم
تحکم کند سیر بر بوی گل | فرو ماند آواز چنگ از دهل
گرت نهی منکر برآید ز دست | نشاید چو بیدست و پایان نشست
وگر دست قدرت نداری بگوی | که پاکیزه گردد باندرز خوی
چو دست و زبان را نماند مجال | بهمت نمایند مردی رجال
یکی پیش دانای خلوت نشین | بنالید و بگریست سر بر زمین

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که یکباری آخر برین بر بند — دعا کن که ما بی زبانیم و دو

دمی سوزناک از دل باخبر — قوی تر که هفتاد تیغ و تبر

برآورد مرد جهاندیده دست — چه گفت ای خداوند بالا و پست

خوش است این پسر وقتش از روزگار — خدایا همه وقت او خوش بدار

کسی گفتش ای قدوه راستی — بدین بد چرا نیکوی خواستی

چه بدعهد را نیک خواهی ز بهر — چه بد خواستن بر سر خلق و شهر

چنین گفت بیننده تیز هوش — چو سر سخن در نیابی مجوش

بطامات مجلس بیاراستم — ز دادآفرین توبه اش خواستم

که هر گه که باز آید از خوی زشت — بعیشی رسد جاودان در بهشت

چنین پنج روز است عیشش مدام — بترک اندرش عیشهای مدام

حدیثی که مرد سخن ساز گفت — یکی ز انجمن با ملک باز گفت

ز وجد آب در چشمش آمد چو میغ — ببارید بر چهره سیل دریغ

بنیران شوق اندرونش بسوخت — حیا دیده بر پشت پایش بدوخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

برِ نیک‌محضر فرستاد کس — در توبه گویان که فریادرس

قدم رنجه فرمای تا سر نهم — سر جهل و ناراستی بر نهم

دو رویه ستادند بر در سپاه — سخن‌پرور آمد در ایوان شاه

شکر دید و عناب و شمع و شراب — ده از نعمت آباد و مردم خراب

یکی غایب از خود یکی نیم مست — یکی شعرگویان صراحی به دست

ز سویی برآورده مطرب خروش — ز دیگر سو آواز ساقی که نوش

حریفان خراب از می لعل‌رنگ — سر چنگی از خواب در بر چو چنگ

نبود از ندیمان گردن‌فراز — بجز نرگس آنجا کسی دیده باز

دف و چنگ با یکدگر سازگار — برآورده زیر از میان ناله زار

بفرمود و در هم شکستند خرد — مبدل شد آن عیش صافی به درد

شکستند چنگ و گسستند رود — به در کرد گوینده از سر سرود

به میخانه در سنگ بر دن زدند — کدو را نشاندند و گردن زدند

روان خمر و چنگ او فتاده نگون — تو گفتی شدست از بط کشته خون

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خم آبستن خمر نه ماهه بود / در آن فتنه دختر بینداخت زود

شکم تا بنافش دریدند مشک / قدح را بر او چشم خونین پر اشک

بفرمود تا سنگ صحن سرای / بکندند و کردند نو باز جای

که گلگونه خمر یاقوت فام / بشستن نمی‌شد ز روی رخام

عجب نیست بالوعه گر شد خراب / که خورد اندر آن روز چندان شراب

دگر هر که بربط گرفتی بکف / قفا خوردی از دست مردم چو دف

وگر فاسقی چنگ بردی بدوش / بمالیدی او را چو طنبور گوش

جوانی سر از کبر و پندار مست / چو پیران بکنج عبادت نشست

پدر بارها گفته بودش بهول / که پاکیزه رو باش و شایسته قول

جفای پدر برد و زندان و بند / چنان سودمندش نیامد که پند

گرش سخت گفتی سخنگوی سهل / که بیرون کن از سر جوانی و جهل

خیال غرورش بر آن داشتی / که درویش را زنده نگذاشتی

سپر نفکند شیر غران ز جنگ / نیندیشد از تیغ بران پلنگ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بنرمی ز دشمن توان کرد دوست | چو با دوست سختی کنی دشمنست
چو سندان کسی سخت رویی نکرد | که خایسک تادیب بر سر خورد
بگفتن درشتی مکن با امیر | چو بینی که سختی کند سست گیر
باخلاق با هر که بینی بساز | اگر زیردستست اگر سرفراز
که این گردن از نازکی بر کشد | بگفتار خوش وان سر اندر کشد
بشیرین زبانی توان برد گوی | که پیوسته تلخی برد تندخوی
تو شیرین زبانی ز سعدی بگیر | ترشروی را گو بتلخی بمیر

حکایت طواف عسل

شکر خنده انگبین میفروخت | که دلها ز شیرینیش می بسوخت
نباتی میان بسته چون نیشکر | برو مشتری از مگس بیشتر
گر او زهر برداشتی فی المثل | بخوردندی از دست او چون عسل
گرانی نظر کرد در کار او | حسد برد بر گرمی بازار او
دگر روز شد گرد گیتی روان | عسل بر سر و سرکه بر ابروان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسی گشت فریادخوان پیش و پس
که ننشست بر سماطش مگس

شبانگه چو نقدش نیامد بدست
بدلتنگ رویی بکنجی نشست

چو پاسی ز شب گرده وی وعید
چو ابروی نادانیان وز عید

زنی گفت با زن که جان شوی را
عسل تلخ باشد ترشروی را

حرامست بر وی نان آنکس چشید
که چون سفره ابرو بهم درکشید

مکن خواجه بر خویشتن کار سخت
که بدخوی باشد نگونسار بخت

گرفتم که سیم و زرت چیز نیست
چو سعدی زبان خوشت نیز نیست

حکایت در معنی تواضع نیکمردان

شنیدم که فرزانهٔ حق پرست
گریبان گرفتش یکی رند مست

ازان تیره دل مرد صافی درون
قفا خورد و سر برنکرد از سکون

یکی گفتش آخر نه مردی تو نیز
تحمل دریغست ازین بی تمیز

شنید این سخن مرد پاکیزه خوی
بدو گفت ازین نوع با من مگوی

درد مست نادان گریبان مرد
که با شیر جنگی سگالد نبرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز هشیار عاقل ترسد که دست | زند در گریبان نادان مست
هنرور چنین زندگانی کند | جفا بیند و مهربانی کند

حکایت در معنی عزت نفس مردان

سگی پای صحرا نشینی گزید | بخشمی که زهرش ز دندان چکید
شب از درد بیچاره خوابش نبرد | بخیل اندرش دختری بود خرد
پدر را جفا کرد و تندی نمود | که آخر ترا نیز دندان نبود
پس از گریه مرد پراگنده روز | بخندید کای بابک دلفروز
مرا گرچه هم سلطنت بود و بیش | دریغ آمدم کام و دندان خویش
محالست گر تیغ بر سر خورم | که دندان بپای سگ اندر برم
توان کرد با ناکسان بدرگی | ولیکن نیاید ز مردم سگی

حکایت خواجهٔ نیکوکار و بندهٔ نافرمان

بزرگی هنرمند آفاق بود | غلامش نکوهیده اخلاق بود
ازین خفرگی موی بالیده | بدی سرکه در روی مالیده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

چو ثعبانش آلوده دندان بزهر
گرو برده از زشت‌رویان شهر

مدامش روی آب چشم سبل
دمادم بوی پیاز از بغل

گره وقت پختن برابرو زدی
چو پختند با خواجه زانو زدی

دمادم بنان خوردنش همنفس
وگر مردی آبی ندادی بکس

نه گفت اندرو کارگر شد نه چوب
شب و روز ازو خانه در کند و کوب

گهی خار و خس در ره انداختی
گهی ماکیان در چه انداختی

ز سیماش وحشت فراز آمدی
نرفتی بکاری که باز آمدی

کسی گفت ازین بنده بدخصال
چه خواهی ادب یا هنر یا جمال

نیرزد وجودی بدین ناخوشی
که جورش پسندی و بارش کشی

منت بنده خوب و نیکوسیر
بدست آرم این را بنخاس بر

وگر یک پشیز آورد سر مپیچ
گرانست اگر راست خواهی بهیچ

شنید این سخن مرد نیکونهاد
بخندید کای یار فرخ نژاد

بدست این پسر طبع و خویش ولیک
مرا زو طبیعت شود خوی نیک

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو زور کرده باشم تحمل بسی | توانم جفا بردن از هر کسی
مروت ندانم که بفروشمش | بدیگر کسی عیب برگویمش
چو من در بلایش تحمل کنم | بسی بود گر تحمل کنم
چو خود را پسندی کسی را پسند | نه در زحمتی دیگری را پسند
تحمل چو زهرت نماید نخست | ولی شهد گردد چو در طبع رست

حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور

کسی راه معروف کرخی بجست | که بنهاد معروفی از سر نخست
شنیدم که مهمانش آمد یکی | ز بیماریش تا بمرگ اندکی
سرش موی و رویش صفا ریخته | بموئیش جان در تن آویخته
شب آنجا بیفگند و بالش نهاد | روان دست در بانگ و نالش نهاد
نه خوابش گرفتی شب یک نفس | نه از دست فریاد او خواب کس
نهادی پریشان و طبعی درشت | نمی مرد و خلقی بحجت بکشت
ز فریاد و نالیدن و خفت و خیز | گرفتند ازو خلق راه گریز

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز رفتار مردم در آن بقعه کس — همان ناتوان ماند معروف و بس

شنیدم که شبها ز خدمت نخفت — چو مردان میان بست و کرد آنچه گفت

شبی بر سرش لشکر آورد خواب — که چند آورد مرد ناخفته تاب

بیکدم که چشمانش خفتن گرفت — مسافر پراگنده گفتن گرفت

که لعنت برین نسل ناپاک باد — که نامند و ناموس و زرق اند و باد

پلید اعتقادان پاکیزه پوش — فریبنده پارسائی فروش

چه داند لت انبانی از خواب مست — که بیچاره دیده بر هم نبست

سخنهای منکر بمعروف گفت — که یکدم چرا غافل از وی نخفت

فرو خورد شیخ این حدیث از کرم — شنیدند پوشیدگان حرم

یکی گفت معروف را در نهفت — ندیدی که درویش نالان چه گفت

برو زین سپس گو سر خویش گیر — تعنت بسر جای دیگر بمیر

نکوئی و رحمت بجای خود است — ولی با بدان نیکمردی بد است

سر سفله را گرد بالش منه — سر مردم آزار بر سنگ به

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مکن با بدان نیکی ای نیکبخت / که در شوره نادان نشاند درخت
نگویم مراعات مردم مکن / کرم پیش نامردمان گم مکن
به اخلاق نرمی مکن با درشت / که سگ را نمالند چون گربه پشت
گر انصاف خواهی سگ حق شناس / بسیرت به از مردم ناسپاس
به برف آب رحمت مکن بر خسیس / چو کردی مکافات بر یخ نویس
ندیدم چنین پیچ بر پیچ کس / مکن هیچ رحمت برین هیچکس
بخندید و گفت ای دلارام جفت / پریشان مشو زین پریشان که گفت
گر از ناخوشی کرد بر من خروش / مرا ناخوش از وی خوش آمد بگوش
جفای چنین کس بباید شنود / که نتواند از بیقراری غنود
چو خود را قوی حال بینی و خوش / بشکرانه بار ضعیفان بکش
اگر خود همین صورتی چون طلسم / بمیری و نامت بمیرد چو جسم
وگر پروری درخت کرم / بر نیکنامی خوری لاجرم
نه بینی که در کرخ تربت بسی است / بجز گور معروف معروف نیست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدولت کسانی سرافراختند ❊ که تاج تکبر بینداختند
تکبر کند مرد حشمت پرست ❊ نداند که حشمت بحلم اندرست

حکایت در معنی سفاهت نااهلان و تحمل نیکمردان

طمع برد شوخی بصاحبدلی ❊ نبود آن زمان در میان حاصلی
کمربند و دستش تهی بود و پاک ❊ که زر برفشاندی بروی چو خاک
برون تاخت خواهنده خیره روی ❊ نکوهیدن آغاز کردش بکوی
که زنهار ازین کژدمان خموش ❊ پلنگان درنده صوف پوش
که چون گربه زانو بدل برنهند ❊ وگر صیدی افتد چو سگ درجهند
سوی مسجد آورده دکان شید ❊ که در خانه کمتر توان یافت صید
ره کاروان شیرمردان زنند ❊ ولی جامهٔ مردم اینان کنند
سپید و سیه پاره بردوخته ❊ بسالوس پنهان زر اندوخته
زهی جو فروشان گندم نمای ❊ جهان گرد شبکوک خرمن گدای
مبین در عبادت که پیرند و سست ❊ که در رقص و حالت جوانند و چست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عصای کلیم اند بسیار خوار / پس آنگه نمایند خود را نزار

نه پرهیزگار و نه دانشورند / همین بس که دنیا بدین میخرند

عبای بلیلانه در تن کنند / بدخل حبش جامهٔ زن کنند

ز سنت نبینی در ایشان اثر / مگر خواب پیشین و نان سحر

شکم تا سر آگنده از لقمه تنگ / چو زنبیل دریوزه هفتاد رنگ

نخواهم درین نوع ازین بیش گفت / که شنعت بود سیرت خویش گفت

فرو گفت ازین شیوه نادیده گوی / نبیند هنر دیدهٔ عیب جوی

یکی کرده بی آبرویی بسی / چه غم دارد از آبروی کسی

مریدی بشیخ این سخن نقل کرد / اگر راست پرسی نه از عقل کرد

بدی در قفا عیب من کرد و خفت / بتر زو قرینی که آورد و گفت

یکی تیری افگند و در ره فتاد / وجودم نیازرد و رنجم نداد

تو برداشتی آمدی سوی من / همی در سپوزی بپهلوی من

بخندید صاحبدل نیک خو / که سهلست ازین بیشتر گو بگوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هنوز آنچه گفت از بدم اندکیست | از آنها که من دانم از صد یکیست
ز روی گمان بر من اینها که بست | من از خود یقین می‌شناسم که هست
وی امسال پیوست با ما وصال | کجا داندم عیب هفتاد سال
به از من کس اندر جهان عیب من | نداند بجز عالم الغیب من
ندیدم چنین نیک پندار کس | که پنداشت عیب من اینست و بس
بمحشر گواه گناهم گر اوست | ز دوزخ نترسم که حالم نکوست
گرم عیب گوید بداندیش من | بیا گو ببر نسخه از پیش من
کسان مرد راه خدا بوده‌اند | که برجاس تیر بلا بوده‌اند
زبون باش تا پوستینت درند | که صاحبدلان بار شوخان برند
گر از خاک مردم سبویی کنند | بسنگش ملامت کنان بشکنند

حکایت در گستاخی درویشان و حلم پادشاهان

ملک صالح از پادشاهان شام | برون آمدی صبحدم با غلام
بگشتی در اطراف بازار و کوی | برسم عرب نیمه بربسته روی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که صاحب نظر بود درویش دوست — هر آنکه این دو دارد ملک صالح اوست
دو درویش در مسجدی خفته یافت — پریشان دل و خاطر آشفته یافت
شب سردشان دیده نابرده خواب — چو حربا تأمل کنان آفتاب
یکی زان دو میگفت با دیگری — که هم روز محشر بود داوری
گر این پادشاهان گردن فراز — که در لهو و عیش اند و با کام و ناز
در آیند با عاجزان در بهشت — من از گور سر برنگیرم ز خشت
بهشت برین ملک و مأوای ماست — که بند غم امروز بر پای ماست
همه عمر ازینان چه دیدی خوشی — که در آخرت نیز زحمت کشی
اگر صالح اینجا بدیوار باغ — در آید بکفشش بدرم دماغ
چو مرد این سخن گفت و صالح شنید — دگر بودن آنجا مصالح ندید
دمی رفت تا چشمهٔ آفتاب — ز چشم خلائق فرو شست خواب
روان هر دو کس را فرستاد و خواند — بهیبت نشست و بحرمت نشاند
برایشان ببارید باران جود — فرو شستشان گرد ذل از وجود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پس از رنج سرما و باران و سیل
گدایان بی جامه شب کرده روز
یکی گفت از ایشان ملک را نهان
شنیدیم کان در بزرگی پسند
شهنشه بر آسود و چون گل شکفت
من آنکس نیم کز غرور حشم
تو هم با من از سر بنه خوی زشت
من امروز کردم در صلح باز
چنین راه اگر مقبلی پیش گیر
بر از شاخ طوبی کسی بر نداشت
ارادت نداری سعادت مجوی
ترا کی بود چون چراغ التهاب
وجودی که از وی روشنائی بجمع

نشستند با نامداران خیل
معطر کنان جامه بر عود سوز
که ای حلقه در گوش حکمت جهان
ز ما بندگانت چه آمد پسند
بخندید در روی درویش و گفت
ز بیچارگان روی درهم کشم
که ناسازگاری کنی در بهشت
تو فردا مکن در برویم فراز
شرف بایدت دست درویش گیر
که امروز تخم ارادت نکاشت
بچوگان خدمت توان گوی برد
که از خود پری همچو قندیل از آب
که سوزیش در سینه باشد چو شمع

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

حکایت اندر محرومی خویشتن بینان

یکی در نجوم اندکی دست داشت ... ولیک از تکبر سری مست داشت

بر کوشیار آمد از راه دور ... دلی پر اراده سری پر غرور

خردمند از وی دیده بر دوختی ... یکی حرف خدمت نیاموختی

چو بی بهره عزم سفر کرد باز ... بدو گفت دانای گردن فراز

تو خود را گمان برده پر خرد ... انائی که پر شد دگر چون برد

ز دعوی تهی آی تا پر شوی ... تو از خود پری زان تهی میروی

ز هستی در آفاق سعدی صفت ... تهی گرد و باز آی پر معرفت

حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی آن

بخشم از ملک بنده سر بتافت ... بفرمود جستن کسش در نیافت

چو باز آمد از راه خشم و ستیز ... بشمشیر زن گفت خونش بریز

بخون تشنه جلاد نامهربان ... برون کرد چون تشنه دشنه زبان

شنیدم که گفت از دل تنگ ریش ... خدایا بحل کردمش خون خویش

قوله بحل بکسر حای مهمله و لام مشدده و بابای موحده ظرفیه ای مباح کردم پادشاه را خون خود

١٩١

که پیوسته در نعمت و ناز و نام — در اقبال او بوده ام دوستکام

مبادا که فردا بخون منش — بگیرند و خرم شود دشمنش

ملک را چو گفت وی آمد بگوش — دگر دیگ خشمش نیاورد جوش

بسی بر سرش داد و بر دیده بوس — خداوند رایت شد و طبل و کوس

برفق از چنان سهمگین جایگاه — رسانید دهرش بدان پایگاه

غرض زین حدیث آنکه گفتار نرم — چو آبست بر آتش مرد گرم

نبینی که در معرض تیغ و تیر — بپوشند خفتان صد تو حریر

تواضع کن ای دوست با خصم تند — که نرمی کند تیغ برنده کند

حکایت در عجز و نیازمندی صالحان

ز ویرانهٔ عارفی ژنده پوش — یکی را نباح سگ آمد بگوش

بدل گفت کوی سگ اینجا چراست — در آمد که درویش صالح کجاست

نشان سگ از پیش و از پس ندید — بجز عارف آنجا دگر کس ندید

خجل باز گردیدن آغاز کرد — که شرم آمدش بحث آن راز کرد

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شنید از درون عابد آواز پای — الا گفت بر در چه پایی درآی
نه پنداری ای دیده روشنم — کز ایدر سگ آواز کرد این منم
چو دیدم که بیچارگی می‌خرد — نهادم ز سر کبر و رای و خرد
چو سگ بر درش بانگ کردم بسی — که مسکین‌تر از سگ ندیدم کسی
چو خواهی که در قدر والا رسی — ز شیب تواضع به بالا رسی
درین حضرت آنان گرفتند صدر — که خود را فروتر نهادند قدر
چو سیل اندر آمد به هول و نهیب — فتاد از بلندی به سر در نشیب
چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد — بگه کافتابش بعیوق برد

حکایت حاتم اصم و سیرت او در تواضع

گروهی برانند از اهل سخن — که حاتم اصم بود باور مکن
برآمد طنین مگس بامداد — که در چنبر عنکبوتی فتاد
همه ضعف و خاموشیش کید بود — مگس قند پنداشتش قید بود
نگه کرد شیخ از سر اعتبار — که ای پای بند طمع پای دار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

نه هرجا شکر باشد و شهد و قند — که در گوشه‌ها دام باریست بند

یکی گفت ازان حلقه اهل رای — عجب دارم ای مرد راه خدای

مگس را تو چون فهم کردی خروش — که ما را بدشواری آمد بگوش

تو آگاه گردی ببانگ مگس — نشاید اصم خواندنت زین سپس

تبسم کنان گفتش ای تیزهوش — اصم به که گفتار باطل نیوش

کسانیکه با من بخلوت درند — مرا عیب پوش و هنر گسترند

چو پوشیده دارند اخلاق دون — کنند هستیم زیب و نخوت زبون

فرا مینمایم که می نشنوم — مگر کز تکلف مبرا شوم

چو کالیوه دانندم اهل نشست — بگویند نیک و بدم هرچه هست

اگر بد شنیدن نیاید خوشم — ز کردار بد دامن اندر کشم

بحبل ستایش فرا چه مشو — چو حاتم اصم باش و غیبت شنو

سعادت نجست و سلامت نیافت — که گردن ز گفتار سعدی بتافت

ازین به نصیحت گری بایدت — ندانم پس از وی چه پیش آیدت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت زاهد و دزد

عزیزی در اقصای تبریز بود ... که همواره بیدار و شبخیز بود
شبی دید جائی که دزدی کمند ... بپیچید و بر طرف بامی فکند
کسانرا خبر کرد و آشوب خاست ... ز هر جانبی مرد با چوب خاست
چو نامردم آواز مردم شنید ... میان خطر جای بودن ندید
نهیبی ازان گیر و دار آمدش ... گریزی بوقت اختیار آمدش
ز رحمت دل پارسا موم شد ... که شب دزد بیچاره محروم شد
بتاریکی از وی فراز آمدش ... براه دگر پیش باز آمدش
که یارا مرو کآشنای توام ... بمردانگی خاک پای توام
ندیدم بسنجگی چو تو کس ... که جنگ آوری بر دو نوعست و بس
یکی پیش خصم آمدن مردوار ... دوم جان بدر بردن از کارزار
بدین هر دو خصلت غلام توام ... چه نامی که مولای نام توام
گرت رای باشد بحکم کرم ... بجائی که میدانمت ره برم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سرائیست کوتاه و در بسته سخت — نه پندارم آنجا خداوند رخت

کلوخی دو بالای هم بر نهیم — یکی پای بر دوش دیگر نهیم

به چند آنکه در دست افتد بساز — ازان به که گردی تهیدست باز

بدلداری و چاپلوسی و فن — کشیدش سوی خانهٔ خویشتن

جوانمرد شب‌رو فرو داشت دوش — بکتفش برآمد خداوند هوش

بغلطاق و دستار و رختی که داشت — ز بالا بدامان او در گذاشت

وز آنجا برآورد غوغا که دزد — ثواب ای جوانان و یاری و مزد

بدر جست از آشوب دزد دغل — دوان آن جامهٔ پارسا در بغل

دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد — که سرگشته‌ای را برآمد مراد

خبیثی که بر کس ترحم نکرد — ببخشود بر وی دل نیکمرد

عجب نیست از سیرت بخردان — که نیکی کنند از کرم بر بدان

در اقبال نیکان بدان میزیند — وگرچه بدان اهل نیکی نیند

حکایت در معنی جفای دشمن از بهر دوست

۱۹۵

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی را چو سعدی دلی ساده بود	که با ساده رویی در افتاده بود
جفا بردی از دشمن سخت گوی	ز چوگان سختی بخستی چو گوی
ز کس چین بر ابرو نینداختی	ز یاری به تندی نپرداختی
یکی گفتش آخر ترا ننگ نیست	خبر زین همه سیلی و سنگ نیست
تن خویشتن سغبهٔ دونان کنند	ز دشمن تحمل زبونان کنند
نشاید ز جاهل خطا در گذاشت	که گویند یارا و مردی نداشت
چه خوش گفت شیدا ای شعر ریز	جوابی که شاید نبشتن بزر
دلم خانهٔ مهر یار است و بس	ازان می نگنجد درو کین کس

حکایت

چه خوش گفت بهلول فرخنده خوی	چو بگذشت بر عارف جنگجوی
گر این مدعی دوست بشناختی	به پیکار دشمن نپرداختی
گر از هستی حق خبر داشتی	همه خلق را نیست پنداشتی

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شنیدم که لقمان سیه فام بود　　نه تن پرور و نازک اندام بود
یکی بندهٔ خویش پنداشتش　　به بغداد در کار گل داشتش
بسالی سرائی بپرداختش　　کس از بندهٔ خواجه نشناختش
چو پیش آمدش بندهٔ رفته باز　　ز لقمانش آمد نهیبی فراز
بپایش در افتاد و پوزش نمود　　بخندید لقمان که پوزش چه سود
بسالی ز جورت جگر خون کنم　　بیک ساعت از دل بدر چون کنم
ولی هم ببخشایم ای نیکمرد　　که سود تو ما را زیانی نکرد
تو آباد کردی شبستان خویش　　مرا حکمت و معرفت گشت بیش
غلامیست در خیلم ای نیکبخت　　که فرمایمش وقتها کار سخت
دگر ره نیازارمش سخت دل　　چو یاد آیدم سختی کار گل
هر آنکس که جور بزرگان نبرد　　نسوزد دلش بر ضعیفان خرد
چنین گفت بهرام شه با وزیر　　که دشخوار با زیردستان مگیر
گر از حاکمان سختت آید سخن　　تو بر زیردستان درشتی مکن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت جنید بغدادی وسیرت او در تواضع

شنیدم که بر دشت صنعا جنید — سگی دید برکنده دندان صید

ز نیروی سر پنجه شیر گیر — فرومانده عاجز چو روباه پیر

پس از غرم و آهو گرفتن پی — لگد خورده از گوسپندان حی

چو مسکین و بی طاقتش دید و ریش — بدو داد یک نیمه از زاد خویش

شنیدم که میگفت و خوش میگریست — که داند که بهتر ز ما هر دو کیست

بظاهر من امروز ازین بهترم — دگر تا چه راند قضا بر سرم

گرم پای ایمان نلغزد ز جای — بسر بر نهم تاج عفو خدای

وگر کسوت معرفت در برم — نماند به بسیار ازین کمترم

که سگ با همه زشتنامی چو مرد — مر او را بدوزخ نخواهند برد

ره اینست سعدی که مردان راه — بعزت نکردند در خود نگاه

ازین بر ملایک شرف داشتند — که خود را به از سگ نپنداشتند

حکایت پارسا و بربط زن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

یکی بربطی در بغل داشت مست — بشب بر سر پارسایی شکست

چو روز آمد آن نیکمرد حلیم — بر سنگدل برد یکمشت سیم

که دوشینه معذور بودی و مست — ترا و مرا بربط و سر شکست

مرا به شد آن زخم و برخاست بیم — ترا به نخواهد شد الا بسیم

ازین دوستان خدا بر سرند — که از خلق بسیار بر سر خورند

حکایت در معنی صبر مردان بر جفای نا اهلان

شنیدم که در خاک وخش از مهان — یکی بود در کنج خلوت نهان

مجرد بمعنی نه عارف بدلق — که بیرون کند دست حاجت بخلق

سعادت گشاده دری سوی او — در از دیگران بسته بر روی او

زبان آوری بیخرد سعی کرد — ز شوخی بد گفتن نیکمرد

که زنهار ازین مکر و دستان و ریو — بجای سلیمان نشستن چو دیو

دمادم بشویند چون گربه روی — طمع کرده در صید موشان کوی

ریاضت کش از بهر نام و غرور — که طبل تهی را رود بانگ دور

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همی گفت و خلقی برو انجمن / برایشان تفرج کنان مرد و زن

شنیدم که بگریست دانای وخش / که یا رب مرین مرد را توبه بخش

وگر راست گفت ای خداوند پاک / مرا توبه ده تا نگردم هلاک

پسند آمد از عیب جوی خودم / که معلوم من کرد خوی بدم

گر آنی که دشمنت گوید مرنج / اگر نیستی گو برو باد سنج

وگر ابلهی مشک را گنده گفت / تو مجموع شو کو پراگنده گفت

وگر میرود در پیاز این سخن / چنین ست گو گنده مغزی مکن

نه آیین عقلست و رای خرد / که دانا فریب مشعبد خورد

پس کار خویش آنکه عاقل نشست / زبان بداندیش بر خود ببست

تو نیکو روش باش تا بدسگال / نیابد به نقص تو گفتن مجال

چو دشخوارت آید ز دشمن سخن / تو بر زیردستان درشتی مکن

جز آنکس ندانم نکوگوی من / که روشن کند بر من آهوی من

حکایت امیر المومنین علی و سیرت او در تواضع

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کسی مشکلی برد پیش علی | مگر مشکلش را کند منجلی
امیر عدو بند کشور گشای | جوابش بگفت از سر علم و رای
شنیدم که شخصی در آن انجمن | بگفتا چنین نیست یا بوالحسن
نرنجید ازو حیدر نامجوی | بگفت ار تو دانی ازین به بگوی
بگفت آنچه دانست و بایسته گفت | بگل چشمهٔ خور نشاید نهفت
پسندید ازو شاه مردان جواب | که من بر خطا بودم او بر صواب
به از من سخن گفت و دانا یکیست | که بالاتر از علم او علم نیست
گر امروز بودی خداوند جاه | نکردی خود از کبر در وی نگاه
بدر کردی از بارگه حاجبش | فرو کوفتندی بنا واجبش
که من بعد بی آبروئی مکن | ادب نیست پیش بزرگان سخن
یکی را که پندار در سر بود | مپندار هرگز که حق بشنود
ز علمش ملال آید از وعظ ننگ | شقایق بباران نروید ز سنگ
ببینی که از خاک افتاده خوار | بروید گل و بشکفد نوبهار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مزن ای حکیم آستینهای دُر | گُجا بینی از خویشتن خواجه پُر
بچشم کسان در نیاید کسی | که از خود بزرگی نماید بسی
مگو تا بگویند شکرت هزار | چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله تعالی عنه

گدائی شنیدم که در تنگ جای | نهادش عمر پای بر پشت پای
ندانست درویش بیچاره کوست | که رنجیده دشمن نداند ز دوست
برآشفت بر وی که کوری مگر | بدو گفت سالار عادل عمر
نه کورم ولیکن خطا رفت کار | ندانستم از من گنه در گذار
چه منصف بزرگان دین بوده اند | که با زیردستان چنین بوده اند
فروتن بود هوشمند گزین | نهد شاخ پرمیوه سر بر زمین
بنازند فردا تواضع کنان | نگون از خجالت سر گردنان
اگر می بترسی ز روز شمار | از آن کز تو ترسد خطا درگذار
مکن خیره بر زیردستان ستم | که دستیست بالای دست تو هم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

حکایت

یکی خوب کردار خوش خوی بود / که بد سیرتان را نکوگوی بود

بخوابش کسی دید چون در گذشت / که باری حکایت کن از سرگذشت

دهانی بخنده چو گل باز کرد / چو بلبل بصوت خوش آغاز کرد

نگفتند با من بسختی بسی / که من سخت نگرفتمی بر کسی

حکایت ذوالنون مصری رحمة الله علیه و شکستگی او

چنین یاد دارم که سقای نیل / نکرد آب بر مصر سالی سبیل

گروهی سوی کوهساران شدند / بزاری طلبکار باران شدند

گرستند و از گریه جوئی روان / نیامد مگر گریهٔ آسمان

بذوالنون خبر برد از ایشان کسی / که بر خلق رنجست و سختی بسی

فرو ماندگان را دعائی بکن / که مقبول را رد نباشد سخن

شنیدم که ذوالنون بمدین گریخت / بسی بر نیامد که باران بریخت

خبر شد بمدین پس از روز بیست / که ابر سیه دل بر ایشان گریست

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سبک عزم باز آمدن کرد پیر | که پر شد بسیل بهاران غدیر

بپرسید ازو عارفی در نهفت | چه حکمت درین رفتنت بود گفت

شنیدم که بر مرغ و مور و ددان | شود تنگ روزی ز فعل بدان

درین کشور اندیشه کردم بسی | پریشان تر از خود ندیدم کسی

برفتم ببادا که از شر من | ببندد در خیر بر انجمن

توانگر شوی پیش مردم عزیز | که مر خویشتن را نگیری بچیز

بزرگی که خود را بخردی شمرد | بدنیا و عقبی بزرگی ببرد

ازین خاکدان بنده پاک شد | که در پای کمتر کسی خاک شد

الا ای که بر خاک ما بگذری | بخاک عزیزان که یاد آوری

اگر خاک شد سعدی او را چه غم | که در زندگی خاک بوده ست هم

به بیچارگی تن فرا خاک داد | وگر گرد عالم بر آمد چو باد

بسی بر نیاید که خاکش خورد | دگر باره بادش بعالم برد

مگر تا گلستان معنی شگفت | برو هیچ بلبل چنین خوش نگفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عجب گر بمیرد چنین بلبلی | که بر استخوانش نروید گلی

باب پنجم در رضا

شبی زیت فکرت همی سوختم | چراغ بلاغت برافروختم
پراگنده گوئی حدیثم شنید | جز احسنت گفتن طریقی ندید
هم از خبث نوعی در و درج کرد | که ناچار فریاد خیزد ز درد
که فکرش بلیغست و رایش بلند | درین شیوهٔ زهد و طامات و پند
نه در خشت و کوپال و گرز گران | که این شیوه ختمست بر دیگران
نداند که مارا سر جنگ نیست | وگرنه مجال سخن تنگ نیست
توانم که تیغ زبان برکشم | جهانی سخن را قلم درکشم
بیا تا درین شیوه چالش کنیم | سر خصم را سنگ بالش کنیم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

سعادت ببخشایش داورست | نه در چنگ و بازوی زورآورست
چو دولت نبخشد سپهر بلند | نیاید بمردانگی در کمند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

نه سختی رسید از ضعیفی بمور	نه شیران بسرپنجه خوردند و زور
چو نتوان بر افلاک دست آختن	ضروریست با گردشش ساختن
گرت زندگانی نبشتست دیر	نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر
وگر در حیاتت نماندست بهر	چنانت کشد نوشدارو که زهر
نه رستم چو پایان روزی بخورد	شغاد از نهادش برآورد گرد

حکایت شاطر سپاهانی

مرا در سپاهان یکی یار بود	که جنگ آور و شوخ و عیار بود
مدامش بخون دست و خنجر خضاب	بر آتش دل خصم ازو چون کباب
ندیدمش روزی که ترکش نبست	ز پولاد پیکانش آتش بجست
دلاور بسرپنجه گاوزور	ز هولش بشیران در افتاده شور
بدعوی چنان ناوک انداختی	که عذرا بهر یک یک انداختی
چنان خار در گل ندیدم که رفت	که پیکان او در سپرهای جفت
نزد تارک جنگجویی بخشت	که خود و سرش را نه در هم سرشت

چو گنجشک روز ملخ در نبرد | بکشتن چه گنجشک پیشش چه مرد
گرش پر فریدون بدی با ختن | امانش ندادی به تیغ آختن
پلنگانش از زور سرپنجه زیر | فرو برده چنگال در مغز شیر
گرفتی کمربند زور آزمای | وگر کوه بودی بکندی ز جای
زره پوش را چون تبرزین زدی | گذر کردی از مرد و بر زین زدی
نه در مردی او را نه در مردمی | دوم در جهان کس شنید آدمی
مرا یکدم از دست نگذاشتی | که با راست طبعان سری داشتی
سفر ناگهم زان زمین در ربود | که عیشم دران بقعه دیگر نبود
قضا نقل کرد از عراقم بشام | خوش آمد دران خاک پاکم مقام
دگر پر شد از شام پیمانه‌ام | کشید آرزومندی خانه‌ام
قضا را چنان اتفاق اوفتاد | که بازم گذر در عراق اوفتاد
شبی سر فرو شد باندیشه‌ام | بدل برگذشت آن هنرپیشه‌ام
نمک ریش دیرینه‌ام تازه کرد | که بودم نمک خورده از دست مرد

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدیدار وی در سپاهان شدم | بمهرش طلبکار و خواهان شدم
جوان دیدم از گردش دهر پیر | خدنگش کمان ارغوانش زریر
چو کوه سپیدش سر از برف موی | دوان آبش از برف پیری بروی
فلک دست قوت برو یافته | سر دست مردیش برتافته
بدر کرده گیتی غرور از سرش | سر ناتوانی بزانو برش
بدو گفتم ای سرور شیرگیر | چه فرسوده کردت چو روباه پیر
بخندید کز روز جنگ تتر | بدر کردم آن جنگجویی ز سر
زمین دیدم از نیزه چون نیستان | گرفته علمها چو آتش در آن
برانگیختیم گرد هیجا چو دود | چو دولت نباشد تهور چه سود
من آنم که چون حمله آوردمی | برمح از کف انگشتری بردمی
ولی چون نکرد اخترم یاوری | گرفتند گردم چو انگشتری
غنیمت شمردم طریق گریز | که نادان کند با قضا پنجه تیز
چه یاری کند مغفر و جوشنم | چو یاری نکرد اختر روشنم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کلید ظفر چون نباشد بدست
ببازو در فتح نتوان شکست

گروهی پلنگ افگن پیل زور
در آهن سر مرد و سم ستور

همانا دم که دیدیم گرد سپاه
زره جامه کردیم و مغفر کلاه

چو ابر اسپ تازی برانگیختیم
چو باران بلارک فرو ریختیم

دو لشکر بهم بر زدند از کمین
تو گفتی زدند آسمان بر زمین

ز باریدن تیر همچون تگرگ
بهر گوشه برخاست طوفان مرگ

بصید هزبران پرخاش ساز
کمند اژدهای دهن کرده باز

زمین آسمان شد ز گرد کبود
چو انجم درو برق شمشیر و خود

سواران دشمن چو دریافتیم
پیاده سپر در سپر بافتیم

چه زور آورد پنجه جهد مرد
چو بازوی توفیق یاری نکرد

نه شمشیر کند آوران کند بود
که کین آوری ز اختر تند بود

کس از لشکر ما ز هیجا برون
نیامد جز آغشته خفتان بخون

کسان انشند ناوک اندر حریر
که گفتیم بدوزند سندان بتیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو صد دانه مجموع در خوشه است — فتادیم هر دانه در گوشه
بناگه کی ز هم بدادیم دست — چو ماهی که با جوشن افتد بشست
چو طالع ز ما روی برپیچ بود — سپر پیش تیر قضا هیچ بود

حکایت

یکی آهنین پنجه در اردبیل — همی بگذرانید بیلک ز بیل
نمدپوشی آمد بجنگش فراز — جوانی جهانسوز پیکارساز
به پرخاش جستن چو بهرام گور — کمندی بکتفش بر از خام گور
به پنجاه تیر خدنگش بزد — که یک چوبه بیرون نرفت از نمد
دلاور در آمد چو دستان گرد — بخم کمندش در آورد و برد
بلشکرگهش برد در خیمه دست — چو دزدان خونی بگردن ببست
شب از غیرت و شرمساری نخفت — سحرگه پرستاری از خیمه گفت
تو کآهن بناوک بدوزی همی — نمدپوش را چون فتادی اسیر
شنیدم که میگفت و خون میگریست — ندانی که روز اجل کس نزیست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

من آنم که در شیوهٔ طعن و ضرب
بستم در آموزم آداب حرب

چو بازوی بختم قوی حال بود
سطبر ای بپیلم همی نمود

کنونم که در پنجه اقبال نیست
بپیش تیرم کم از پیل نیست

بروز اجل نیزه جوشن درد
ز پیراهن بی اجل نگذرد

گر آید تیغ قهر اجل در قفاست
برهنه ست اگر جوشنش چند لاست

ورش بخت یاور بود دهر پشت
برهنه نشاید بساطور کشت

نه دانا بسعی از اجل جان برد
نه نادان بناساز خوردن بمرد

حکایت طبیب و کرد

شبی کردی از درد پهلو نخفت
طبیبی در آن ناحیت بود گفت

ازین دست کو برگ رز میخورد
عجب دارم ار شب بپایان برد

که در سینه پیکان تیر تتار
به از نقل ماکول ناسازگار

گر افتد بیک لقمه در روده پیچ
همه عمر نادان برآید بهیچ

قضا را طبیب اندر آن شب بمرد
چهل سال ازین رفت و زنده ست کرد

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

یکی روستائی سقط شد خرش / علم کرد بر تاک بستان سرش

جهاندیده پیری برو برگذشت / چنین گفت خندان بناطور دشت

مپندار جان پدر کین حمار / کند دفع چشم بد از کشتزار

که این دفع چوب از سر و گوش خویش / نمیکرد تا ناتوان مرد و ریش

چه داند طبیب از کسی رنج برد / که بیچاره خواهد خود از رنج مرد

حکایت

شنیدم که دیناری از مفلسی / بیفتاد و مسکین بجستش بسی

بآخر سر ناامیدی بتافت / یکی دیگرش ناطلب کرده یافت

به بدبختی و نیکبختی قلم / بگردید و ما همچنان در شکم

نه روزی بسرپنجگی میخورند / که سرپنجگان تنگ روزی ترند

حکایت

فرو کوفت پیری پسر را بچوب / بگفت ای پدر بیگناهم مکوب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

توان بر تو از جور مردم گریست
ولی چون تو جورم کنی چاره نیست

بداور خروشد خداوند هوش
نه از دست داور بر آرد خروش

حکایت

بلند اختری نام او بختیار
قوی دستگه بود و سرمایه‌دار

همه پادیان بقعه رو و بال
دگر تنگدستان برگشته حال

زنی جنگ پیوست با شوی خویش
شبانگه چو رفتش تهیدست پیش

که کس چون تو بدبخت و درویش نیست
چو زنبور سرخت جز این نیش نیست

بیاموز مردی ز همسایگان
که آخر نیم قحبهٔ رایگان

کسان را زر و سیم و ملک است و رخت
چرا همچو ایشان نه‌ای نیکبخت

برآورد صافی دل صاف پوش
چو طبل از تهی‌گاه خالی خروش

که من دست قدرت ندارم بهیچ
بسرپنجه دست قضا مپیچ

نکردند در دست من اختیار
که من خویشتن اکنم بختیار

حکایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی مرد درویش در خاک کیش
چه خوش گفت با همسر زشت خویش

چو دستت قضا زشت رویت نوشت
میالای گلگونه بر روی زشت

که حاصل کند نیکبختی بزور
بسرمه که بینا کند چشم کور

نیاید نکوکاری از بدرگان
محالست دوزندگی از سگان

همه فیلسوفان یونان و روم
ندانند کرد انگبین از زقوم

ز وحشی نیاید که مردم شود
بسعی اندرو تربیت گم شود

توان پاک کردن ز زنگ آینه
ولیکن نیاید ز سنگ آینه

بکوشش نروید گل از شاخ بید
نه زنگی بگرمابه گردد سفید

چو رد می نگردد خدنگ قضا
سپر نیست مر بنده را جز رضا

حکایت کرکس و زغن

چنین گفت پیش زغن کرکسی
که نبود ز من دوربین‌تر کسی

زغن گفت ازین در نشاید گذشت
بیا تا چه بینی بر اطراف دشت

شنیدم که مقدار یک روزه راه
بکرد از بلندی به پستی نگاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چنین گفت دیدم گرت باور است ۔ که یک دانه گندم بهامون در است

زغن را نماند از تعجب شکیب ۔ ز بالا نهادند سر در نشیب

چو کرگس بر دانه آمد فراز ۔ گره شد برو پای بندی دراز

ندانست ازان دانه بر خوردنش ۔ که دهر افگند دام در گردنش

نه آبستن دُر بود هر صدف ۔ نه هر بار شاطر زند بر هدف

زغن گفت ازان دانه دیدن چه سود ۔ چو بینائی دام خصمت نبود

شنیدم که میگفت و گردن به بند ۔ نباشد حذر با قدر سودمند

اجل چون بخونش برآورد دست ۔ قضا چشم باریک بینش ببست

در آبی که پیدا ندارد کنار ۔ غرور شناور نیاید بکار

حکایت

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف ۔ چو عنقا برآورد و پیل و زراف

مرا صورتی بر نیاید ز دست ۔ که نقشش معلم ز بالا نبست

گرت صورت حال بد یا نکوست ۔ نگاریدهٔ دست تقدیر اوست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

درین نوع از شرک پوشیده است
که زیدم بیازرد و عمرم بخست

گرت دیده بخشد خداوند امر
نبینی دگر صورت زید و عمرو

نپندارم ار بنده دم در کشد
خدایش بروزی قلم در کشد

جهان آفرینت گشایش دهاد
که گر وی ببندد نشاید گشاد

حکایت

شتر بچه با مادر خویش گفت
پس از رفتن آخر زمانی بخفت

بگفت ار بدست منستی مهار
ندیدی کسم بارکش در قطار

قضا کشتی آنجا که خواهد برد
وگر ناخدا جامه بر تن درد

مکن سعدیا دیده بر دست کس
که بخشنده پروردگارست و بس

اگر حق پرستی ز درها بست
که گر وی براند نخواند کست

گر او تاجدارت کند سر برآر
وگرنه سر ناامیدی بخار

گفتار اندر اخلاص و برکت آن و ریا و آفات آن

عبادت باخلاص نیت نکوست
وگرنه چه آید ز بی مغز پوست

۲۱۶

طاعت بی اخلاص مثل پوست بی مغز است داران هیچ حاصل نمی …

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چه زنار مغ بر میانت چه دلق | که در پوشی از بهر پندار خلق
مکن گفتمت مردی خویش فاش | چو مردی نمودی مخنث مباش
باندازه بود باید نمود | خجالت نبرد آنکه ننمود و بود
که چون عاریت بر کنند از سرش | بماند کهن جامهٔ در برش
اگر کوتهی پای چوبین مبند | که در چشم طفلان نمائی بلند
وگر نقره اندوده باشد نحاس | توان خرج کردن بر ناشناس
منه جان من آب زر بر پشیز | که صراف دانا نگیرد بچیز
زر اندودگان را بآتش برند | پدید آید آنگه که مس یا زرند

حکایت

ندانی که بابای کوهی چه گفت | بمردی که ناموس را شب نخفت
برو جان بابا در اخلاص پیچ | که نتوانی از خلق رستن بهیچ
کسانیکه فعلت پسندیده اند | هنوز از تو نقش برون دیده اند
چه قدر آورد بنده حوردیس | که زیر قبا دارد اندام پیس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فشاید به بستان شدن در بهشت
که بازت رود چادر از روی زشت

حکایت طفل روزه دار

شنیدم که نابالغی روزه داشت
به صد محنت آورد روزی بچاشت

بکتابش آن روز سائق نبرد
بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد

پدر دیده بوسید و مادر سرش
فشاندند بادام و زر بر سرش

چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز
فتاد اندرو ز آتش معده سوز

بدل گفت اگر لقمه چندی خورم
چه داند پدر غیب یا مادرم

چو روی پسر در پدر بود و قوم
نهان خورد و پیدا بسر برد صوم

که داند چو در بند حق نیستی
اگر بی وضو در نماز ایستی

پس این پیر ازان طفل نادانتر است
که از بهر مردم بطاعت در است

کلید در دوزخ است آن نماز
که در چشم مردم گزاری دراز

اگر جز بحق میرود جاده‌ات
در آتش فشانند سجاده‌ات

نکو سیرت بی تکلف درون
به از پارسای خراب اندرون

۲۱۸

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بنزدیک من شب رو راه زن ... به از فاسق پارسا پیرهن

یکی بر در خلق رنج آزمای ... چه مزدش دهد در قیامت خدای

ز عمرو ای پسر چشم اجرت مدار ... چو در خانهٔ زید باشی بکار

نگویم تواند رسیدن بدوست ... درین ره جز آنکس که رویش دروست

ره راست رو تا بمنزل رسی ... تو بر ره نه‌ای زین قبل واپسی

چو گاوی که عصار چشمش ببست ... دوان تا بشب شب همانجا که هست

کسی گر بتابد ز محراب روی ... بکفرش گواهی دهند اهل کوی

تو هم پشت بر قبله‌ای در نماز ... گرت در خدا نیست روی نیاز

درختی که بیخش بود برقرار ... بپرور که روزی دهد میوه بار

گرت بیخ اخلاص در بوم نیست ... ازین در کسی چون تو محروم نیست

هر آنکو فگند تخم بر روی سنگ ... جوی وقت دخلش نیاید بچنگ

منه آبروی ریا را محل ... که این آب در زیر دارد وحل

چو در خفیه بد باشم و خاکسار ... چه سود آب ناموس بر روی کار

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بروی ریا خرقه سهلست دوخت　　گرش با خدا در توانی فروخت

چه دانند مردم که در جامه کیست　　نویسنده داند که در نامه چیست

چه وزن آورد جای انبان باد　　که میزان عدلست و دیوان داد

مرائی که چندین ورع می نمود　　بدیدند و هیچش در انبان نبود

کنند ابره پاکیزه تر ز آستر　　که آن در حجابست و این در نظر

بزرگان فراغ از نظر داشتند　　از آن پرنیان آستر داشتند

ور آوازه خواهی در اقلیم فاش　　برون حله کن گو درون حشو باش

بباز ی نگفت این سخن بایزید　　که از منکر ایمن ترم کز مرید

کسانیکه سلطان و شاهنشه اند　　سراسر گدایان این درگه اند

طمع در گدا مرد معنی نبست　　نشاید گرفتن در افتاده دست

همان به گر آبستن گوهری　　که همچون صدف سر بخود در بری

چو روی پرستیدنت در خداست　　اگر جبرئیلت نه بیند رواست

ترا پند سعدی بس است ای پسر　　اگر گوش گیری چو پند پدر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گر امروز گفتار ما نشنوی	مبادا که فردا پشیمان شوی

باب ششم در قناعت

خدا را ندانست و طاعت نکرد
که بر بخت و روزی قناعت نکرد

قناعت توانگر کند مرد را
خبر کن حریص جهانگرد را

سکونی بدست آور ای بی ثبات
که بر سنگ گردان نروید نبات

مپرور تن ار مرد رای و هشی
که او را چو می پروری میکشی

خردمند مردم هنر پرورند
که تن پروران از هنر لاغرند

کسی سیرت آدمی گوش کرد
که اول سگ نفس خاموش کرد

خور و خواب تنها طریق دد است
برین بودن آیین نابخرد است

خنک نیکبختی که در گوشهٔ
بدست آرد از معرفت توشهٔ

بر آنان که شد سر حق آشکار
نکردند باطل بر او اختیار

ولیکن چو ظلمت نداند ز نور
چه دیدار دیوش چه رخسار حور

تو خود را از آن در چه انداختی
که چه را ز ره باز نشناختی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آید کریمه یوم نقول لجهنم هل امتلأت وتقول هل من مزید یعنی روز قیامت و خدایست که خواهیم گفت مر دوزخ را که آیا پر شدی از عصات و مجرمان

بر اوج فلک چون پرد جره باز ‏ که در شهپرش بسته سنگ آز

گرش دامن از چنگ شهوت رها ‏ کنی رفت تا سدرة المنتهی

بکم کردن از عادت خویش خورد ‏ توان خویشتن را ملک خوی کرد

کجا سیر وحشی رسد در ملک ‏ نشاید پرید از ثری تا فلک

نخست آدمی سیرتی پیشه کن ‏ پس آنگه ملک خوی اندیشه کن

تو بر کره توسنی بر کمر ‏ نگر تا نپیچد ز حکم تو سر

که گر پالهنگ از کفت در گسیخت ‏ تن خویشتن کشت و خون تو ریخت

باندازه خور زاد اگر مردمی ‏ چنین پر شکم آدمی یا خمی

درون جای قوتست و ذکر و نفس ‏ تو پنداری از بهر نانست و بس

کجا ذکر گنجد در انبان آز ‏ بسختی نفس میکند پا دراز

ندارند تن پروران آگهی ‏ که پر معده باشد ز حکمت تهی

دو چشم و شکم پر نگردد بهیچ ‏ تهی بهتر این روده پیچ پیچ

چو دوزخ که سیرش کنند از وقید ‏ دگر بانگ دارد که هل من مزید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همی میرد از عیسی از لاغری — تو در بند آنی که خر پروری
بدین ای فرومایه دنیا مخر — چو خر با انجیل عیسی مخر
مگر می ندانی که دد را و دام — نینداخت جز حرص خوردن بدام
پلنگی که گردن کشد بر وحوش — بدام افتد از بهر خوردن چو موش
چو موش آنکه نان پنیرش خوری — بدامش در افتی و تیرش خوری

حکایت

مرا حاجیی شانهٔ عاج داد — که رحمت بر اخلاق حجاج باد
شنیدم که باری سگم خوانده بود — که از من بنوعی دلش مانده بود
بینداختم شانه کین استخوان — نمی بایدم دیگرم سگ مخوان
مپندار چون سرکهٔ خود خورم — که جور خداوند حلوا برم
قناعت کن ای نفس بر اندکی — که سلطان و درویش بینی یکی
چرا پیش خسرو بخواهش روی — چو یکسو نهادی طمع خسروی
وگر خود پرستی شکم طبله کن — در خانهٔ این و آن قبله کن

۲۲۳

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

شنیدم که شد بامدادی پگاه
یکی با طمع پیش خوارزم شاه

چو دیدش بخدمت دو تا گشت و راست
دگر روی بر خاک مالید و خاست

پسر گفتش ای بابک نامجوی
یکی مشکلت می بپرسم بگوی

نگفتی که قبله ست خاک حجاز
چرا کردی امروز ازین سو نماز

مبر طاعت نفس شهوت پرست
که هر ساعتش قبلهٔ دیگرست

مبر ای برادر بفرمانش دست
که هر کس که فرمان نبردش برست

قناعت سرافرازد ای مرد هوش
سر پر طمع بر نیاید ز دوش

طمع آبروی توقر بریخت
برای دو جو دامنی در بریخت

چو سیراب خواهی شدن آب جوی
چرا ریزی از بهر برف آبروی

مگر از تنعم شکیبا شوی
وگرنه ضرورت بدرها شوی

برو خواجه کوتاه کن دست آز
چه می بایدت ز آستین دراز

کسی را که درج طمع در نوشت
نباید بکس عبد و خادم نبشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

توقع براند ز هر مجلست | بران از خودت تا نراند کست

حکایت

یکی راتب آمد ز صاحبدلان | کسی گفت شکر بخواه از فلان
بگفت ای پسر تلخی مردنم | به از جور روی ترش بردنم
شکر عاقل از دست آنکس نخورد | که روی از تکبر بر او سرکه کرد
مرو در پی هرچه دل خواهدت | که تمکین تن نور جان کاهدت
کند مرد را نفس اماره خوار | اگر هوشمندی عزیزش مدار
وگر هرچه باشد مرادش خوری | ز دوران بسی نامرادی بری
تنور شکم دم بدم تافتن | مصیبت بود روز نایافتن
به تنگی بریزاندت روی رنگ | چو وقت فراخی کنی معده تنگ
کشد مرد پرخواره بار شکم | وگر در نیابد کشد بار غم
شکم بنده بسیار بینی خجل | شکم پیش من تنگ بهتر که دل

حکایت در مذلت بسیار خوردن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چه آورده‌ام از بصره دانی عجب — حدیثی که شیرین‌تر است از رطب

تنی چند در خرقهٔ راستان — گذشتیم بر طرف خرماستان

یکی در میان معده انبار بود — ز بسیارخواری خویش پرخوار بود

میان بست مسکین و شد بر درخت — وز آنجا بگردن در افتاد سخت

نه هر بار خرما توان خورد و برد — لت انبان بد عاقبت خورد و مرد

رئیس ده آمد که این را که کشت — بگفتم مزن بانگ بر ما درشت

شکم در دهن دید چشمش ز شاخ — بود تنگ دل روده گانی فراخ

شکم بند دست است و زنجیر پای — شکم بنده نادر پرستد خدای

سراسر شکم شد ملخ لاجرم — بپایش کشد مور کوچک شکم

برو اندرونی بدست آر پاک — شکم پر نخواهد شد الا بخاک

حکایت

شکم صوفئی را زبون کرد و فرج — دو دینار بر هر دو آن کرد خرج

یکی گفتش از دوستان در نهفت — چه کردی بدین هر دو دینار گفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدینباری از پشت اندم نشاط | بدیگر شکم ره نشیدم سماط

فرو ماند یکگرده ام و آب بهی | که این همچنان پر نشد وان تهی

غذا گر لطیفست و گر سرسری | چو دیرت بدست اوفتد خوش خوری

سر آنکه بر بالین نهد هوشمند | که خوابش بقهر آورد در کمند

مجال سخن تا نیابی مگوی | چو میدان نبینی نگهدار گوی

مگوی و منه تا توانی قدم | از اندازه بیرون و ز اندازه کم

حکایت

یکی نیشکر داشت در طبقی | چپ و راست گردیده بر مشتری

بصاحبدلی گفت در کنج ده | که بستان و چون دست یابی بده

بگفت آن خردمند نیکوسرشت | جوابی که بر دل بباید نوشت

ترا صبر بر من نباشد مگر | ولیکن مرا باشد از نیشکر

حلاوت ندارد شکر در نیش | چو باشد تقاضای تلخ از پیش

حکایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

امیر ختن جامهٔ از حریر
به پیری فرستاده روشن ضمیر

چو خورشید و پوشید در زیر
که بر شاه عالم هزار آفرین

چه خوبست تشریف شاه ختن
و زو خوبتر خرقهٔ خویشتن

گر آزاده بر زمین خسپ و بس
مکن بهر قالی زمین بوس کس

حکایت

یکی نان خورش جز پیازی نداشت
چو دیگر کسان برگ و سازی نداشت

پراگنده گفتش ای خاکسار
برو طبخی از خوان یغما بیار

بخواه و مدار از کس ای خواجه باک
که مقطوع روزی شود بیمناک

قبا بست و چابک نوردید دست
قبایش دریدند و دستش شکست

شنیدم که بگریست و میگفت زار
که ای نفس خود کرده را چاره چیست

بلا جوی باشد گرفتار آز
من و خانهٔ من بعد نان و پیاز

جوینی که از سعی بازو خورم
به از میده بر خوان اهل کرم

چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش
که بر سفرهٔ دیگران داشت گوش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

حکایت

یکی گربه در خانهٔ زال بود ... که برگشته ایام و بد حال بود

روان شد بمهمانسرای امیر ... غلامان حاکم زدندش بتیر

چکان خونش از استخوان میدوید ... همیگفت و از هول جان میدوید

اگر جستم از دست این تیرزن ... من و موش و ویرانهٔ پیرزن

نیرزد عسل جان من زخم نیش ... قناعت نکوتر بدوشاب خویش

خداوند از آن بنده خرسند نیست ... که راضی بقسم خداوند نیست

حکایت مرد کوتاه نظر و زن عالی همت

یکی طفل دندان برآورده بود ... پدر سر بفکرت فرو برده بود

که من نان و برگ از کجا آرمش ... مروت نباشد که بگذارمش

چو بیچاره گفت این سخن پیش جفت ... نگر تا زن او را چه مردانه گفت

مخور هول ابلیس تا جان دهد ... همانکس که دندان دهد نان دهد

تواناست آخر خداوند روز ... که روزی رساند تو چندین مسوز

۲۲۹

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نگارندهٔ کودک اندر شکم — نویسندهٔ عمر و روزیست هم

خداوندگاری که عبدی خرید — بدارد فکیف آنکه عبد آفرید

ترا نیست آن تکیه بر کردگار — که مملوک را بر خداوندگار

شنیدی که در روزگار قدیم — شدی سنگ در دست ابدال سیم

نپنداری این قول معقول نیست — چو قانع شدی سیم و سنگت یکیست

چو طفل اندرون دارد از حرص پاک — چه مشتی زرش پیش همت چه خاک

خبر ده بدرویش سلطان پرست — که سلطان ز درویش مسکین ترست

گدا را کند یک درم سیم سیر — فریدون بملک عجم نیم سیر

نگهبانی ملک و دولت بلاست — گدا پادشاهست و نامش گداست

گدائیکه بر خاطرش بند نیست — به از پادشاهی که خرسند نیست

بخسپند خوش روستائی و جفت — بذوقی که سلطان در ایوان نخفت

چو سیلاب خواب آمد و مرد برد — چه بر تخت سلطان چه بر دشت کرد

اگر پادشاهست و گر پینه دوز — چو خفتند گردد شب هر دو روز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو بینی توانگر سر از کبر مست
برو شکر یزدان کن ای تنگدست
نداری بحمد الله آن دسترس
که برخیزد از دستت آزار کس

حکایت

رباخواری از نردبانی فتاد
شنیدم که هم در نفس جان بداد
پسر چند روزی گرستن گرفت
دگر با حریفان نشستن گرفت
بخواب اندرش دید و پرسید حال
که چون رستی از حشر و نشر و سؤال
بگفت ای پسر قصه بر من مخوان
بدوزخ در افتادم از نردبان

حکایت

شنیدم که صاحبدلی نیکمرد
یکی خانه بر قامت خویش کرد
کسی گفت میدانمت دسترس
کزین خانه بهتر کنی گفت بس
چه میخواهم از طارم افراشتن
همینم بس از بهر بگذاشتن
مکن خانه بر راه سیل ای غلام
که کس را نگشت این عمارت تمام
نه از معرفت باشد و عقل و رای
که بر ره کنند کاروانی سرای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

یکی سلطنت ران صاحب شکوه — فرو خواست رفت آفتابش بکوه

بشیخی دران بقعه کشور گذاشت — که در دوده قائم مقامی نداشت

چو خلوت نشین کوس دولت شنید — دگر ذوق در کنج خلوت ندید

چپ و راست لشکر کشیدن گرفت — دل پردلان از نهیبش گرفت

چنان سخت بازو شد و تیز چنگ — که با جنگجویان طلب کرد جنگ

ز خصم پراگنده خلقی بکشت — دگر جمع گشتند هم رای و پشت

چنان در حصارش کشیدند تنگ — که عاجز شد از تیرباران و سنگ

بر نیکمردی فرستاد کس — که صعبم فرو مانده فریادرس

بهمت مدد کن که شمشیر و تیر — نه در هر وغایی بود دستگیر

چو بشنید عابد بخندید و گفت — چرا نیم نانی نخورد و نخفت

ندانست قارون نعمت پرست — که گنج سلامت بکنج اندرست

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بهروزی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کمال است در نفس مرد کریم
گرش زر نباشد چه نقصان و بیم

مپندار اگر سفله قارون شود
که طبع لئیمش دگرگون شود

وگر در نیابد کرم پیشه نان
نهادش توانگر بود همچنان

سخاوت زمین است و سرمایه زرع
بده کاصل خالی نماند ز فرع

خدایی که از خاک مردم کند
عجب باشد ار مردمی گم کند

ز نعمت نهادن بلندی مجوی
که ناخوش کند آب استاده بوی

ببخشندگی کوش کآب روان
بسیلش تفقد کند آسمان

اگر از جاه و دولت بیفتد لئیم
دگر باره نادر شود مستقیم

وگر قیمتی گوهری غم مدار
که ضایع نگرداندت روزگار

کلوخ ارچه افتاده باشد براه
نبینم که در وی کند کس نگاه

وگر خرده زر ز دندان گاز
بیفتد بشمعش بجویند باز

بدر میکنند آبگینه ز سنگ
کجا ماند آئینه در زیر زنگ

پسندیده و نغز باید خصال
که گاه آید و گه رود جاه و مال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت در معنی آسانی دیدن دشواری

شنیدم ز پیران شیرین سخن ... که بود اندرین شهر پیری کهن

بسی دیده شاهان و دوران و امر ... سر آورده عمری ز تاریخ عمرو

درخت کهن میوهٔ تازه داشت ... که شهر از نکوئی پر آوازه داشت

عجب در زنخدان آن دلفریب ... که هرگز نبودست بر سرو سیب

ز شوخی و مردم خراشیدنش ... فرج دید در سر تراشیدنش

بموسی کهن عمر کوته امید ... سرش کرد چون دست موسی سپید

ز سر تیزی آن آهن سنگ زاو ... بعیب پری رخ زبان درنهاد

بموئی که کرد از نکویش کم ... نهادند حالی سرش در شکم

چو چنگ از خجالت سر خوبروی ... نگونسار و در پیشش افتاده موی

یکی را که خاطر درو رفته بود ... دو چشمان دلبندش آشفته بود

کسی گفت جور آزمودی و درد ... دگر گرد سودای باطل مگرد

ز مهرش بگردان چو پروانه پشت ... که مقراض شمع جمالش بکشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

برآمد خروش از هوادار مست | که تردامنان آب او و عهد سست
پسر خوش منش باید و خوب روی | پدر گو بجهلش بینداز موی
مرا جان بمهرش برآمیخت ست | نه خاطر بموئی درآویخت ست
چو روی نکو داری انده مخور | که موی ار بیفتد بروید دگر
نه پیوسته رز خوشه تر دهد | گهی برگ ریزد گهی بر دهد
بزرگان چو خور در حجاب اوفتند | حسودان چو اخگر در آب اوفتند
برون آید از زیر ابر آفتاب | بتدریج و اخگر بمیرد در آب
ز ظلمت مترس ای پسندیده دوست | چه دانی که آب حیات اندر اوست
نه گیتی پس از جنبش آرام یافت | نه سعدی سفر کرد تا کام یافت
دل از بی‌مرادی بفکرت مسوز | شب آبستنست ای برادر بروز

باب هفتم در تربیت

سخن در صلاحست و تدبیر و خوی | نه در اسپ و میدان و چوگان و گوی
چه با دشمن نفس همخانه | چه در بند پیکار بیگانه

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عنان باز پیچان نفس از حرام ... بمردی ز رستم گذشتند و سام
کس از چو تو دشمن ندارد غمی ... که با خویشتن بر نیایی همی
تو خود را چو کودک ادب کن بچوب ... بگرز گران مغز مردم مکوب
وجود تو شهریست پر نیک و بد ... تو سلطان و دستور دانا خرد
همانا که دونان گردن فراز ... درین شهر کبرند و سودای آز
رضا و ورع نیکنامان حر ... هوا و هوس رهزن و کیسه بر
چو سلطان عنایت کند با بدان ... کجا ماند آسایش بخردان
ترا شهوت و حرص و کین و حسد ... چو خون در رگانند و جان در جسد
گر این دشمنان تربیت یافتند ... سر از حکم و روی تو بر تافتند
هوا و هوس را نماند ستیز ... چو بینند سرپنجهٔ عقل تیز
نبینی که شب دزد و اوباش و خس ... نگردند جایی که گردد عسس
رئیسی که دشمن سیاست نکرد ... هم از دست دشمن ریاست نکرد
نخواهم درین نوع گفتن بسی ... که حرفی بس ار کار بندد کسی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پای در دامن آری چو کوه — سرت ز آسمان بگذرد در شکوه
زبان درکش ای مرد بسیاردان — که فردا قلم نیست بر بی‌زبان
صدف‌وار گوهرشناسان راز — دهن جز بلؤلؤ نکردند باز
فراوان سخن باشد آگنده گوش — نصیحت نگیرد مگر در خموش
چو خواهی که گوئی نفس بر نفس — حلاوت نیابی ز گفتار کس
نباید سخن گفت ناساخته — نشاید بریدن نینداخته
تأمل کنان در خطا و صواب — به از ژاژخایان حاضرجواب
کمالست در نفس انسان سخن — تو خود را بگفتار ناقص مکن
کم آواز هرگز نه بینی خجل — جوی مشک بهتر که یک توده گل
حذر کن ز نادان ده مرده گوی — چو دانا یکی گوی و پرورده گوی
صد انداختی تیر و هر صد خطاست — اگر هوشمندی یک انداز و راست
چرا گوید آن چیز در خفیه مرد — که گر فاش گردد شود روی زرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مکن پیش دیوار غیبت بسی
بود کز پسش گوش دارد کسی

درون دلت شهربندست راز
نگر تا نبیند در شهر باز

ازان مرد دانا دهان دوخته است
که بیند که شمع از زبان سوخته است

حکایت در حفظ اسرار

تکش با غلامان یکی راز گفت
که این را نباید بکس باز گفت

بسالی نیامد ز دل بر دهان
بیک روز شد منتشر در جهان

بفرمود جلاد را بی دریغ
که بردار سرهای اینان بتیغ

یکی زان میان گفت و زنهار خواست
مکش بندگان کین گنه از تو خاست

تو اول نبستی که سرچشمه بود
چو سیلاب شد پیش بستن چه سود

تو پیدا مکن راز دل بر کسی
که او خود نگوید بر هر کسی

جواهر بگنجینه داران سپار
ولی راز را خویشتن پاس دار

سخن تا نگوئی بر او دست هست
چو گفته شود یابد او بر تو دست

سخن دیو بندیست در چاه دل
ببالای کام و زبانش مهل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

توان باز دادن ره نره دیو — ولی باز نتوان گرفتن بریو

تو دانی که چون دیو رفت از قفس — نیاید بلاحول کس باز پس

یکی طفل بر دارد از رخش بند — نیاید بصد رستم اندر کمند

مگوی آنکه گر بر ملا اوفتد — وجودی از آن در بلا اوفتد

بدهقان نادان چه خوش گفت زن — بدانش سخن گوی یا دم مزن

حکایت سلامت جاهل در حجاب خاموشی

یکی خوب خلق و خلق پوش بود — که در مصر یکچند خاموش بود

خردمند مردم ز نزدیک و دور — بگردش چو پروانه جویان نور

تفکر شبی با دل خویش کرد — که پوشیده زیر زبانست مرد

اگر همچنین سر بخود در برم — چه دانند مردم که دانشورم

سخن گفت و دشمن بدانست و دوست — که در مصر نادانتر از وی هموست

حضورش پریشان شد و کار زشت — سفر کرد و بر طاق مسجد نبشت

در آیینه گر خویشتن دیدمی — به بیدانشی پرده ندریدمی

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چنین زشت از آن پرده برداشتم	که خود را نکوروی پنداشتم
کم آواز را باشد آوازه تیز	چو گفتی و رونق نماندت گریز
ترا خامشی ای خداوند هوش	وقارست و نا اهل را پرده پوش
اگر عالمی هیبت خود مبر	وگر جاهلی پرده خود مدر
ضمیر دل خویش منمای زود	که هرگه که خواهی توانی نمود
ولیکن چو پیدا شود راز مرد	بکوشش نشاید نهان باز کرد
قلم سر سلطان چه نیکو نهفت	که تا کارد بر سر نبودش نگفت
بهائم خموشند و گویا بشر	پراگنده گوی از بهائم بتر
چو مردم سخن گفت باید بهوش	وگرنه شدن چون بهائم خموش
بنطق است و عقل آدمی زاده فاش	چو طوطی سخنگوی نادان مباش

حکایت

یکی ناسزا گفت در وقت جنگ	گریبان دریدند وی را بچنگ
قفا خورده عریان و گریان نشست	جهاندیده گفتش ای خودپرست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو غنچه گرت بسته بودی دهن | دریده ندیدی چو گل پیرهن
سراسیمه گوید سخن بر گزاف | چو طنبور بی مغز بسیار لاف
نه بینی که آتش زبانست و بس | بآبی توان کشتنش در نفس
اگر هست مرد از هنر بهره ور | هنر خود بگوید نه صاحب هنر
اگر مشک خالص نداری مگوی | گرت هست خود فاش گردد ببوی
بسوگند گفتن که زر مغربیست | چه حاجت محک خود بگوید که چیست
بگویند ازین حرف گیران هزار | که سعدی نه اهلست و آمیزگار
روا باشد ار پوستینم درند | که طاقت ندارم که مغزم برند

حکایت

عضد را پسر نیک رنجور بود | شکیب از نهاد پدر دور بود
یکی پارسا گفتش از روی پند | که بگذار مرغان وحشی ز بند
قفسهای مرغ سحر خوان شکست | که در بند ماند چو زندان شکست
نگهداشت بر طاق بستانسرای | یکی نامور بلبل خوش سرای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پسر صبحدم سوی بستان شتافت | جز آن مرغ بر طاق ایوان نیافت
بخندید کای بلبل خوش نفس | تو از گفت خود مانده‌ای در قفس
ندارد کسی با تو ناگفته کار | ولیکن چو گفتی دلیلش بیار
چو سعدی که چندی زبان بسته بود | ز طعن زبان آوران رسته بود
کسی گیرد آرام دل در کنار | که از صحبت خلق گیرد کنار
مکن عیب خلق ای خردمند فاش | بعیب خود از خلق مشغول باش
چو باطل سرایند مگمار گوش | چو بی ستر بینی بصیرت بپوش

حکایت

شنیدم که در بزم ترکان مست | مریدی دف و چنگ مطرب شکست
چو چنگش کشیدند حالی بموی | غلامان و چون دف زدندش بروی
شب از درد چوگان و سیلی نخفت | دگر روز پیرش بتعلیم گفت
نخواهی که باشی چو دف روی ریش | چو چنگ ای برادر سرانداز پیش

مثل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دو کس گرد دیدند و آشوب و جنگ
پراگنده نعلین و پرنده سنگ

یکی فتنه دید از طرف بر شکست
یکی در میان آمد و سر شکست

کسی خوشتر از خویشتن دار نیست
که با خوب و زشت کسش کار نیست

ترا دیده در سر نهادند و گوش
دهن جای گفتار و دل جای هوش

مگر باز دانی نشیب از فراز
نگویی که این کوته است آن دراز

حکایت در معنی رحمت خاموشی و آفت بسیار سخنی

چنین گفت پیری پسندیده هوش
خوش آید سخنهای پیران بگوش

که در هند رفتم بکنجی فراز
چه دیدم چو یلدا سیاهی دراز

در آغوش او دختری چون قمر
فروبرده دندان بلبهاش در

چنان تنگش آورده اندر کنار
که پنداری اللیل یغشی النهار

مرا امر معروف دامن گرفت
فضول آتشی گشت و در من گرفت

طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ
که ای ناخدا ترس بی نام و ننگ

بتشنیع و دشنام و آشوب و زجر
سپید از سیه فرق کردم چو فجر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بشد آن ابر ناخوش ز بالای باغ / پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ

ز لا حول آن دیو هیکل بجست / پری پیکر اندر من آویخت دست

که ای ازرق سجاده ازرق پوش / سیه کار دنیا خر دین فروش

مرا عمرها دل ز کف رفته بود / برین شخص و جان بر روی آشفته بود

کنون پخته شد لقمه خام من / که گرمش بدر کردی از کام من

تظلم بر آورد و فریاد خواند / که شفقت بر افتاد و رحمت نماند

نماند از جوانان کسی دستگیر / که بستاندم داد ازین مرد پیر

که شرمش نیاید ز پیری همی / زدن دست در ستر نامحرمی

همی کرد فریاد و دامن بچنگ / مرا مانده سر در گریبان ز ننگ

برون رفتم از جامه بسوم چو سیر / که ترسیدم از زجر برنا و پیر

برهنه دوان رفتم از پیش زن / که در دست او جامه بهتر که من

پس از مدتی کرد بر من گذار / که میدانیم گفتمش زینهار

که من توبه کردم بدست تو بر / که گرد فضولی نگردم دگر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

کسی را نباید چنین کار پیش | که عاقل نشیند پس کار خویش

ازین شنعت این پند برداشتیم | وگر دیده نادیده انگاشتیم

گرت عقل و رایست و تدبیر و هوش | چو سعدی سخن گوی ورنه خموش

حکایت در فضیلت ستر پوشی

یکی پیش داود طائی نشست | که دیدم فلان صوفی افتاده مست

قی آلوده دستار و پیراهنش | گروهی سگان حلقه پیرامنش

چو فرخنده خوی این حکایت شنید | ز گوینده ابرو بهم درکشید

زمانی برآشفت و گفت ای رفیق | بکار آید امروز یار شفیق

برو زان مقام شنیعش بیار | که در شرع نهی است و بر خرقه عار

به پشتش درآور چو مردان که مست | عنان طریقت ندارد بدست

نیوشنده شد زین سخن تنگدل | بفکرت فرو رفت چون خر بگل

نه یارا که فرمان نگیرد بگوش | نه رغبت که مست اندر آرد بدوش

زمانی به پیچید و درمان ندید | ره سر کشیدن ز فرمان ندید

میان بست و بی اختیارش بدوش | درآورد و شهری بر او عام جوش

یکی طعنه میزد که درویش بین | زهی پارسائی و تقوی و دین

یکی صوفیان بین که می خورده اند | مرقع بسیکی گرو کرده اند

اشارت کنان این و آن را بدست | که این سرگران است و آن نیم مست

بگردن بر از جور دشمن حسام | به از شنعت شهر و جوش عوام

بلا خورد و روزی بمحنت گذاشت | بناکام بردش بجائی که داشت

شب از شرمساری و فکرت نخفت | بخندید طائی دگر روز و گفت

مریز آبروی برادر بکوی | که دهرت بریزد بشهر آبروی

ای عیب برادر مسلمان در محله بیان مکن | **حکایت** | ای زیرا که ترا زمانه در شهر رسوا خواهد کرد

بد اندر حق مردم نیک و بد | مگو ای جوانمرد صاحب خرد

که بد مرد را خصم خود میکنی | وگر نیکمردست بد میکنی

ترا هر که گوید فلان کس بدست | چنین دان که در پوستین خود است

که فعل فلان را بباید بیان | وزین فعل بد می تراید عیان

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به بد گفتن خلق چون دم زدی	اگر راست گوئی سخن هم بدی

حکایت

زبان کرد شخصی بغیبت دراز	بدو گفت داننده سرفراز
که یاد کسان پیش من بد مکن	مرا بدگمان در حق خود مکن
گرفتم ز تمکین او کم بود	نخواهد بجاه تو اندر فزود

حکایت

کسی گفت و پنداشتم طیبت است	که دزدی بسامان‌تر از غیبت است
بدو گفتم ای یار آشفته هوش	شگفت آیدم این داستان بگوش
بناراستی در چه بینی بهی	که بر غیبتش مرتبت می‌نهی
بلی گفت دزدان تهور کنند	ببازوی مردی شکم پر کنند
نه غیبت کن ناسزاوار مرد	که دیوان سیه کرد و چیزی نخورد

حکایت

مرا در نظامیه ادرار بود	شب و روز تلقین و تکرار بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرا استاد را گفتم ای پر خرد — فلان یار بر من حسد می برد

چو من داد معنی دهم در حدیث — برآید بهم اندرون خبیث

شنید این سخن پیشوای ادب — به تندی برآشفت و گفت ای عجب

حسودی پسندت نیاید ز دوست — ندانم که گفتت که غیبت نکوست

گر او راه دوزخ گرفت از خسی — ازین راه دیگر تو در وی رسی

حکایت

کسی گفت حجاج خونخواره ایست — دلش همچو سنگ سیه پاره ایست

نترسد همی ز آه و فریاد خلق — خدایا تو بستان از او داد خلق

جهاندیده پیر دیرینه زاد — جوان را یکی پند پیرانه داد

کز او داد مظلوم مسکین او — بخواهند و از دیگران کین او

تو دست از وی و روزگارش بدار — که خود زیر دستش کند روزگار

نه پندار ازو بهره مند آمدم — نه نیز از تو غیبت پسند آمدم

شارحان بجای نه پندار لفظ به پندار گرفته اند

بدوزخ برد مدبری را گناه — که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دگر کس بغیبت پیش میدوی
مبادا که تنها بدوزخ روی

حکایت

شنیدم که از پارسایان یکی
بطیبت بخندید با کودکی

دگر پارسایان خلوت نشین
بغیبش فتادند در پوستین

بآخر نماند این حکایت نهفت
بصاحب نظر باز گفتند گفت

مدر پرده بر یار شوریده حال
نه طیبت حرامست غیبت حلال

حکایت

بطفلی درم رغبت روزه خواست
ندانستمی چپ کدامست و راست

یکی عابد از پارسایان کوی
همی شستن آموختم دست و روی

که بسم الله اول بسنت بگوی
دوم نیت آور سوم کف بشوی

پس آنگه دهن شوی و بینی سه بار
مناخر بانگشت کوچک بخار

بسبابه دندان پیشین بمال
که نهیست در روزه بعد از زوال

وزان پس سه مشت آب بر روی زن
ز رستنگه موی سر تا ذقن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

دگر دستها تا بمرفق بشوی ز تسبیح و ذکر آنچه دانی بگوی

دگر مسح سر بعد از آن غسل پای همین است و ختمش بنام خدای

کس از من نداند درین شیوه به نه بینی که فرتوت شد پیر ده

شنید این سخن ده خدای قدیم بشورید و گفت ای خبیث رجیم

نه مسواک در روزه گفتی خطاست بنی آدم مرده خوردن رواست

دهان گو ز ناگفتنیها نخست بشوی که از خوردنیها بشست

کسی را که نام آمد اندر میان به نیکوترین نام و نعتش بخوان

چو همواره گویی که مردم خراند مبر ظن که نامت چو مردم برند

چنان گوی سیرت بکوی اندرم که گفتن توانی بروی اندرم

وگر شرمت از دیده ناظرست نه ای بی بصر غیب دان حاضرست

نیاید همی شرمت از خویشتن کز او فارغ و شرم داری ز من

حکایت

طریقت شناسان ثابت قدم بخلوت نشستند چندی بهم

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی زان میان غیبت آغاز کرد ... در ذکر بیچارهٔ باز کرد

کسی گفتش ای یار شوریده رنگ ... تو هرگز غزا کرده‌ای در فرنگ

بگفت از پس چار دیوار خویش ... همه عمر ننهاده‌ام پای پیش

چنین گفت درویش صادق نفس ... ندیدم چنین بخت برگشته کس

که کافر ز پیکارش ایمن نشست ... مسلمان ز جور زبانش نرست

حکایت

چه خوش گفت دیوانهٔ مرغزی ... حدیثی کزان لب بدندان گزی

من ار نام مردم بزشتی برم ... نگویم بجز غیبت مادرم

که دانند پروردگان خرد ... که طاعت همان به که مادر برد

رفیقی که غایب شد ای نیکنام ... دو چیزست ازو بر رفیقان حرام

یکی آنکه مالش بباطل خورند ... دوم آنکه نامش بزشتی برند

هر آنکو برد نام مردم بعار ... تو خیر خود از وی توقع مدار

که اندر قفای تو گوید همان ... که پیش تو گفت از پس مردمان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کسی پیش من در جهان عاقلست | که مشغول خود و ز جهان غافلست

حکایت

سه کس را شنیدم که غیبت رواست | چو زین در گذشتی چهارم خطاست

یکی پادشاه ملامت پسند | کزو بر دل خلق بینی گزند

حلال است ازو نقل کردن خبر | مگر خلق باشند ازو بر حذر

دوم پرده بر بی حیائی متن | که خود میدرد پرده بر خویشتن

ز حوضش مدار ای برادر نگاه | که او می درافتد بگردن بچاه

سوم کژ ترازوی ناراست خوی | ز فعل بدش هر چه دانی بگوی

حکایت

شنیدم که دزدی درآمد ز دشت | بدروازه سیستان برگذشت

چو چیزی خریدا ز بقال کوی | نتاکول و طمعی که باشتیش اوی

بدزدید بقال ازو نیم دانگ | برآورد دزد سیه کار بانگ

خدایا تو شب را بآتش بسوز | که ره میزند سیستانی بروز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی گفت با صوفی با صفا	ندانی فلانت چه گفت از قفا
بگفتا خموش ای برادر بخفت	ندانسته بهتر که دشمن چه گفت
کسانیکه پیغام دشمن برند	ز دشمن همانا که دشمن ترند
کسی قول دشمن نیارد بدوست	جز آنکس که در دشمنی یار اوست
نیارست دشمن جفا گفتنم	چنان کز شنیدن بلرزد تنم
تو دشمن تری کاوری بر دهان	که دشمن چنین گفت اندر نهان
سخن چین کند تازه جنگ قدیم	بخشم آورد نیکمرد سلیم
ازان همنشین تا توانی گریز	که مر فتنهٔ خفته را گفت خیز
سیه چال و مرد اندرو بسته پای	به از فتنه از جای بردن بجای
میان دو تن جنگ چون آتش است	سخن چین بدبخت هیزم کش است

حکایت

فریدون وزیری پسندیده داشت	که روشن دل و دوربین دیده داشت
رضای حق اول نگهداشتی	دگر پاس فرمان شه داشتی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نهد عامل سفله بر خلق رنج
اگر جانب حق نداری نگاه
یکی رفت پیش ملک بامداد
غرض مشنو از من نصیحت پذیر
کس از خاص لشکر نماندست و عام
بشرطی که چون شاه گردن فراز
نخواهد ترا زنده آن خودپرست
یکی سوی دستور دولت پناه
که در صورت دوستان پیش من
زمین پیش تختش ببوسید و گفت
چنین خواهم ای نامور پادشاه
چو مرگت بود وعده سیم من
نخواهی که هردم بصدق و نیاز

که تدبیر ملک است و توفیر گنج
گزندت رساند هم از پادشاه
که هر روزت آسایش و کام باد
ترا در نهان دشمن است این وزیر
که سیم و زر از وی ندارد بوام
بمیرد دهند آن زر و سیم باز
مبادا که نقدش نیاید بدست
بچشم سیاست نگه کرد شاه
بخاطر چرا نی بد اندیش من
چه پرسیدی اکنون نشاید نهفت
که باشند خلقت همه نیکخواه
بقا بیش خواهندت از بیم من
سرت سبز خواهند و عمرت دراز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

غنیمت شمارند مردان دعا — که جوشن بود پیش تیر بلا

پسندید از و شهریار آنچه گفت — تنک روی ش از تازگی بر شگفت

ز قدر و مکانی که دستور داشت — بمکانش بفزود و قدرش بکاست

ندیدم ز غماز سر گشته تر — نگون طالع و بخت برگشته تر

زبان دانی و تیره رایی که او — خلاف افگند در میان دو دوست

کنند این و آن خوش دگر باره دل — وی اندر میان کوربخت و خجل

میان دو کس آتش افروختن — نه عقلست و خود در میان سوختن

چو سعدی کسی ذوق خلوت چشید — که از هر که عالم زبان درکشید

بگو آنچه دانی سخن سودمند — وگر هیچ کس را نیاید پسند

که فردا پشیمان بر آرد خروش — که آوخ چرا حق نکردم بگوش

حکایت

زن خوب فرمانبر پارسا — کند مرد درویش را پادشاه

برو پنج نوبت بزن بر درت — که یاری موافق بود در برت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همه روز اگر غم خوری غم مدار | چو شب غمگسارت بود در کنار

کرا خانه آباد و همخوابه دوست | خدا را برحمت نظر سوی اوست

چو مستور باشد زن خوبروی | بدیدار او در بهشت است شوی

کسی برگرفت از جهان کام دل | که یکدل بود با وی آرام دل

اگر پارسا باشد و خوش سخن | نگه در نکوئی و زشتی مکن

زن خوش منش دلنشان تر که خوب | که آمیزگاری بپوشد عیوب

چو حلوا خورد سرکه از دست شوی | نه حلوا خورد سرکه اندوده روی

برد از پریچهرهٔ زشت خوی | زن دیوسیمای خوش طبع گوی

دل آرام باشد زن نیکخواه | ولیکن زن بد خدایا پناه

چو طوطی کلاغش بود همنفس | غنیمت شمارد خلاص از قفس

سر اندر جهان نه باوارگی | وگرنه بنه دل به بیچارگی

بزندان قاضی گرفتار به | که در خانه دیدن بر ابرو گره

سفر عید باشد بر آن کدخدای | که بانوی زشتش بود در سرای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در خرمی بر سرای ببند — که بانگ زن از وی برآید بلند
چو زن راه بازار گیرد بزن — وگرنه تو در خانه بنشین چو زن
اگر زن ندارد سوی مرد گوش — سراویل کحلیش در مرد پوش
زنی را که جهلست و ناراستی — بلای سر خود نه زن خواستی
چو در کیله یک جو امانت شکست — از انبار گندم فرو شوی دست
بر آن بنده حق نیکویی خواستست — که با او دل و دست زن راستست
چو در روی بیگانه خندید زن — دگر مرد گو لاف مردی مزن
زن شوخ چون دست در قلیه کرد — برو گو بنه پنجه بر روی مرد
ز بیگانگان چشم زن کور باد — چو بیرون شد از خانه در گور باد
چو بینی که زن پای بر جای نیست — ثبات از خردمندی و رای نیست
گریز از کفش در دهان نهنگ — برفتن به از زندگانی به ننگ
بپوشانش از مرد بیگانه روی — وگر نشنود چه زن آنگه چه شوی
زن خوب خوش طبع رنجست و بار — رها کن زن زشت ناسازگار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو نغز آمد این یک سخن از دو تن — که بودند سرگشته از دست زن

یکی گفت کس را زن بد مباد — دگر گفت زن در جهان خود مباد

زن نو کن ای دوست هر نوبهار — که تقویم پاری نیاید بکار

تهی پای رفتن به از کفش تنگ — بلای سفر به که در خانه جنگ

زنان شوخ و فرمانده و سرکشند — ولیکن شنیدم که در بر خوشند

کسی را که بینی گرفتار زن — مکن سعدیا طعنه بر وی مکن

تو هم جور بینی و بارش کشی — اگر یک زمان در کنارش کشی

حکایت

جوانی ز ناسازگاری جفت — بر پیرمردی بنالید و گفت

گرانباری از دست این خصم چیر — چنان می برم کآسیا سنگ زیر

بسختی بنه گفتش ای خواجه دل — کس از صبر کردن نگردد خجل

بشب سنگ بالائی ای خانه سوز — چرا سنگ زیرین نباشی بروز

چو از گلبنی دیده باشی خوشی — روا باشد ار بار خارش کشی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

درختی که پیوسته بارش خوری | تحمل کن آنگه که خارش خوری

گفتار در بیان تربیت اولاد

پسر چون ز ده برگذشتش سنین | ز نامحرمان گو فراتر نشین

بر پنبه آتش نشاید فروخت | که تا چشم برهم زنی خانه سوخت

چو خواهی که نامت بماند بجای | پسر را خردمندی آموز و رای

که گر عقل و رایش نباشد بسی | بمیری و از تو نماند کسی

بسا روزگارا که سختی برد | پسر چون پدر نازکش پرورد

خردمند و پرهیزگارش برآر | گرش دوستداری بنازش مدار

بخردی درش زجر و تعلیم کن | به نیک و بدش وعده و بیم کن

نوآموز را ذکر و تحسین و زه | ز توبیخ و تهدید استاد به

بیاموز پرورده را دسترنج | وگر دست داری چو قارون بگنج

مکن تکیه بر دستگاهی که هست | که باشد که نعمت نماند بدست

بپایان رسد کیسهٔ سیم و زر | نگردد تهی کیسهٔ پیشه ور

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چه دانی که گردیدن روزگار | به غربت بگرداندش در دیار

چو بر پیشه‌ای باشدش دسترس | کجا دست حاجت برد پیش کس

ندانی که سعدی مکان چون یافت | نه هامون نوشت و نه دریا شکافت

به خردی بخورد از بزرگان قفا | خدا دادش اندر بزرگی صفا

هر آنکس که گردن به فرمان نهد | بسی برنیاید که فرمان دهد

هر آن طفل کو جور آموزگار | نبیند جفا بیند از روزگار

پسر را نکو دار و راحت رسان | که چشمش نماند به دست کسان

هر آنکس که فرزند را غم نخورد | دگر کس غمش خورد و بدنام کرد

نگهدار از آمیزگار بدش | که بدبخت و بیره کند چون خودش

سیه نامه‌تر زان مخنث مخواه | که پیش از خطش روی گردد سیاه

از ان بی‌حمیت بباید گریخت | که نامردیش آب مردان بریخت

پسر کو میان قلندر نشست | پدر گو ز خیرش فروشوی دست

دریغش مخور بر هلاک و تلف | که پیش از پدر مرده به ناخلف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

شبی دعوتی بود در کوی من | ز هر جنس مردم در او انجمن

چو آواز مطرب برآمد ز کوی | بگردون شد آوازهٔ های و هوی

پری پیکری بود محبوب من | بدو گفتم ای لعبت خوب من

چرا با جوانان نیائی به جمع | که روشن کنی مجلس ما چو شمع

شنیدم سهی قامت سیمتن | که میرفت و میگفت با خویشتن

محاسن چو مردان ندارم بدست | نه مردی بود پیش مردان نشست

گفتار در احتراز از صحبت امردان

خرابت کند شاهد خانه کن | برو خانه آباد گردان بزن

نشاید هوس باختن با گلی | که هر بامدادش بود بلبلی

چو خود را بهر مجلسی شمع کرد | تو دیگر چو پروانه گردش مگرد

زن خوب خوش خوی آراسته | چه ماند بنادان نوخاسته

درو دم چو غنچه دمی از وفا | که از خنده افتد چو گل در قفا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه چون کودک پیچ بر پیچ شنگ	که چون مقل نتوان شکستن بسنگ
مبین در ظریفش چو حور بهشت	گران روی دیگر چو غولست زشت
گرش پای بوسی نداردت پاس	ورش خاک باشی نداند سپاس
سر از مغز و دست از درم کن تهی	چو خاطر بفرزند مردم دهی
مکن بد بفرزند مردم نگاه	که فرزند خویشت برآید تباه

حکایت

درین شهر باری بسمعم رسید	که بازارگانی غلامی خرید
شبانگه مگر دست بردش بسیب	که سیمین زنخ بود و خاطر فریب
پریچهره هر چه اوفتادش بدست	بکوبید بر سر و مغز نادان شکست
گوا کرد بر خود خدا و رسول	که دیگر نگردم بگرد فضول
رحیل آمدش هم در آن هفته پیش	دل آزرده و سر شکسته و روی ریش
چو بیرون شد از کازرون یک دو میل	به پیش آمدش سنگلاخی مهیل
بپرسید کین قلعه را نام چیست	که بسیار بیند عجب هر که زیست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چنین گفتش از کاروان همرهی — مگر تنگ ترکان ندانی همی

سیه آلکی بانگ درشت سخت — که دیگر چه رانی ببند از درخت

نه عقلست و نه معرفت نی نجوم — اگر من دگر تنگ ترکان و روم

در شهوت نفس کافر ببند — وگر عاشقی لت خور و سر ببند

چو مر بنده را همی پروری — بهیبت برارش کز و برخوری

وگر سیدش لب بدندان گزد — دماغ خداوندگاری پزد

غلام آبکش باید و خشت زن — بود بنده نازنین مشت زن

نه هر جا که بینی خط دلفریب — توانی طمع کردنش در کتیب

حکایت

در تعیین و تقریر ... کردن کتاب

گروهی نشینند با خوش پسر — که ما پاکبازیم و صاحب نظر

ز من پرس فرسوده روزگار — که بر سفره حسرت خورد روزه‌دار

از آن تخم خرما خورد گوسپند — که قفلست بر تنگ خرما و بند

سر گاو عصار از آن در کهست — که از کنجدش ریسمان کوته است

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

حکایت

یکی صورتی دید صاحب جمال ... بگردیدش از شورش عشق حال

برانداخت بیچاره چندان عرق ... که شبنم برآرد بهشتی ورق

گذر کرد بقراط بر وی سوار ... بپرسید کین را چه افتاد کار

کسی گفتش این عابد پارساست ... که هرگز خطائی ز دستش نخاست

رود روز و شب در بیابان و کوه ... ز صحبت گریزان ز مردم ستوه

ز بردست خاطر فریبی دلش ... فرو رفته پای نظر در گلش

چو آید ز خلقش ملامت بگوش ... بگرید که چند از ملامت خموش

مگوی ار بنالم که معذور نیست ... که فریادم از علتی دور نیست

نه این نقش دل می‌رباید ز دست ... دل آن می‌برد کاین نقش بست

شنید این سخن مرد کار آزمای ... کهن سال پرورده پخته رای

بگفت ار چه صیت نکوئی رود ... نه با هر کسی هرچه گوئی رود

نگارنده را خود همین نقش بود ... که شوریده را دل بیغما ربود

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چرا طفل یکروزه هوشش نبرد | که در صنع دیدن چه بالغ چه خرد

محقق همان بیند اندر ابل | که در خوبرویان چین و چگل

نقابی است هر سطر من زین کتاب | فرو بسته بر عارض دلفریب

معانی است در زیر حرف سیاه | چو در پرده معشوق و در میغ ماه

در اوراق سعدی نگنجد ملال | که دارد پس پرده چندین جمال

مرا کین سخنهاست مجلس فروز | چو آتش درو روشنائی و سوز

نرنجم ز خصمان اگر بر تپند | کزین آتش پارسی در تبند

گفتار در عدم التفات بر قول اهل دنیا

اگر در جهان از جهان رسته ایست | در از خلق بر خویشتن بسته ایست

کس از دست جور زبانها نرست | اگر خودنمایست اگر حق پرست

اگر بر پری چون ملک ز آسمان | بدامن در آویزدت بدگمان

بکوشش توان دجله را پیش بست | نشاید زبان بداندیش بست

فراهم نشینند تردامنان | که این زهد خشک است و آن دام نان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تو روی از پرستیدن حق مپیچ | بهل تا نگیرند خلقت بهیچ
چو راضی شد از بنده یزدان پاک | گر اینها نگردند راضی چه باک
بداندیش خلق از حق آگاه نیست | ز غوغای خلقش بحق راه نیست
ازان ره بجائی نیاورده اند | که اول قدم پی غلط کرده اند
دو کس بر حدیثی گمارند گوش | ازین تا بدان ز اهرمن تا سروش
یکی پند گیرد دگر ناپسند | نپردازد از حرف گیری به پند
فرومانده در کنج تاریک جای | چه دریابد از جام گیتی نمای
مپندار اگر شیر اگر روبهی | کز اینان بمردی و حیلت رهی
اگر کنج خلوت گزیند کسی | که پروای صحبت ندارد بسی
مذمت کنندش که زرق است و ریو | ز مردم چنان میگریزد که دیو
وگر خنده رویست و آمیزگار | عفیفش ندانند و پرهیزگار
غنی را بغیبت بکاوند پوست | که فرعون اگر هست در عالم اوست
وگر مرد درویش در سختی ست | بگویند ادبار و بدبختی ست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وگر کامرانی درآید ز پای — غنیمت شمارند و فضل خدای

که تا چند ازین جاه و گردن کشی — خوشی را بود در قفا ناخوشی

وگر تنگدستی تنک مایه — سعادت بلندش کند پایه

بخایندش از کینه دندان بزهر — که دون پرورست این فرومایه دهر

چو بینند کاری بدستت درست — حریصت شمارند و دنیا پرست

وگر دست همت بداری ز کار — گدا پیشه خوانندت و پخته خوار

وگر ناطقی طبل پر یاوه — وگر خامشی نقش گرمابه

تحمل کنان را نخوانند مرد — که بیچاره از بیم سر بر نکرد

وگر در سرش هول مردانگیست — گریزند ازو کین چه دیوانگیست

تعنت کنندش گر اندک خورست — که مالش مگر روزی دیگرست

وگر نغز و پاکیزه باشد خورش — شکم بنده خوانند و تن پرورش

وگر بی تکلف زید مالدار — که زینت بر اهل تمیزست عار

زبان در نهندش بایذا چو تیغ — که بدبخت زر دارد از خود دریغ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وگر کاخ و ایوان منقش کند — تن خویش را کسوتی خوش کند

بجان آید از طعنه بر وی زنان — که خود را بیاراست همچون زنان

وگر پارسائی سیاحت نکرد — سفر کردگانش نخوانند مرد

که نارفته بیرون ز آغوش زن — کدامش هنر باشد و رای و فن

جهاندیده را هم بدرند پوست — که سرگشته بخت برگشته اوست

گرش حظ از اقبال بودی و بهر — زمانه نراندی ز شهرش بشهر

عزب را نکوهش کند خرده بین — که میرنجد از خفت و خیزش زمین

وگر زن کند گوید از دست دل — بگردن در افتاد چون خر بگل

نه از جور مردم رهد زشت روی — نه شاهد ز نامردم زشت گوی

حکایت

غلامی بمصر اندرم بنده بود — که چشم از حیا در بر افگنده بود

کسی گفت هیچ این پسر عقل و هوش — ندارد بمالش بتعلیم گوش

شبی بر زدم بانگ بر وی درشت — هم او گفت مسکین بجورش بکشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گرت بر کند خشم روزی زجای | سراسیمه خوانندت و خیره رای
وگر بردباری کنی از کسی | بگویند غیرت ندارد بسی
سخی را باندرز گویند بس | که فردا دو دستت بود پیش و پس
وگر قانع و خویشتن دار گشت | بتشنیع خلقی گرفتار گشت
که همچو پدر خواهد این سفله مرد | که دنیا رها کرد و حسرت ببرد
که یارد بکنج سلامت نشست | که پیغمبر از خبث ایشان نرست
خدا را که مانند و انباز و جفت | ندارد شنیدی که ترسا چه گفت
رهائی نیابد کس از دست کس | گرفتار را چاره صبر است و بس

حکایت

جوانی هنرمند و فرزانه بود | که در وعظ چالاک و مردانه بود
نکونام و صاحبدل و حق پرست | خط عارضش خوشتر از خط دست
قوی در بلاغات و در نحو چست | ولی حرف ابجد نگفتی درست
یکی را بگفتم ز صاحبدلان | که دندان پیشین ندارد فلان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برآمد ز سودای من سرخ روی   گر این جنس بیهوده دیگر مگوی

تو در روی آن عیب بدگوی هست   ز چندین هنر چشم عقلت ببست

یقین بشنو از من که روز یقین   نبیند بدی مردم نیک بین

یکی را که علمست و تدبیر و رای   گرش پای عصمت بخیزد ز جای

بیک خرده مپسند بر وی جفا   بزرگان چه گفتند خذ ما صفا

بود خار و گل با هم ای هوشمند   چه در بند خاری تو گلدسته بند

گرا زشت خوئی بود در سرشت   نبیند ز طاوس جز پای زشت

صفائی بدست آور ای بی تمیز   که ننماید آئینهٔ تیره نیز

طریقی طلب کز عقوبت رهی   نه حرفی که انگشت بر وی نهی

منه عیب خلق ای فرومایه پیش   که چشمت فرو دوزد از عیب خویش

چرا دامن آلوده را حد زنم   چو در خود شناسم که تر دامنم

نشاید که بر کس درشتی کنی   چو خود را بتاویل پشتی کنی

چو بد ناپسند آیدت خود مکن   پس انگه بهمسایه گو بد مکن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

من از حق شناسیم وگر خود نمای
برون با تو دارم درون با خدای

چو ظاهر بعفت بیاراستم
تصرف مکن در کژ و راستم

تو خاموش اگر من بهم یا بدم
که حمال سود و زیان خودم

اگر سیرتم خوب و گر منکرست
خدایم به سر از تو داناترست

نه چشم از تو دارم به نیکی ثواب
که بینم بجرم از تو چندین عذاب

نکوکاری از مردم نیک رای
یکی را بده می‌نویسد خدای

تو نیز ای عجب هر کرا یک هنر
به بینی ز ده عیبش اندر گذر

نه یک عیب او را بانگشت پیچ
جهانی فضیلت برآور به هیچ

چو دشمن که در شعر سعدی نگاه
بنفرت کند واندرون تباه

ندارد بصد نکته نغز گوش
چو زحفی ببیند برآرد خروش

جز این علتش نیست کان بدپسند
حسد دیده نیک بینش بکند

نه مخلوق را صنع باری سرشت
سیاه و سفید آمد و خوب و زشت

نه هر چشم و ابرو که بینی نکوست
بخور پسته مغز و بینداز پوست

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باب هشتم در شکر

نفس می نیارم زد از شکر دوست — که شکری ندانم که درخورد اوست

عطاییست هر موی از او بر تنم — چگونه بهر موی شکری کنم

ستایش خداوند بخشنده را — که موجود کرد از عدم بنده را

کرا قوت وصف احسان اوست — که اوصاف مستغرق شان اوست

بدیعی که شخص آفریند ز گل — روان و خرد بخشد و هوش و دل

ز پشت پدر تا بپایان شیب — نگه تا چه تشریف دادت ز غیب

چو پاک آفریدت بهش باش و پاک — که ننگست ناپاک رفتن بخاک

پیاپی بیفشان از آئینه گرد — که مصقل نگیرد چو زنگار خورد

نه در ابتدا بودی آب منی — اگر مردی از سر بدر کن منی

چو روزی بسعی آوری سوی خویش — مکن تکیه بر زور بازوی خویش

چرا حق نمی بینی ای خودپرست — که بازو بگردش در آورد دست

چو آید بکوشیدنت خیر پیش — بتوفیق حق دان نه از سعی خویش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسر پنجگی کس نبردست گوی ‌‌‌‌‌‌ سپاس خداوند توفیق گوی

تو قائم بخود نیستی یک قدم ‌‌‌‌‌‌ ز غیبت مدد میرسد دمبدم

نه طفل زبان بسته بودی ز لاف ‌‌‌‌‌‌ همی روزی آمد بجوفش ز ناف

چو نافش بریدند روزی گسست ‌‌‌‌‌‌ به پستان مادر در آویخت دست

غریبی که رنج آردش دهر پیش ‌‌‌‌‌‌ بدارو دهند آبش از شهر خویش

پس او در شکم پرورش یافتست ‌‌‌‌‌‌ ز انبوب معده خورش یافتست

دو پستان که امروز دلخواه اوست ‌‌‌‌‌‌ دو چشمه هم از پرورشگاه اوست

کنار و بر مادر دلپذیر ‌‌‌‌‌‌ بهشت است و پستان درو جوی شیر

درختست بالای جان پرورش ‌‌‌‌‌‌ ولد میوهٔ نازنین بر برش

نه رگهای پستان درون دل است ‌‌‌‌‌‌ پس ار بنگری شیر خون دل است

بخونش فرو برده دندان چو نیش ‌‌‌‌‌‌ سرشته درو مهر خونخوار خویش

چو بازو قوی کرد و دندان ستبر ‌‌‌‌‌‌ براندایدش دایه پستان بصبر

چنان صبرش از شیر خامش کند ‌‌‌‌‌‌ که پستان شیرین فرامش کند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بوستان

تو نیز ای که در توبه طفل راه | بصیرت فراموش گردد گناه

حکایت

جوانی سر از رای مادر بتافت | دل دردمندش چو آذر بتافت

چو بیچاره شد پیشش آورد مهد | که ای سست مهر فراموش عهد

نه گریان و درمانده بودی و خرد | که شبها ز دست تو خوابم نبرد

نه در مهد نیروی حالت نبود | مگس راندن از خود مجالت نبود

تو آنی کز آن یک مگس رنجه | که امروز سالار سرپنجه

بحالی شوی باز در قعر گور | که نتوانی از خویشتن دفع مور

دگر دیده چون برفروزد چراغ | چو کرم لحد خورد پیه دماغ

چو پوشیده چشمی نه بینی که راه | نداند همی وقت رفتن ز چاه

تو گر شکر کردی که با دیده | وگرنه تو هم چشم پوشیده

معلم نیاموختت فهم و رای | سرشت این صفت در وجودت خدای

گرت منع کردی دل حق نیوش | حقت عین باطل نمودی بگوش

یعنے دل حق شنو اگر ترا جا ندادے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

گفتار اندر صنع باری در ترکیب خلقت انسانی

ببین تا یک انگشت از چند بند	بإقلیدس صنع درهم فکند
پس آشفتگی باشد و ابلهی	که انگشت بر حرف صنعش نهی
تأمل کن از بهر رفتار مرد	که چند استخوان پی زد و وصل کرد
که بی گردش کعب و زانوی و پای	نشاید قدم بر گرفتن ز جای
از آن سجده بر آدمی سخت نیست	که در صلب او مهره یک لخت نیست
دو صد مهره در یکدگر ساختست	که گل مهرهٔ چون تو پرداختست
رگت بر تن است ای پسندیده خوی	زمینی درو سیصد و شصت جوی
بصر در سر و فکر و رای و تمیز	جوارح بدل دل بدانش عزیز
بهائم بروی اندر افتاده خوار	تو همچون الف بر قدمها سوار
نگون کرده ایشان سر از بهر خور	تو آری بعزت خورش پیش سر
نزیبد ترا با چنین سروری	که سر جز بطاعت فرود آوری
ولیکن بدین صورت دلپذیر	فریفته مشو صورت خوب گیر

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ره راست باید نه بالای راست | که کافر هم از روی صورت چو ماست
ترا آنکه چشم و دهن داد و گوش | اگر عاقلی در خلافش مکوش
گرفتم که دشمن بکوبی بسنگ | مکن باری از جهل با دوست جنگ
خردمند طبعان منت شناس | بدوزند نعمت بمیخ سپاس

حکایت

نبرد آزمائی ز ادهم فتاد | بگردن درش مهره بر هم فتاد
چو پیلش فرو رفت گردن بتن | نگشتی سرش تا نگشتی بدن
پزشکان بماندند حیران درین | مگر فیلسوفی ز یونان زمین
سرش باز پیچید و رگ راست شد | وگر وی نبودی زمن خواست
دگر نوبت آمد بنزدیک شاه | نکرد آن فرومایه در وی نگاه
خردمند را سر فرو شد بشرم | شنیدم که میرفت و میگفت نرم
اگر دی نپیچیدمی گردنش | نپیچیدی امروز روی از منش
فرستاد تخمی بدست رهی | که باید که بر عود سوزش نهی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ملک را یکی عطسه آمد ز دود | سر و گردنش همچنان شد که بود
بغداد از پی مرد بشتافتند | بجستند بسیار و کم یافتند
ولکن گردن از شکر منعم مپیچ | که روزی بپیچی سر از باری هیچ

گفتار اندر نظر در صنع باری تعالی

شب از بهر آسایش تست و روز | مه روشن و مهر گیتی فروز
سپهر از برای تو فراش وار | همی گسترانند بساط بهار
اگر باد و برفست و باران و میغ | وگر رعد چوگان زند برق تیغ
همه کارداران فرمان برند | که تخم تو در خاک می پرورند
وگر تشنه مانی ز سختی مجوش | که سقای ابر آبت آرد بدوش
ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام | تماشاگه دیده و مغز و کام
عسل دادت از نحل و منّ از هوا | رطب دادت از نخل و نخل از نوا
همه نخلبندان بخایند دست | ز حیرت که نخلی چنین کس نبست
خور و ماه و پروین برای تواند | قنادیل سقف سرای تواند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زخارت گل آورد و از نافه مشک   زر از کان و برگ تر از چوب خشک
بدست خودت چشم و ابرو نگاشت   که محرم باغیار نتوان گذاشت
توانا که آن نازنین پرورد   بالوان نعمت چنین پرورد
بجان گفت باید نفس بر نفس   که شکرش نه کار زبانست و بس
خدایا دلم خون شد و دیده ریش   که می بینم انعامت از گفت بیش
نگویم دد و دام و مور و سمک   که فوج ملایک بر اوج فلک
هنوزت سپاس اندکی گفته اند   ز بیور هزاران یکے گفته اند
برو سعدیا دست و دفتر بشوی   براهی که پایان ندارد مپوی

حکایت

یکی گوش کودک بمالید سخت   که ای بوالعجب گوی برگشته بخت
ترا تیشه دادم که هیزم شکن   نگفتم که دیوار مسجد بکن
زبان آمد از بهر شکر و سپاس   بغیبت نگرداندش حق شناس
گذرگاه قرآن و پندست گوش   به بهتان و باطل شنیدن مکوش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

دو چشم از پی صنع باری نکوست | ز عیب برادر فرو گیر و دوست

گفتار اندر نظر در حال ناتوانان و شکر نعمت حق تعالی

نداند کسی قدر روز خوشی | وگر روزی افتد بسختی کشی

زمستان درویش در تنگسال | چه سهل است پیش خداوند مال

سلیمی که یکچند نالان بخفت | خداوند را شکر صحت بگفت

چه مردانه رو باشی و تیزپای | بشکرانه باکند پایان بپای

به پیر کهن بر ببخشد جوان | توانا کند رحم بر ناتوان

چه داند جیحونیان قدر آب | ز واماندگان پرس در آفتاب

عرب را که بر دجله باشد قعود | چه غم دارد از تشنگان زرود

کسی قیمت تندرستی شناخت | که یکچند بیچاره در تب گداخت

ترا تیره شب کی نماید دراز | که غلطی ز پهلو بپهلوی باز

براندیش از افتان و خیزان تب | که رنجور داند درازی شب

ببانگ دهل خواجه بیدار گشت | چه داند شب پاسبان چون گذشت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت سلطان طغرل با هندوی پاسبان

شنیدم که طغرل شبی در خزان
گذر کرد بر هندوی پاسبان

ز باریدن برف و باران و سیل
بلرزش درافتاده همچون سهیل

دلش بر وی از رحمت آورد جوش
که اینک قبای پوستینم بپوش

دمی منتظر باش بر طرف بام
که بیرون فرستم بدست غلام

درین بود و باد بهاری وزید
شهنشه در ایوان شاهی خزید

وشاقی پریچهره در خیل داشت
که طبعش بدو اندکی میل داشت

تماشای ترکش چنان خوش فتاد
که هندوی مسکین برفتش ز یاد

قبای پوستینی گذشتش بگوش
ز بدبختیش در نیامد بدوش

مگر رنج سرما بر ویش نبود
که جور سپهر انتظارش نبود

نگه کن چو سلطان بغفلت بخفت
که چوبک زنش بامدادان بگفت

مگر نیکبختت فراموش شد
چو دستت در آغوش آغوش شد

ترا شب بعیش و طرب میرود
چه دانی که بر ما چه شب میرود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرو برده سر کاروانی به نیک — پیاده یا فرو رفتگانش بریگ

مدارای خداوند زورق بر آب — که بیچارگان را گذشت از سر آب

توقف کنید ای جوانان چست — که در کاروانند پیران سست

تو خوش خفته در هودج کاروان — مهار شتر در کف ساروان

چه هامون و کوهت چه سنگ و گل — نه باز پس ماندگان پرس حال

ترا کوه پیکر هیون میبرد — پیاده چه دانی که خون میخورد

بآرام دل خفتگان در بنه — چه دانند حال شکم گرسنه

حکایت

یکی را عسس دست بسته بود — همه شب پریشان و دلخسته بود

بگوش آمدش در شب تیره رنگ — که شخصی همی نالد از دست تنگ

شنید این سخن دزد مغلول و گفت — تو باری ز غم چند نالی بخفت

برو شکر یزدان کن ای تنگدست — که دستت عسس تنگ بر هم نبست

مکن ناله از بینوائی بسی — چو بینی ز خود بینواتر کسی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

برهنه تنی یک درم وام کرد
تن خویش را کسوت خام کرد
بنالید کای طالع بدلگام
بگرما بخستم درین زیر خام
چو ناپخته آمد ز سختی بجوش
یکی گفتش از چاه زندان خموش
بجای آوری خام شکر خدای
که چون ما نه خام بر دست و پای

حکایت

یکی کرد بر پارسائی گذر
بصورت جهود آمدش در نظر
قفای فرو کوفت بر گردنش
ببخشید درویش پیراهنش
خجل گفت کانچه از من آمد خطاست
ببخشای بر من چه جای خطاست
بشکرانه گفتا بشر نیستم
که آنم که پنداشتی نیستم
نکوسیرت بی تکلف برون
به از نیکنام خراب اندرون
بنزدیک من شب رو راهزن
به از فاسق پارسا پیرهن

حکایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زره بازپس مانده میگریست
که مسکین تر از من درین دشت کیست

خری بارکش گفتش ای بی تمیز
زجور فلک چند نالی تو نیز

بروشکر کن چون بخر بر نه
که آخر بزیر کسان خر نه

حکایت

فقیهی برافتاده مستی گذشت
بمستوری خویش مغرور گشت

ز نخوت بدو التفاتی نکرد
جوان سر برآورد کای پیرمرد

بروشکر کن چون بنعمت دری
که محرومی آید ز مستکبری

یکی را که در بند بینی مخند
مبادا که ناگه درافتی به بند

نه آخر در امکان تقدیر هست
که فردا چو من باشی افتاده مست

ترا آسمان خط بمسجد نبشت
مزن طعنه بر دیگری در کنشت

به بند ای مسلمان بشکرانه دست
که زنار مغ بر میانت نبست

نه خود میرود هر که جویان اوست
بعنفش کشان میبرد لطف دوست

نگر تا قضا از کجا سیر کرد
که کوری بود تکیه بر غیر کرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گفتار اندر نظر صاحبدلان در حق نه در اسباب

تنت سست باری شفا در نبات — اگر شخص را مانده باشد حیات

عسل خوش کند زندگان را مزاج — ولی درد مردن ندارد علاج

رمق مانده را که جان اندرون — بر آمد چه سود انگبین در دهن

یکی گرز پولاد بر مغز خورد — کسی گفت صندل بمالش بدرد

ز پیش خطر تا توانی گریز — ولیکن مکن با قضا پنجه تیز

درون تا بود قابل شرب و اکل — بدن تازه روی بود پاکیزه شکل

خراب آنگه این خانه گردد تمام — که با هم نسازند طبع و طعام

مزاجت تر و خشک و گرم است و سرد — مرکب ازین چار طبعست مرد

یکی زین چو بر دیگری یافت دست — ترازوی عدل طبیعت شکست

اگر باد سرد نفس نگذرد — تف سینه جان در خروش آورد

وگر دیگ معده بجوشد طعام — تن نازنین را شود کار خام

در اینان نبندد دل اهل شناخت — که پیوسته با هم نخواهند ساخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

توانائی تن مدان از خورش — که لطف حقت میدهد پرورش

بحقت که گر دیده بر تیغ و کارد — نهی حق شکرش نخواهی گزارد

چو روی بخدمت نهی بر زمین — خدا را ثنا گوی و خود را مبین

گدائیست تسبیح و ذکر و حضور — گدا را نباید که باشد غرور

گرفتم که خود خدمتی کرده — نه پیوسته اقطاع او خورده

گفتار در سابقهٔ حکم ازل و توفیق خیر

نخست او ارادت بدل در نهاد — پس این بنده بر آستان سر نهاد

گر از حق نه توفیق خیری رسد — کی از بنده خیری بغیری رسد

زبان را چه بینی که اقرار داد — ببین تا زبان را که گفتار داد

در معرفت دیدهٔ آدمیست — که بگشاده بر آسمان و زمیست

کیت فهم بودی نشیب و فراز — گر این در نکردی بروی تو باز

سر آورد و دست از عدم در وجود — درین جود بنهاد و در وی سجود

وگرنه کی از دست جود آمدی — محالست کز سر سجود آمدی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بحکمت زبان داد و گوش آفرید
که باشند صندوق دل را کلید

وگرنه زبان قصه بردشتی
کش از سر دل کی خبر داشتی

وگر نیستی سعی جاسوس گوش
خبر کی رسیدی بسلطان هوش

مرا لفظ شیرین خواننده داد
ترا سمع دراک داننده داد

مدام این دو چون حاجبان بر درند
ز سلطان بسلطان خبر می برند

چه اندیشی از خود که فعلم نکوست
از آن در نگه کن که تقدیر اوست

برد بوستانبان بایوان شاه
بتحفه ثمر هم ز بستان شاه

حکایت سفر هندوستان و ضلالت بت پرستان

بتی دیدم از عاج در سومنات
مرصع چو در جاهلیت منات

چنان صورتش بسته تمثالگر
که صورت نه بندد از آن خوبتر

ز هر ناحیت کاروانها روان
بدیدار آن صورت بی روان

طمع کرده رایان چین و چگل
چو سعدی وفا زان بت سنگدل

زبان آوران رفته از هر مکان
تضرع کنان پیش آن بی زبان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرو ماندم از کشف این ماجرا ... که حیی جمادی پرستد چرا

مغی را که با من سر و کار بود ... نکوگوی و هم حجره و یار بود

بنرمی بپرسیدم ای برهمن ... عجب دارم از کار این بقعه من

که مدهوش این ناتوان پیکرند ... مقید بچاه ضلال اندرند

نه نیروی دستش نه رفتار پای ... ورش بفگنی بر نخیزد ز جای

نبینی که چشمانش از کهرباست ... وفا جستن از سنگ چشمان خطاست

برین گفتم آن دوست دشمن گرفت ... چو آتش شد از خشم و در من گرفت

مغان را خبر کرد و پیران دیر ... ندیدم در آن انجمن روی خیر

چو آن راه کج پیششان راست بود ... ره راست در چشمشان کج نمود

که مرد ارچه دانا و صاحبدلست ... بنزدیک بیدانشان جاهلست

فرو ماندم از چاره همچون غریق ... برون از مدارا ندیدم طریق

چو بینی که جاهل بکین اندرست ... سلامت بتسلیم و لین اندرست

مهین برهمن را ستودم بلند ... که ای پیر تفسیر استا و زند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرا نیز با نقش این بت خوشیست ... که شکلی خوش و صورتی دلکشست

بدیع آیدم صورتش در نظر ... ولیکن ز معنی ندارم خبر

که سالوک این منزلم عنقریب ... بد از نیک نا در شناسد غریب

تو دانی که فرزین این رقعه ... نصیحتگر شاه این بقعه

عبادت بتقلید گمراهیست ... خنک رهروی را که آگاهیست

چه معنیست صورت این صنم ... که اول پرستندگانش منم

برهمن ز شادی برافروخت رو ... پسندید و گفت ای پسندیده گوی

سوالت صوابست و فعلت جمیل ... بمنزل رسد هر که جوید دلیل

جز این بت که هر صبح از اینجا که هست ... برآرد بیزدان داور دو دست

وگر خواهی امشب همینجا بباش ... که فردا شود سر این بر تو فاش

شب آنجا ببودم بفرمان پیر ... چو بیژن بچاه بلا در اسیر

شبی همچو روز قیامت دراز ... مغان گرد من بی وضو در نماز

کشیشان هرگز نیازرده آب ... بغلها چو مردار در آفتاب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بگو کرده بودم گناه عظیم ‌ ‌ ‌ که بردم دران شب عذابی الیم

همه شب درین قید غم مبتلا ‌ ‌ ‌ یکی دست بر دل یکی بر دعا

که ناگه دهل زن فرو کوفت کوس ‌ ‌ ‌ بخواند از فضای برهمن خروس

خطیب سیه پوش شب بیخلاف ‌ ‌ ‌ برآورد شمشیر روز از غلاف

فتاد آتش صبح در سوخته ‌ ‌ ‌ بیکدم جهانی شد افروخته

تو گفتی که در خطهٔ زنگبار ‌ ‌ ‌ ز یک گوشه ناگه درآمد تتار

مغان تبه رای ناشسته روی ‌ ‌ ‌ بدیر آمدند از در و دشت و کوی

کس از مرد در شهر و بیرون نماند ‌ ‌ ‌ دران بتکده جای درزن نماند

من از غصه رنجور و از خواب مست ‌ ‌ ‌ که ناگه تماثیل برداشت دست

بیکبار ازیشان برآمد خروش ‌ ‌ ‌ تو گفتی که دریا درآمد بجوش

چو بتخانه خالی شد از انجمن ‌ ‌ ‌ برهمن نگه کرد خندان بمن

که دانم ترا بیش مشکل نماند ‌ ‌ ‌ حقیقت عیان گشت باطل نماند

چو دیدم که جهل اندرو محکمست ‌ ‌ ‌ خیال محال اندرو مدغمست

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نیارستم از حق دگر هیچ گفت | که حق ز اهل باطل بباید نهفت
چو بینی زبردست را زیر دست | نه مردی بود پنجه خود شکست
زمانی بسالوس گریان شدم | که من زانچه گفتم پشیمان شدم
بگریه دل کافران کرد میل | عجب نیست سنگ ار بگردد بسیل
دویدند خدمت کنان سوی من | بعزت گرفتند بازوی من
شدم عذرگویان بر شخص عاج | بکرسی زر کوفت بر تخت ساج
بتک را یکی بوسه دادم بدست | که لعنت برو باد و بر بت پرست
بتقلید کافر شدم روز چند | برهمن شدم در مقالات زند
چو دیدم که در دیر گشتم امین | نگنجیدم از خرمی در زمین
در دیر محکم ببستم شبی | دویدم چپ و راست چون عقربی
نگه کردم از زیر تخت و زبر | یکی پرده دیدم مکلل بزر
پس پرده مطرانی آذر پرست | مجاور سر ریسمانی بدست
بفورم در ان حال معلوم شد | چو داود کاهن برو موم شد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که ناچار چون ورکشد ریسمان
برهمن شد از روی من شرمسار
بتازید و من در پیش تاختم
که دانستم از زنده آن برهمن
پسندد که از من برآید دمار
چو از کار مفسد خبر یافتی
که گر زنده اش مانی آن بی هنر
وگر سر بخدمت نهد بر درت
فریبنده را پای در پی منه
تمامش بکشتم بسنگ آن خبیث
چو دیدم که غوغا برانگیختم
چو اندر نیستانش آتش زدی
بکش بچه مار مردم گزای

برآورد صنم دست فریاد خوان
که شنعت بود بخیه بر روی کار
نگونش بچاهی در انداختم
بماند کند سعی در خون من
مبادا که رازش کنم آشکار
ز دستش برآور چو دریافتی
نخواهد تر از زنده گانی دگر
وگر دست یابد ببرد سرت
چو رفتی و دیدی امانش مده
که از مرده دیگر نیاید حدیث
رها کردم آن بوم و بگریختم
ز شیران بپرهیز اگر بخردی
چو کشتی در آن خانه دیگر مپای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو زنبور خانه بیابی شو فتی — گریز از محلت که گرم اوفتی
بچابک‌تر از خود مینداز تیر — چو افتاد دامن بدندان بگیر
در اوراق سعدی چنین پند نیست — که چون پای دیوار کندی مایست
بهند آمدم بعد از آن رستخیز — وز آنجا براه یمن تا حجیز
از آن جمله تلخی که بر من گذشت — دهانم جز امروز شیرین نگشت
در اقبال تایید بوبکر سعد — که مادر نزاید چنو قبل و بعد
ز جور فلک دادخواه آمدم — درین سایه گستر پناه آمدم
دعا گوی این دولتم بنده وار — خدایا تو این سایه پاینده دار
که مرهم نهادم نه در خورد خویش — که در خورد انعام و اکرام خویش
کی این شکر نعمت بجا آورم — اگر پای گردد بخدمت سرم
فرج یافتم بعد از آن بندها — هنوزم بگوش است از آن پندها
یکی آنکه هرگه که دست نیاز — برآرم بدرگاه دانای راز
بیاد آید آن لعبت چینیم — کند خاک در چشم خودبینیم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدانم که دستی که بر داشتم — به نیروی خود بر نیفراشتم

نه صاحبدلان دست بر می‌کشند — که سر رشته از غیب در می‌کشند

در خیر باز است و طاعت ولیک — نه هر کس توانا است بر فعل نیک

همین است مانع که در بارگاه — نشاید شدن جز بفرمان شاه

کلید قدر نیست در دست کس — توانای مطلق خدا است و بس

پس ای مرد پوینده بر راه راست — ترا نیست منت خداوند راست

چو در غیب نیکو نهادت سرشت — نیاید ز خوی تو کردار زشت

ز زنبور کرد این حلاوت پدید — همانکس که در مار زهر آفرید

چو خواهد که ملک تو ویران کند — نخست از تو خلقی پریشان کند

وگر باشدش بر تو بخشایشی — رساند بخلق از تو آسایشی

تکبر مکن بر ره راستی — که دستت گرفتند و برخاستی

سخن سودمند است اگر بشنوی — بمردان رسی گر طریقت روی

مقامی بیابی گرت ره دهند — که بر خوان عزت سماطت نهند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ولیکن نباید که تنها خوری | ز درویش درمانده یاد آوری

فرستی مگر رحمتی در پیم | که بر کرده خویش واثق نیم

باب نهم در توبه

بیا ای که عمرت بهفتاد رفت | مگر خفته بودی که برباد رفت

همه برگ بودن همی ساختی | بتدبیر رفتن نپرداختی

قیامت که بازار مینو نهند | منازل باعمال نیکو دهند

بضاعت بچندانکه آری بری | وگر مفلسی شرمساری بری

که بازار چندانکه آگنده‌تر | تهیدست را دل پراگنده‌تر

ز پنجه درم پنج اگر کم شود | دلت ریش سرپنجهٔ غم شود

چو پنجاه سالت برون شد ز دست | غنیمت شمر پنج روزی که هست

اگر مرده مسکین زبان داشتی | بفریاد و زاری فغان داشتی

که ای زنده چون هست امکان گفت | لب از ذکر چون مرده برهم مخفت

چو ما را بغفلت بشد روزگار | تو باری دمی چند فرصت شمار

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت پیرمرد و تحسر بر روزگار جوانی

شبی در جوانی و طیب نعم
جوانان نشستیم چندی بهم

چو بلبل سرایان چو گل تازه روی
ز شوخی درافگنده غلغل بکوی

جهاندیده پیری ز ما بر کنار
ز دور فلک لیل مویش نهار

چو فندق دهان از سخن بسته بود
نه چون ما لب از خنده چون پسته بود

جوانی فرا رفت کای پیرمرد
چه در کنج حسرت نشینی بدرد

یکی سر برآر از گریبان غم
بآرام دل با جوانان بچم

برآورد سر سالخورد از نهفت
جوابش نگر تا چه پیرانه گفت

چو باد صبا بر گلستان وزد
چمیدن درخت جوان را سزد

چمد تا جوانست سرسبز و خوید
شکسته شود چون بزردی رسید

بهاران که باد آورد بید مشک
بریزد درخت جوان برگ خشک

نزیبد مرا با جوانان چمید
که بر عارضم صبح پیری دمید

بقید اندرم جره بازی که بود
دمادم سر رشته خواهد درود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شما راست نوبت بر این خوان نشست | که ما از تنعم بشستیم دست

چو بر سر نشست از بزرگی غبار | دگر چشم عیش جوانی مدار

مرا برف باریده بر پر زاغ | نشاید چو بلبل تماشای باغ

کند جلوه طاوس صاحب جمال | چه میخواهی از باز برکنده بال

مرا غله تنگ اندر آمد درو | شما را کنون میدمد سبزه نو

گلستان ما را طراوت گذشت | که گلدسته بندد چو پژمرده گشت

مرا تکیه جان پدر بر عصاست | دگر تکیه بر زندگانی خطاست

مسلم جوان راست بر پای جست | که پیران برند استعانت بدست

گل سرخ رویم نگر زر ناب | فرو رفت چون زرد شد آفتاب

هوس پختن از کودک ناتمام | چنان زشت نبود که از پیر خام

مرا می بباید چو طفلان گریست | ز شرم گناهان نه طفلانه زیست

نکو گفت لقمان که نازیستن | به از سالها بر خطا زیستن

هم از بامدادان در کلبه بست | به از سود و سرمایه دادن ز دست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

جوان تا رساند سیاهی بنور | برد پیر مسکین سیاهی بگور

حکایت

کهن سالی آمد بنزد طبیب | ز نالیدنش تا بمردن قریب

که دستم برگ بر نه ای نیکرای | که پایم همی بر نیاید ز جای

بدان ماند این قامت خفته‌ام | که گویی بگل در فرو رفته‌ام

برو گفت دستی جهان بر گسل | که پایت قیامت برآید ز گل

قطعه

اگر در جوانی زدی دست و پای | در ایام پیری بهش باش و رای

چو دوران عمر از چهل در گذشت | مزن دست و پا کآبت از سر گذشت

نشاط از من آنگه رمیدن گرفت | که شامم سپیده دمیدن گرفت

بباید هوس کردن از سر بدر | که دور هوسبازی آمد بسر

بسبزی کجا تازه گردد دلم | که سبزی نخواهد دمید از گلم

تفرج کنان در هوا و هوس | گذشتیم بر خاک بسیار کس

کسانیکه دیگر بغیب اندرند | بیایند و بر خاک ما بگذرند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دریغا که فصل جوانی برفت
بلهو و لعب زندگانی برفت

دریغا چنان روح پرور زمان
که بگذشت بر ما چو برق یمان

ز سودای آن پوشم و این خورم
نپرداختیم تا غم دین خورم

دریغا که مشغول باطل شدیم
ز حق دور ماندیم و غافل شدیم

چه خوش گفت با کودک آموزگار
که کاری نکردیم و شد روزگار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

جوانا ره طاعت امروز گیر
که فردا جوانی نیاید ز پیر

فراغ دلت هست و نیروی تن
چو میدان فراخست گوئی بزن

من این روز را قدر نشناختم
بدانستم اکنون که در باختم

قضا روزگاری ز من در ربود
که هر روزی از وی شبی قدر بود

چه کوشش کند پیر خر زیر بار
تو میرو که بر باد پایی سوار

شکسته قدح ور ببندند چست
نیاورد خواهد بهای درست

کنون کوفتادت بغفلت ز دست
طریقی ندارد بجز باز بست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که گفتت بجیحون در انداز تن / چو افتاد هم دست و پایی بزن

بغفلت بدادی ز دست آب پاک / چه چاره کنون جز تیمم بخاک

چو از چابکان در دویدن گرو / نبردی هم افتان و خیزان برو

گر آن بادپایان برفتند تیز / تو بیدست و پای از نشستن بخیز

حکایت در معنی ادراک پیش از فوت

شبی خوابم اندر بیابان فید / فرو بست پای دویدن بقید

شتربانی آمد بهول و ستیز / زمام شتر بر سرم زد که خیز

مگر دل نهادی بمردن ز پس / که بر می‌نخیزی ببانگ جرس

مرا همچو تو خواب خوش در سرست / ولیکن بیابان به پیش اندرست

تو کز خواب نوشین ببانگ رحیل / نخیزی دگر کی رسی در سبیل

فرو کوفت طبل شتر ساربان / بمنزل رسید اول کاروان

خنک هوشیاران فرخنده بخت / که پیش از دهل زن بسازند رخت

بره خفتگان تا بر آرند سر / نبینند ره رفتگان را اثر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

سبق برد رهرو که برخاست زود / پس از نقل بیدار بودن چه سود

چو شیبت در آمد بروی شباب / شبت روز شد دیده برکن ز خواب

من آن روز برکندم از عمر امید / که افتادم اندر سیاهی سپید

دریغا که بگذشت عمر عزیز / بخواهد گذشت این دمی چند نیز

گذشت آنچه در ناصوابی گذشت / وزین نیز هم در نیابی گذشت

کنون وقت تخم است اگر پروری / گر امید داری که خرمن بری

بشهر قیامت مرو تنگدست / که وجهی ندارد بحسرت نشست

گرت چشم عقلست تدبیر گور / کنون کن که چشمت نخوردست مور

بمایه توان ای پسر سود کرد / چه سود افتد آنرا که سرمایه خورد

کنون کوش کاب از کمر در گذشت / نه وقتی که سیلاب از سر گذشت

کنونت که چشم است اشکی ببار / زبان در دهانست عذری بیار

نه پیوسته باشد روان در بدن / نه همواره گردد زبان در دهن

ز دانندگان بشنو امروز قول / که فردا نکیرت بپرسد بهول

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

غنیمت شمار این گرامی نفس	که بی مرغ قیمت ندارد قفس
مکن عمر ضایع بافسوس و حیف	که فرصت عزیزست و الوقت سیف

حکایت

قضا زنده را رگ جان بر درید	دگر کس بمرگش گریبان درید
چنین گفت بیننده تیز هوش	چو فریاد و زاری رسیدش بگوش
ز دست شما مرده بر خویشتن	گرش دست بودی دریدی کفن
که چندین ز تیمار و دردم مپیچ	که روزی دو پیش از تو کردم بسیج
فراموش کردی مگر مرگ خویش	که مرگ منت ناتوان کرد و ریش
محقق چو بر مرده ریزد گلش	نه بر وی که بر خود بسوزد دلش
ز هجران طفلی که در خاک رفت	چه نالی که پاک آمد و پاک رفت
تو پاک آمدی بر حذر باش و پاک	که ننگست ناپاک رفتن بخاک
کنون باید این مرغ را پای بست	نه وقتی که سر رشته برد از دست
نشستی بجای دگر کس بسی	نشینند بجای تو دیگر کسی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

اگر پهلوانی و گر تیغ زن
نخواهی بدر بردن الا کفن

خر وحش اگر بگسلاند کمند
چو در ریگ ماند شود پای بند

ترا نیز چندان بود دست زور
که پایت نرفتست در ریگ گور

منه دل برین سالخورده مکان
که گنبد نپاید برو گردکان

چو دی رفت و فردا نیامد بدست
حساب از همین یکنفس کن که هست

حکایت

فرو رفت جم را یکی نازنین
کفن کرد چون کرمش ابریشمین

بدخمه درآمد پس از چند روز
که بروی بگرید بزاری و سوز

چو پوسیده دیدش حریرین کفن
بفکرت چنین گفت با خویشتن

من از کرم برکنده بودم بزور
بکندند ازو باز کرمان گور

دو بیتم جگر کرد روزی کباب
که میگفت گوینده با رباب

دریغا که بی ما بسی روزگار
بروید گل و بشگفد لاله زار

بسی تیر و دی ماه و اردیبهشت
برآید که ما خاک باشیم و خشت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت

یکی پارسا سیرت حق‌پرست — فتادش یکی خشت زرین بدست

سر هوشمندش چنان خیره کرد — که سودای دل روشنش تیره کرد

همه شب در اندیشه کین گنج و مال — درو تا زیم ره نیابد زوال

دگر قامت عجزم از بهر خواست — نباید بر کس دوتا کرد و راست

سرائی کنم پای بستش رخام — درختان سقفش همه عود خام

یکی حجره خاص از پی دوستان — در حجره اندر سرا بوستان

بفرسودم از رقعه بر رقعه دوخت — تف دیگدان چشم و مغزم بسوخت

دگر زیردستان پزند خورش — براحت دهم روح را پرورش

بسختی بکشت این نمد بسترم — روم زین سپس عبقری گسترم

خیالش خرف کرد و کالیوه رنگ — بمغزش فرو برده خرچنگ چنگ

فراغ مناجات و رازش نماند — خور و خواب و ذکر و نمازش نماند

بصحرا در آمد سر از عشوه مست — که جائی نبودش قرار نشست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی بر سر گور گل می‌سرشت
که حاصل کنند زان گل گور خشت

باندیشه در خود فرو رفت پیر
که ای نفس کوته نظر پند گیر

چه بندی درین خشت زرین دلت
که یکروز خشتی کنند از گلت

طمع را نه چندان دهانست باز
که بازش نشیند بیک لقمه آز

بدار ای فرومایه زین خشت دست
که جیحون نشاید بیک خشت بست

تو غافل در اندیشهٔ سود و مال
که سرمایهٔ عمر شد پایمال

برین خاک چندان صبا بگذرد
که هر ذره از ما بجائی برد

غبار هوا چشم عقلت بدوخت
سموم هوس کشت عمرت بسوخت

بکن سرمهٔ غفلت از چشم پاک
که فردا شوی سرمه در زیر خاک

حکایت عداوت درمیان دو شخص

میان دو کس دشمنی بود و جنگ
سر از کبر بر یکدگر چون پلنگ

ز دیدار هم تا بحدی رمان
که بر هر دو تنگ آمدی آسمان

یکی را اجل در سر آورد جیش
سر آمد برو روزگاران عیش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۳۰۵

بداندیش ویرا درون شاد گشت ‌ ‌ بگورش پس از مدتی برگذشت

شبستان گورش در اندوده دید ‌ ‌ که وقتی سرایش زر اندوده دید

ز روی عداوت ببازوی زور ‌ ‌ یکی تخته برکندش از روی گور

سر تاجور دیدش اندر مغاک ‌ ‌ دو چشم جهان بینش آگنده خاک

وجودش گرفتار زندان گور ‌ ‌ تنش طعمهٔ کرم و تاراج مور

ز دور فلک بدر رویش هلال ‌ ‌ ز جور زمان سرو قدش خلال

کف دست و سرپنجهٔ زورمند ‌ ‌ جدا کرده ایام بندش ز بند

چنانش بر او رحمت آمد ز دل ‌ ‌ که بسرشت بر خاکش از گریه گل

پشیمان شد از کردهٔ خوی زشت ‌ ‌ بفرمود بر سنگ گورش نبشت

مکن شادمانی بمرگ کسی ‌ ‌ که دهرت نماند پس از وی بسی

شنید این سخن عارفی هوشیار ‌ ‌ بنالید کای قادر کردگار

عجب گر تو رحمت نیاری برو ‌ ‌ که بگریست دشمن بزاری برو

تن ما شود نیز روزی چنان ‌ ‌ که بر وی بسوزد دل دشمنان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

مگر در دل دوست رحم آیدم — چو بیند که دشمن ببخشایدم
بجائی رسد کار سر دیر زود — که گوئی دو رو دیده هرگز نبود
زدم تیشه یک روز بر تل خاک — بگوش آمدم ناله دردناک
که زنهار اگر مردی آهسته تر — که چشم و بناگوش و روی است و سر

حکایت

شبی خفته بودم بعزم سفر — پی کاروانی گرفتم مگر
برآمد یکی سهمگین باد و گرد — که بر چشم مردم جهان تیره کرد
بره بر یکی دختر خانه بود — بمعجر غبار از پدر می زدود
پدر گفتش ای نازنین چهر من — که شوریده داری دل از مهر من
نه چندان نشیند درین دیده گرد — که بازش بمعجر توان پاک کرد
تن نفس را عنا چو سرکش ستور — دوان می برد تا بسر شیب گور
اجل ناگهت بگسلاند رکیب — عنان باز نتوان گرفت از نشیب

موعظت و پند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خبر داری ای استخوانی قفس
که جان تو مرغیست نامش نفس

چو مرغ از قفس رفت و بگسست قید
دگر ره نگردد بسعی تو صید

نگهدار فرصت که عالم دمیست
دمی پیش دانا به از عالمیست

سکندر که بر عالمی حکم داشت
در آندم که بگذشت و عالم گذاشت

میسر نبودش کزو عالمی
ستانند و مهلت دهندش دمی

برفتند و هر کس درود آنچه کشت
نماند بجز نام نیکو و زشت

چرا دل برین کاروانگه نهیم
که یاران برفتند و ما بر رهیم

پس از ما همین گل دمد بوستان
نشینند با یکدگر دوستان

دل اندر دلارام دنیا مبند
که ننشست با کس که دل بر نکند

چو در خاکدان لحد خفت مرد
قیامت بیفشاند از موی گرد

سر از جیب غفلت برآور کنون
که فردا نماند بحسرت نگون

نه چون خواهی آمد بشیراز در
سر و تن بشوئی ز گرد سفر

پس ای خاکسار گنه عنقریب
سفر کرد خواهی بشهر غریب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بباران از دو سر چشمهٔ دیده جوی
ور آلایشی داری از خود بشوی

حکایت در ایام طفولیت

ز عهد پدر یادم آید همی
که باران رحمت برو هر دمی

که در خردیم لوح و دفتر خرید
ز بهرم یکی خاتم زر خرید

بدر کرد ناگه یکی مشتری
بخرمائی از دستم انگشتری

چو نشناسد انگشتری طفل خرد
بشیرینی از وی توانند برد

تو هم قیمت عمر نشناختی
که در عیش شیرین برانداختی

قیامت که نیکان بر اعلی رسند
ز قعر ثری بر ثریا رسند

ترا خود بماند سر از ننگ پیش
که گردت برآید عملهای خویش

برادر ز کار بدان شرم دار
که در روی نیکان شوی شرمسار

در آن روز کز فعل پرسند و قول
اولوالعزم را تن بلرزد ز هول

بجائی که دهشت خورند انبیا
تو عذر گنه را چه داری بیا

زنانی که طاعت برغبت برند
ز مردان ناپارسا بگذرند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ترا شرم ناید ز مردی خویش
که باشد زنان را قبول از تو بیش

زنان را بعذری معین که هست
ز طاعت بدارند گه گاه دست

تو بی عذر یکسو نشینی چو زن
روا کم ز زن لاف مردی مزن

مرا خود چه باشد زبان آوری
چنین گفت شاه سخن عنصری

مرا خود مبین ای عجب در میان
به بین تا چه گفتند پیشینیان

چو از راستی بگذری خم بود
چه مردی بود کز زنی کم بود

بناز و طرب نفس پرورده گیر
بایام دشمن قوی کرده گیر

یکی بچه گرگ می پرورید
چو پرورده شد خواجه بر هم درید

چو بر پهلوی جان سپردن بخفت
جهاندیده بر سرش رفت و گفت

تو دشمن چنین نازنین پروری
ندانی که ناچار زخمش خوری

نه ابلیس در حق ما طعنه زد
کزینان نیاید بجز کار بد

فغان از بدیها که در نفس ماست
که ترسم شود ظن ابلیس راست

چو ملعون پسند آمدش قهر ما
خدایش بر انداخت از بهر ما

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کجا سر برآریم ازین عار و ننگ | که با او بصلحیم و با حق بجنگ
نظر دوست نادر کند سوی تو | چو در روی دشمن بود روی تو
گرت دوست باید کزو بر خوری | نباید که فرمان دشمن بری
بسیم سیه تا چه خواهی خرید | که خواهی دل از مهر یوسف برید
روا دارد از دوست بیگانگی | که دشمن گزیند بهم خانگی
ندانی که کمتر نهد دوست پای | چو بیند که دشمن بود در سرای

حکایت

یکی برد با پادشاهی ستیز | بدشمن سپردش که خونش بریز
گرفتار در دست آن کینه توز | همیگفت با خود براهی و سوز
اگر دوست بر خود نیازردمی | کی از دست دشمن جفا بردمی
تو از دوست گر عاقلی بر مگرد | که دشمن نیارد نگه در تو کرد
جفا جور دشمن بدردش پوست | رفیقی که بر خود بیازرد دوست
تو با دوست یکدل شو و یکسخن | که خود بیخ دشمن براید ز بن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نه پندارم این زشت نامی نکوست | بخشنودی دشمن آزار دوست

حکایت

یکی مال مردم بتلبیس خورد | چو برخاست لعنت بر ابلیس کرد
چنین گفت ابلیس اندر رهی | که هرگز ندیدم چنین ابلهی
ترا با منست ای فلان آشتی | چرا تیغ پیکار برداشتی
دریغست فرموده دیو زشت | که دست ملک بر تو خواهد نوشت
روا داری از جهل و ناپاکیت | که پاکان نویسند ناپاکیت
طریقی بدست آر و صلحی بجوی | شفیعی برانگیز و عذری بگوی
که یک لحظه صورت نبندد امان | چو پیمانه پر شد بدور زمان
وگر دست قوت نداری بکار | چو بیچارگان دست زاری برآر
وگر رفت از اندازه بیرون بدی | چو گفتی که بد رفت نیک آمدی
فراشو چو بینی در صلح باز | که ناگه در توبه گردد فراز
مرو زیر بار گنه ای پسر | که حمال عاجز بود در سفر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

پی نیکمردان بباید شتافت | که هر کاین سعادت طلب کرد یافت

ولیکن تو دنبال دیو خسی | ندانم که در صالحان چون رسی

پیمبر کسی را شفاعتگرست | که بر جاده شرع پیغمبرست

ره راست رو تا بمنزل رسی | تو بر ره نه زین قبل واپسی

چو گاوی که عصار چشمش ببست | دوان تا بشب شب همان جا که هست

حکایت

گل آلوده‌ای راه مسجد گرفت | ز بخت نگون طالع اندر شگفت

یکی زجر کردش که تبت یداک | مرو دامن آلوده بر جای پاک

مرا رقتی در دل آمد برین | که پاکست و خرم بهشت برین

در آن جای پاکان امیدوار | گل آلوده معصیت را چه کار

بهشت آن ستاند که طاعت برد | کرا نقد باید بضاعت برد

مکن دامن از گرد زلت بشوی | که ناگه ز بالا ببندند جوی

مگو مرغ دولت ز قیدم بجست | هنوزش سر رشته داری بدست

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

وگر دیر شد گرم رو باش و چست
ز دیر آمدن غم ندارد درست

هنوزت اجل دست خواهش نبست
برآور بدرگاه داور دو دست

مخسب ای گنه کرده خفته خیز
بعذر گنه آب چشمی بریز

چو حکم ضرورت بود کابروی
بریزند باری برین خاک کوی

ور ایت نماند شفیع آر پیش
کسی را که هست آبروی از تو بیش

بقهر ار براند خدای از درم
روان بزرگان شفیع آورم

حکایت

همی یادم آید ز عهد صغر
که عیدی برون آمدم با پدر

ببازیچه مشغول مردم شدم
در آشوب خلق از پدر گم شدم

برآوردم از هول و دهشت خروش
پدر ناگهانم بمالید گوش

که ای شوخ چشم آخرت چند بار
بگفتم که دستم ز دامن مدار

بتنها نداند شدن طفل خرد
که مشکل بود راه نادیده برد

تو هم طفل راهی بسعی ای فقیر
برو دامن نیکمردان بگیر

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مکن با فرومایه مردم نشست
چو کردی ز هیبت فرو شوی دست

بفتراک پاکان در آویز چنگ
که عارف ندارد ز دریوزه ننگ

مریدان بقوت ز طفلان کم اند
مشایخ چو دیوار مستحکم اند

بیاموز رفتار ازان طفل خرد
که چون استعانت بدیوار برد

ز زنجیر ناپارسایان برست
که در حلقهٔ پارسایان نشست

اگر حاجتی داری این حلقه گیر
که سلطان ازین در ندارد گزیر

برو خوشه چین باش سعدی صفت
که گرد آوری خرمن معرفت

حکایت مست خرمن سوز

یکی غله مرداد مه توده کرد
ز تیمار دی خاطر آسوده کرد

شبی مست شد و آتشی بر فروخت
نگون بخت کالیوه خرمن بسوخت

دگر روز در خوشه چیدن نشست
که یک جو ز خرمن نماندش بدست

چو سرگشته دیدند درویش را
یکی گفت پروردهٔ خویش را

نخواهی که گردی چنین تیره روز
بدیوانگی خرمن خود مسوز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گر از دست غیرت شد اندر زبی | تو آنی که در خرمن آتش زدی
فصاحت بود خرمن اندوختن | پس از خرمن خویشتن سوختن
مکن جان من تخم دین ورز و داد | مده خرمن نیکنامی به باد
چو برگشته بختی در افتد به بند | از او نیکبختان بگیرند پند
تو پیش از عقوبت در عفو کوب | که سودی ندارد فغان زیر چوب
برآر از گریبان غفلت سرت | که فردا نماند خجل در برت

حکایت

یکی متفق بود بر منکری | گذر کرد بر وی نکو محضری
نشست از خجالت عرق کرده روی | که آیا خجل گشتم از شیخ کوی
شنید این سخن پیر روشن روان | بر او بر بشورید و گفت ای جوان
نیاید همی شرمت از خویشتن | که حق حاضر و شرم داری ز من
نیاسایی از جانب هیچ کس | برو جانب حق نگهدار و بس
چنان شرم دار از خداوند خویش | که شرمت ز بیگانگان است و خویش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

حکایت

زلیخا چو گشت از می عشق مست — بدامان یوسف در آویخت دست

چنان دیو شهوت رضا داده بود — که چون گرگ در یوسف افتاده بود

بتی داشت بانوی مصر از رخام — برو معتکف بامدادان و شام

دران لحظه رویش بپوشید و سر — مبادا که زشت آیدش در نظر

غم آلوده یوسف بکنجی نشست — بسر بر ز نفس ستمکاره دست

زلیخا دو دستش ببوسید و پای — که ای سست پیمان سرکش درآی

بسندان دلی روی درهم مکش — به تندی پریشان مکن وقت خوش

روان گشتش از دیده بر چهره جوی — که برگرد و ناپاکی از من مجوی

تو در روی سنگی شدی شرمسار — مرا شرم باید ز پروردگار

چه سود از پشیمانی آید بکف — چو سرمایهٔ عمر کردی تلف

شراب از پی سرخروئی خورند — وزو عاقبت زردروئی برند

بعذرآوری خواهش امروز کن — که فردا نماند مجال سخن

حکایت

پلیدی کند گربه بر جای پاک | چو زشتش نماید بپوشد بخاک
تو آزادی از ناپسندیده ها | نترسی که بر وی فتد دیده ها
براندیش ازان بندهٔ پرگناه | که از خواجه آبق شود چندگاه
اگر باز گردد بصدق و نیاز | بزنجیر و بندش نیارند باز
بکین آوری با کسی برستیز | که ازوی گزیرت بود یا گریز
کنون کرد باید عمل را حساب | نه وقتیکه منشور گردد کتاب
کسی گرچه بد کرد هم بد نکرد | که پیش از قیامت غم خود بخورد
گر آیینه از آه گردد سیاه | شود روشن آیینهٔ دل بآه
بترس از گناهان خویش این نفس | که روز قیامت نترسی ز کس

حکایت

غریب آمدم در سواد حبش | دل از دهر فارغ سر از عیش خوش
بره بر یکی دکه دیدم بلند | تنی چند مسکین بر و پای بند

بسیج سفر کردم اندر نفس — بیابان گرفتم چو مرغ از قفس

یکی گفت کین بندیان شبروند — نصیحت نگیرند و حق نشنوند

چو بر کس نیامد ز دستت ستم — ترا گر جهان شحنه گیرد چه غم

نکونام را کس نگیرد اسیر — بترس از خدا و مترس از امیر

نیاورد عامل غش اندر میان — نیندیشد از رفع دیوانیان

وگر عیبش آفریبست تیر — زبان حسابش نگردد دلیر

چو خدمت پسندیده آرم بجای — نیندیشم از دشمن تیره رای

اگر بنده کوشش کند بنده وار — عزیزش بدارد خداوندگار

وگر کند رایست در بندگی — ز جانداری افتد بخربندگی

تقدم بمرش نه گز ملک بگذری — که گر بازمانی ز دد کمتری

حکایت

یکی را بچوگان مه دامغان — بزد تا چو طبلش برآمد فغان

شب از بیقراری نیارست خفت — برو پارسائی گذر کرد و گفت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بشب گر بری بر شمعه سوخته
کسی روز محشر نگردد خجل
اگر هوشمندی ز داور بخواه
هنوزت سر صلح داری چه بیم
لطیفی که آوردت از نیست هست
اگر بنده دست حاجت بر آر
نیاید برین در کسی عذر خواه
نریزد خدا آبروی کسی

گناه آبرویش نبردی بر فلک
کشتی باید که برد سوز دل
شب توبه تقصیر روز گناه
در عذر خواهان نبندد کریم
عجب گر بیفتی نگیرد دست
وگر شرمسار آب حسرت ببار
که سیل ندامت بشستش گناه
که ریزد گناه آب چشمش بسی

حکایت

بصنعا درم طفلی اندر گذشت
چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت
قضا نقش یوسف جمالی نکرد
که ماهی گورش چو یونس نخورد
درین باغ سروی نیامد بلند
که باد اجل بیخش از بن نکند
عجب نیست بر خاک اگر گل شکفت
که چندین گل اندام در خاک خفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدل گفتم ای ننگ مردان بمیر | که کودک رود پاک و آلوده پیر
ز سودای آشفتگی بر قدش | برانگیختم سنگی از مرقدش
زهولم دران جای تاریک و تنگ | بشوریده حال و بگردید رنگ
چو باز آمدم زان تغیر بهوش | ز فرزند دلبندم آمد بگوش
گرت وحشت آمد ز تاریک جای | بهش باش و با روشنائی درآی
شب گور خواهی منور چو روز | ازینجا چراغ عمل برفروز
تن کارکن می بلرزد ز تب | مبادا که نخلش نیارد رطب
گروهی فراوان طمع ظن برند | که گندم نیفشانده خرمن برند
بر آن خورد سعدی که بیخی نشاند | کسی برد خرمن که تخمی فشاند

باب دهم در مناجات

بیا تا برآریم دستی ز دل | که نتوان برآورد فردا ز گل
بفصل خزان در نبینی درخت | که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز | ز رحمت نگردد تهیدست باز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بپندار ازین در که هرگز نبست — که نومید گردد برآورده دست

همه طاعت آرند و مسکین نیاز — بیا تا بدرگاه مسکین نواز

ق

چو شاخ برهنه برآریم دست — که بی برگ ازین بیش نتوان نشست

خداوندگارا نظر کن بجود — که جرم آمد از بندگان در وجود

گناه آید از بندهٔ خاکسار — بامید عفو خداوندگار

کریما برزق تو پرورده ایم — بانعام و لطف تو خو کرده ایم

گدا چون کرم بیند و لطف و ناز — نگردد ز دنبال بخشنده باز

چو ما را بدنیا تو کردی عزیز — بعقبی همین چشم داریم نیز

عزیزی و خواری تو بخشی و بس — عزیز تو خواری نبیند ز کس

خدایا بعزت که خوارم مکن — بذل گنه شرمسارم مکن

مسلط مکن چون منی بر سرم — ز دست تو به گر عقوبت برم

بگیتی بتر زین نباشد بدی — جفا بردن از دست همچون خودی

مرا شرمساری ز روی تو بس — دگر شرمسارم مکن پیش کس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گرم سر افتد ز تو سایه — سپهرم بود کمترین پایه

اگر تاج بخشی سر افرازدم — تو بردار تا کس نیندازدم

حکایت

تنم میلرزد چو یاد آورم — مناجات شوریده در حرم

که میگفت با حق بزاری بسی — مینفگن که دستم نگیرد کسی

بلطفم بخوان یا بران از درم — ندارد بجز آستانت سرم

تو دانی که مسکین و بیچاره ایم — فرو مانده با نفس اماره ایم

نمی تازد این نفس سرکش چنان — که عقلش تواند گرفتن عنان

که با نفس و شیطان برآید بزور — مصاف پلنگان نیاید ز مور

بمردان راهت که راهی بده — وزین دشمنانم پناهی بده

خدایا بذات خداوندیت — باوصاف بیمثل و مانندیت

بلبیک حجاج بیت الحرام — بمدفون یثرب علیه السلام

بتکبیر مردان شمشیر زن — که مرد وغا را شمارند زن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بطاعات پیران آراسته / بصدق جوانان نوخاسته

که ما را در آن ورطهٔ یک نفس / ز ننگ دو گفتن بفریاد رس

امیدست از آنان که طاعت کنند / که بی طاعتان را شفاعت کنند

بپاکان کز آلایشم دور دار / و گر زلتی رفت معذور دار

بپیران پشت از عبادت دوتا / ز شرم گنه دیده بر پشت پا

که چشمم ز روی سعادت مبند / زبانم بوقت شهادت مبند

چراغ یقینم فرا راه دار / ز بد کردنم دست کوتاه دار

بگردان ز نادیدنی دیده ام / مده دست بر ناپسندیده ام

من آن ذره ام در هوای تو نیست / وجود و عدم در ظلامم یکیست

ز خورشید لطفت شعاعی بسم / که جز در شعاعت نبیند کسم

بدی را نگه کن که بهتر کسست / گدا را ز شاه التفاتی بسست

مرا گر بگیری بانصاف و داد / بنالم که عفوم نه این وعده داد

خدایا بذلت مران از درم / که صورت نه بندد در دیگرم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ور از جهل غائب شدم روز چند — کنون کامدم در برویم مبند

چه عذر آرم از ننگ تردامنی — مگر عجز پیش آورم کای غنی

فقیرم بجرم گناهم مگیر — غنی را ترحم بود بر فقیر

چرا باید از ضعف حالم گریست — اگر من ضعیفم پناهم قویست

خدایا بغفلت شکستیم عهد — چه زور آورد با قضا دست جهد

چه برخیزد از دست تدبیر ما — همین نکته بس عذر تقصیر ما

همه هرچه کردم تو برهم زدی — چه قوت کند با خدائی خودی

نه من سر ز حکمت بدر میبرم — که حکمت چنین میرود بر سرم

حکایت

سیه چرده‌ای را کسی زشت خواند — جوابی بگفتش که حیران بماند

ز من صورت خویش خود کرده‌ام — که عیبم شماری که بد کرده‌ام

ترا با من ار زشت رویم چه کار — نه آخر منم زشت و زیبانگار

از آنم که بر سر نبشتی ز پیش — نه کم کردم ای بنده پرور نه بیش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

توانائی آخر که فتادنیم | توانای مطلق توئی من کیم
گرم رهنمائی رسیدم بخیر | وگر گم کنی باز ماندم ز سیر
جهان آفرین گر نه یاری کند | کجا بنده پرهیزگاری کند

حکایت

چه خوش گفت درویش کوتاه دست | که شب توبه کرد و سحر گه شکست
گر او توبه بخشد بماند درست | که پیمان ما بی ثباتست و سست
بحقت که چشمم ز باطل بدوز | بنورت که فردا بنارم مسوز
ز مسکینیم روی در خاک رفت | غبار گناهم بر افلاک رفت
تو یک نوبت ای ابر رحمت ببار | که در پیش باران نپاید غبار
ز جرمم درین مملکت جاه نیست | ولیکن بملک دگر راه نیست
تو دانی ضمیر زبان بستگان | تو مرهم نهی بر دل خستگان

حکایت

مغی در برو روی از جهان بسته بود | بتی را بخدمت میان بسته بود

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پس از چند سال آن نکوهیده کیش | قضا حالتی صعبش آورد پیش

بپای بت اندر بامید خیر | بنالید بیچاره بر خاک دیر

که درمانده ام دستگیر ای صنم | بجان آمدم رحم کن بر تنم

بزارید در خدمتش بارها | که هیچش بسامان نشد کارها

بتی چون برآرد مهمات کس | که نتواند از خود براندن مگس

برآشفت کای پای بند ضلال | بباطل پرستیدمت چند سال

مهمی که در پیش دارم برآر | وگرنه بخواهم ز پروردگار

هنوز از بت آلوده رویش بخاک | که کامش برآورد یزدان پاک

حقایق شناسی درین خیره شد | سر وقت صافی برو تیره شد

که سرگشته دوران یزدان پرست | هنوزش سر از خمر بتخانه مست

دل از کفر و دست از جنایت نشست | خدایش برآورد کامی که جست

فرو رفت خاطر درین مشکلش | که پیغامی آمد بگوش دلش

که پیش صنم پیر ناقص عقول | بسی گفت و قولش نیامد قبول

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بوستان

۳۲۷

گر از درگه ما شود نیز رد	پس آنگه چه فرق از صنم تا صمد
دل اندر صمد باید ای دوست بست	که عاجزترند از صنم هر چه هست
محال است اگر سر برین در نهی	که باز آیدت دست حاجت تهی
خدایا مقصر بکار آمدیم	گنهکار و امیدوار آمدیم

حکایت مست و موذن

شنیدم که مستی ز تاب نبید	بمقصورهٔ عابدی در دوید
بنالید بر آستان کرم	که یارب بفردوس اعلی برم
موذن گریبان گرفتش که هین	سگ و مسجد ای فارغ از عقل و دین
چه شایسته کردی که خواهی بهشت	نمی زیبدت ناز با روی زشت
بگفت این سخن پیر و بگریست مست	که مستم بدار از من ای خواجه دست
عجب داری از لطف پروردگار	که باشد گنهکاری امیدوار
ترا می نگویم که عذرم پذیر	در توبه بازست و حق دستگیر
همی شرم دارم ز لطف کریم	که خوانم گنه پیش عفوش عظیم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کسی را که پیری در آرد ز پای / چو دستش نگیری نخیزد ز جای

من آنم ز پای اندر افتاده پیر / خدایا بفضلت توام دستگیر

نگویم بزرگی و جاهم ببخش / فرو ماندگی و گناهم ببخش

اگر یاری اندک زلل داندم / بنابخردی شهره گرداندم

تو بینا و ما خائف از یکدگر / که تو پرده پوشی و ما پرده در

برآورده مردم ز بیرون خروش / تو با بنده در پرده و پرده پوش

بنادانی از بندگان سرکشند / خداوندگاران قلم در کشند

اگر جرم بخشی بمقدار جود / نماند گنهکاری اندر وجود

وگر خشم گیری بقدر گناه / بدوزخ فرست و ترازو مخواه

گرم دست گیری بجائی رسم / وگر بفگنی بر نگیرد کسم

که زور آورد گر تو یاری دهی / که گیرد چو تو رستگاری دهی

دو خواهند بودن بمحشر فریق / ندانم کدامان دهندم طریق

عجب گر بود راهم از دست راست / که از دست من جز کجی بر نخاست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۲۲۹

دلم میدهد وقت وقت این امید | که حق شرم دارد ز موی سفید
عجب دارم ار شرم دارد ز من | که شرمم نیاید ز خویشتن
نه یوسف که چندین بلا دید و بند | چو حکمش روان گشت و قدرش بلند
گنه عفو کرد آل یعقوب را | که معنی بود صورت خوب را
بکردار بدشان مقید نکرد | بضاعات مزجات شان رد نکرد
ز لطفت همین چشم داریم نیز | برین بی بضاعت ببخش ای عزیز

بضاعت نیاوردم الا امید
خدایا ز عفوم مکن نا امید

تمت

نثر خاتمة الطبع قدیم و قطعه تاریخ نتیجه فکر کشاف عقد فیض خفی و مولانا محمد هادی علی مرحوم متخلص به اشک و یک قطعه تاریخ طبع شاه زمانک خیال [illegible] آفرین عدیم المثال سخنور کامل و متقن منشی کالکا پرشاد متخلص بوجد بخیال الحاقات مضامین یادگار مصنفین بدتر بیاض [illegible] تمت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خاتمه از جناب فیضمآب حضرت مولوی محمد هادی علی صاحب مرحوم

حمد بهار آفرینی که گلهای رنگارنگ از شاخ کلک سحبان نگار سخن سنجان دمانیده
و صفحهٔ کاغذ را از لاله و ارغوان و نسرین گوناگون مضامین رشک تختهٔ چمن گردانیده
سوسن را از ده زبان بوصف نعتش اقرار و نا فرمان امر جلیل القدرش را فرمان بردار برای
ظهور رنگ یکتائی و نشر نفحات بی همتائی تا قصهٔ سرسبزی باغ جهان و حدیقهٔ آسمان
کرد گلی از گلزار قدس در گلشن رسالت خندان کرد که بنفشه بر بوی مویش دمیده و نرگس
چشم بر رویش و دیده و میکه بوی ریح پرورش مشام جان درایند هزاران هزار صلوٰة
و تسلیم از دل و زبان بر آید که بیت درود ملک بر روان تو باد بر اصحاب و بر
پیروان تو باد بعد ازین نافهٔ مشک یاد و دماغ را طبلهٔ عطار کناد که درین موسم
سیه با سنبل زاری جوشیده و آب بر آب یاسمین طرف جویباری دویده و شمیم جانفزا
هر طرف عطر بیز شد و نسیم و صبا از جوار عنبر آمیز شد گلستان سخنوران اعجاز پرداز
اعنی بوستان حضرت سعدی شیرازی از آثار ربیع شادابی بی اندازه یافت و
آب و رنگ طبع نوشگفتگی تازه یافت همانا که درین روضهٔ مینو سواد از معنی
رنگ گل نیست و طائر مضمون بر سر هر شاخ سطر و لفظ بیش گویا بلبلی ست بهار از دمی بهشت
نمودارش را از ابر پیام و سلامی و شمشاد موزون مصرعش را سرو آزاد غلامی
طوطیان شیرین ادای فصاحت از حلاوت گفتارش شکر شکن و عندلیبان نغمه سرای
بلاغت دم تحسین از گل کمالات نوازن بالجمله ناطور بساتین کامرانی چمن پیرای
آمال و امانی سبز بخت بلند نام منشی نولکشور عالیمقام الٰهی همراده در آستین و
گریبان و گلهای عمدهٔ مقاصد به امان باد که چون همت بفیض ساقی ازل من بست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برای جہر انجمن گلدستہ ازین چمن بہشت خدا انخلبندی را اثری بخشد و این گل را ثمری بخشد کہ شمامۂ اطراف و دیار و دستنبوی اکناف و امصار گردد اکنون کہ نثر این انجا میدہ ہادی امان آن در رسید کہ در گلزمین نظم ریشہ دوانی و سبزۂ تاریخ بنظر

قطعات شانی

قطعۂ تاریخ

اندرین عرض زبان نقش و نگار طبع یافت — نامۂ کار آگہی مطبوع نظم بی عدیل

حسن صورت با کمال سیرت ہمت فن — شد عیان ظاہرش بر خوبی باطن دلیل

شاخ طوبی از طراوت گشت ہر یک مصرعہ — جدول از آب صفا مانند نہر سلسبیل

بیت بیت از آب رنگ تازہ شد بستان سرا — صفحہ صفحہ زینتش گلہاست گلزار خلیل

می نشاند شک سر و مصرع تاریخ سال — بوستان گردید سنبل زار طبع جمیل

ایضاً

صد شکر کز فیض نضارت بخش گلزار سخن — باد بہار خرمی در گلشن معنی وزید

ای اشک بہر سال آن گل کرد از شاخ قلم — در بوستان از سبزۂ نو طبع ریحانی دمید

قطعۂ تاریخ از جناب موجب

شد بوستان مطبوع جانی این نکتہ یاب بوستان — گر بوی خلقش میتوان گفتن جواب بوستان

گشت از سواد نافہ را سوداگرش قیمت فزا — خوش بوی مشک آمد دلا از مشک ناب بوستان

بوی قمیص جز و دان گردید عطر مغز جان — شد یوسف معنی نہان اندر نقاب بوستان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ای سیر از سیر چمن با خوش نگلگشت عدن
هر کس کو از روز ازل معنی سعدی کرده حل
بو دست از عمر کهن همچون زلیخا پیر زن
شادا از صفای عیان نقطه اش هر جا نشان
از چوب خشک یک قلم گل کرد صد باغ ارم

فال تماشائی بزن بگشای باب بوستان
چون طفل غنچه در بغل دارد کتاب بوستان
نو گشته زین طبع حسن شباب بوستان
این بوستان با باغبان کرد انتخاب بوستان
من در حسابم از رقم تو در حساب بوستان

موجد نگار سنگ بین تاریخ کار سنگ بین
از آبشار سنگ بین آمد چه آب بوستان
۱۲۷۹ھ

خاتمة الطبع جديد

رونق و شگفتگی کلام و بیان ثنا طرازی حدیقه آرای کن فکان و ابتسام روائح مرام با هتزاز نسیم بهاری نعت سید الانام بیشتر برای بهار طبع تماشائیان نقاد شگفته و درون هویدا باد که درین اوان نزهت اقتران گلشن جاوید بهار معانی گلستان رنگین مقال فصاحت بیانی یعنی بوستان حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی بقلم جلی در بهارکده مطبع گرامی نخلبند بساتین فتوت جناب منشی نول کشور صاحب سی آئی ای مقام کانپور بار بست

بماه مئی سنه ۱۸۹۳ع سرمایه سبزی و شادابی انطباع اندوخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رقعات امان اللہ حسینی - بلاغت و فصاحت میں مشہور ہے۔

رقعات نظامیہ۔

رقعہ گلستان حکمت - از مولوی عبد العزیز آروی۔

رقعات احسن - جسکا نام ارژنگ فرہنگ ہے از حکیم محمد احسن بطرز دیباچہ۔

پنج رقعہ ولایت - از سید ولایت علی

گلزار ولایت۔

رقعات فیض آگین - مکتوبات۔

توقیعات کسریٰ - از جلال الدین طباطبائی۔

کلیات نثر مرزا غالب - پنج آہنگ - دستنبو - مہر نیمروز۔

ابو الفضل - جسکو مولوی ہادی علی مرحوم نے محشی کیا۔

رسالہ طغرا - نثرہائے مشہور مع رقعات۔

حسن و عشق - مولفہ نعمت خان عالی کیفیات حسن و عشق ہیں۔

مرقعہ قضا و قدر - مصنفہ منشی ظہیر الدین۔

رقعات نامی تصنیف مولوی حکیم الدین۔

مینا بازار - مولفہ ارادت خان واضح بہت خوشخط و محشی۔

شرح مینا بازار - مطبوعہ نادر از مولوی

خیابان شرح گلستان - از [illegible] الدین علی خان آرزو و امام بخش صہبائی۔

شرح سہ نثر ظہوری - نثر نورس و شرح از مولانا مفتی سعد اللہ مغفور۔

گشائش نامہ - مع فرہنگ تصنیف منشی راحکران۔

لذۃ الافہام - نثر تصنیف مولوی سید محمد علی موسوی دہلوی

تضمین گلستان - اشعار گلستان کی تضمین۔

سلک مسلسل - مصنفہ منشی جیند رکا پرشاد۔

بندگی نامہ بطور ترجیع بند مصنفہ رای کنھیا لال بہادر۔

مظہر العجائب - مصنفہ مرزا قتیل صفات ہر شی کا تذکرہ لالہ آنند گھنشیام۔

تاج المدائح - نثر رنگین تصنیف منشی انوار حسین تسلیم سہسوانی در صنائع۔

صفات کائنات - مشہور کتاب ہے انشا پردازی ہیں کہ صفات سراپا و دیگر اشیاء مختلف کے صفات جو کہ بڑے بڑے اساتذہ نے مثل طغرا و ظہوری وغیرہ نے لکھے ہیں وہ سب بعنوان شایستہ اس میں درج کیے ہیں۔

کتب اخلاق و موعظت و تصوف

گلستان نثر شیخ سعدی شیرازی محشی لائق دید ہے۔

ایضاً - متوسط قلم۔

ایضاً - جوب قلم کاغذ سفید ولایتی عمدہ۔

ایضاً - کاغذ حنائی۔

ایضاً - پر قلم و واضح خوشخط مع فرہنگ مثل نگین و خوشنما۔

گلستان - پر تسم منقول عنہ محشی مولوی ہادی علی یادگار ہیں۔

[illegible]ان مترجم - ترجمہ لفظ بلفظ ہوا ہے

شرح گلستان - مصنفہ مولوی محمد اکرم ملتانی۔

فیض رضوان شرح گلستان از مولوی ریاض علی مرحوم

گلستان حکیم قاآنی بجواب [illegible] شیخ سعدی قابل دید ہے۔

بہارستان جامی بجواب گلستان سعدی۔

خارستان - موعظت و اخلاق میں نایاب کتاب نظم و نثر گفتار میں جیسے ہم پہلوی گلستان ہے اور صفات معنوی نصائح و انداز میں اُس سے ہم پلہ ہم میزان ہے گلستان کے آٹھ باب ہیں اسکا سولہ باب پر حساب خاص کر بعد گل کا رنگ جمتا ہے اسی لیے ہندی کو اس کے بعد گلستان پڑھانا زیبا ہے منشی ونید بالی میر منشی ایجنسی بھوپال نے اصل نسخہ بڑی کوشش سے صحیح کر کے چھپوایا از سر نو نام مصنف کا زندہ کیا بڑی عمدہ و معنوی لائق دید ہے

اسرار الاولیا - از حضرت شیخ فرید شکر گنج رحمہ اللہ

اخلاق محمدی - مصنفہ محمد علی یزدی۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مصباح الہدایت - بعبارت فارسی عوارف کا مشہور کتاب ہے -
رسالہ ہدیۃ ال[illegible]ین - موعظت میں -
مطالب [illegible]ی - مصنفہ شاہ [illegible] رالعلی در تصوف و موعظت نافعہ
[illegible] العباد - شرح قصیدہ بانت سعاد -
پندنامہ مصنفہ حضرت فرید الدین عطار تصوف میں -
کیمیای سعادت - از امام محمد غزالی -
اخلاق جلالی - محشی از ملا جلال الدین محقق دوانی -
اخلاق ناصری - مشہور علم اخلاق میں -
اخلاق محسنی - از ملا حسین واعظ -
گلشن اسرار - تصنیف مولوی انور علی در تصوف -
میناے پند - از مولوی رفعت علی رفعت نصائح اخلاق میں -
مکتوبات امام ربانی - ہر سہ جلد بے نادر کتاب ہے آئینہ علماے باطن اہل حق ہے از ارشادات حضرت مجدد الف ثانی بہت خوبی کے ساتھ ایک مطالب مکاتیب مجتمع ہو کر طبع ہوا ہے طالبین خواہش دلی سے خرید فرماتے ہیں -
گنجینۂ عرفان - مصنفہ فرید الدین عطار و دیگر عرفا -
رسالہ غوثیہ مسمی بہ شہباز العشق از ارشادات حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ
بوستان جلی قلم - مانند قلم اوسط مطلع لائن دیم ہے کاغذ سفید -
ایضاً - کاغذ خاکی -
بوستان - دو مصرعہ خوشخط [illegible] شیخ سعدی بقلم جلی
ایضاً - دو مصرعہ متوسط
بوستان - سہ مصرعہ متن و حاشیہ میں تین مصرعہ میں -
ایضاً - دو مصرعہ مطبوعہ مطبع علوی -

مثنوی شاہ شرف - از شاہ بو علی قلندر عارفانہ مضمون ہے -
مثنوی معنوی - مولوی چہار مصرعہ شش دفتر مشہور بالحاق دفتر ہفتم -
شرح مثنوی بحر العلوم - طبع جدید از تصنیفات حضرت مولانا عبد العلی بحر العلوم یہ شرح حامل المتن ہے -
لطائف معنوی - شرح مثنوی مولوی روم -
مکاشفات رضوی - شرح مثنوی روم از مولوی محمد رضا -
مجموعۂ مثنویات - یہ کلیات حضرت فرید الدین عطار کی اس کے شامل دس رسالے ہیں -
مثنوی سلسبیل - مصنفہ حکیم منور حسین حکیم تخلص -
مجالس العشاق - باتصویر تصنیف میر سلطان حسین بن شہنشاہ امیر تیمور گورگان ہے نظم و نثر دلکش مطبوعہ سابق -
مجالس العشاق - باتصویر مطبوعہ جدید -
منطق الطیر - تصنیف فرید الدین عطار تصوف میں -
نظم اللآلی - شرح قصیدہ امالی نصائح میں -
مثنوی ہم وصلت - عرفان میں مصنفہ شاعر اہل زبان ہے -
مثنوی حضرت شیخ بہلول - تصنیف حضرت بہلول -
حدیقہ حکیم سنائی - وہ بھی مشہور مذاق تصوف میں غلاب کتاب ہے -
معدن الجواہر - از ملا طرزی اخلاق میں -
انوار الرحمن لتنویر الجنان - ملفوظات حضرت عبد الرحمن صوفی صاحب عرفان -

تاریخ طبع از مورخ کامل منشی بھگوان دیال صاحب عاقل ایجنٹ مطبع ہذ[illegible]

بوستان شیخ سعدی رح طبع متوسط چو شد	شہرۂ او شد بعالم خوب از حسن صف[illegible]
عاقل از فرط طرب تاریخ سال بہر یش	گفت. متوسط منیب بوستان دل[illegible]

۱۳۰

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय
गुरुकुल काँगड़ी

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Entered in Database
21/12/06
Signature with Date

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar